

ETO: 39+809. 451.1+894.511+930.85

YU ISSN 0350-2430

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

50

14. ÉVF.

1982. MÁRCIUS

HUNG. KÖZL.

14. ÉVF.

1. (50.) SZ.

1-140. L.

NOVI SAD-ÚJVIDÉK

1982.
MÁRCIUS

ETO: 39 + 809.451. 1 + 894.511 + 930.85

YU ISSN 0350-2430

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete Tmasz
folyóirata

14. ÉVF.

1982. MÁRCIUS

1

HUNG. KÖZL.	14. ÉVF.	1: (50.) SZ.	1-140. L.	NOVI SAD-ÚJVIDÉK	1982. MÁRCIUS
-------------	----------	--------------	-----------	------------------	---------------

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete Tmasz folyóirata

Kiadja a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete Tmasz a Tartományi Tudományügyi Önigazgatási Érdekközösség támogatásával

Szerkesztő bizottság: Ágoston Mihály, Bosnyák István (felelős szerkesztő), Gerold László, Hornyik Miklós (főszerkesztő), Mikes Melánia, Papp György (titkár) és Szeli István

Kiadótanács: Štefan Barbarič (Ljubljana), Bori Imre (Újvidék), Bosnyák István (Újvidék), Lazar Čurčić (Újvidék), Mirjana Fulanović-Šošić (Szarajevó), Paszkal Gilevszki (Szkopje), Hornyik Miklós (Újvidék), Božidar Kovaček (Újvidék), Ivan Meden (Zágráb), Ivanka Udovički (Belgrád) és Szeli István (Újvidék)

Technikai szerkesztő: Slavko Milentijević

Szerkesztőség: Hungarológiai Közlemények, 21 000 Novi Sad, Stevan Musić u. sz. n.

Megjelenik évente négyszer

Készült a szabadkai Birografika nyomdájában

TARTALOM

TANULMÁNYOK

Szekeres László: Középkori települések Északkelet-Bácskában	1
Simonyi Mária: Újvidék első magyar nyelvű politikai lapja	79

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Kalapis Zoltán: Katona József időszámítási könyve	91
Silling István: Horvát Jánost a csárdában megölték (Egy kupuszinai népballada születésének története).....	107

ADATTÁR

Gulyás Gizella: Hollósy levelei a Mály családhoz.....	117
---	-----

AZ INTÉZET ÉLETÉBŐL

Bosnyák István: Az Intézet életéből	129
---	-----

SADRŽAJ**STUDIJE**

Szekeres László: Srednjevekovna naselja u severoistočnoj Bačkoj	1
Simonyi Mária: Prvi novosadski politički list na mađarskom jeziku	79

KRAĆA SAOPŠTENJA

Kalapis Zoltán: Hronološke beleške Jožefa Katone	91
Silling István: U čardi su ubili Janoša Horvata (Istorijat jedne kupusinske narodne balade).....	107

DOKUMENTI

Gulyás Gizella: Hološijeva pisma porodici Mali	117
--	-----

IZ ŽIVOTA INSTITUTA

Bosnyák István: Iz života Instituta	129
---	-----

CONTENTS**STUDIES**

- Szekeres László: Medieval Settlements in the North-East of Bachka 1
Simonyi Mária: The first political journal of Novi Sad on Hungarian 79

PAPERS

- Kalapis Zoltán: Chronological notes of József Katona..... 91
Silling István: János Horvát was killed in the „csárda“ (The story of a popular ballad in Kupusina) 107

DOCUMENTS

- Gulyás Gizella: Hollósy's letters to the Málys..... 117

THE LIFE IN THE INSTITUTE

- Bosnyák István: The life in the Institute 129

INHALT**STUDIEN**

Szekeres László: Mittelalterliche Siedlungen in Nordost-Batschka	1
Simonyi Mária: Neusatzer erstes politisches Blatt in der ungarischen Sprache ..	79

KLEINERE MITTEILUNGEN

Kalapis Zoltán: Kronologische Bemerkungen von József Katona	91
Silling István: János Horvát wurde in der Tscharda getötet (Wie entstand eine Volksballade in Kupusina)	107

DOKUMENTE

Gulyás Gizella: Hollósys Briefe an die Familie Mály	117
---	-----

AUS DEM LEBEN DES INSTITUTS

Bosnyák István: Aus dem Leben des Instituts	129
---	-----

TANULMÁNYOK

KÖZÉPKORI TELEPÜLÉSEK ÉSZAKKELET-BÁCSKÁBAN

SZEKERES LÁSZLÓ

Városi Múzeum, Szabadka

Közlésre elfogadva: 1982. febr. 20.

Az elmúlt évek során, egyéb problémák kutatásával párhuzamosan, folyamatosan végeztem megfigyeléseket a Bácska területén fellelhető középkori települések maradványain is.¹⁾

Jelen írásomban az eddig elért eredmények egy részét szándékozom bemutatni. Ahhoz a célomhoz, hogy a lehetőségekhez mérten egy teljes középkori leletkatasztert készítsék Bácska területéről, az eltelt viszonylag rövid idő alatt még nem érkeztem el. Megfigyeléseimmel azonban így is segítséget nyújthatok azoknak a kutatóknak, akik vidékünk középkori állapotainak kutatásával foglalkoznak.

Bevezetőül néhány megjegyzés.

Középkor alatt azt az időt értem, amely a XI. század kezdete és a XVI. század első fele közé esik, vagyis azt az időszakot, amely a magyar feudális állam megalakulásától a mohácsi csatáig telt el (1526).

A lelőhelyek ismertetése és a következtetések levonása előtt előre kell bocsátani, hogy tartományunkban — és nem csupán itt — a múltban meglehetősen keveset tettek a régészek a középkori lelőhelyek rendszeres kutatása és feltárása érdekében, habár a középkor történetével foglalkozó történelemtudomány a régészektől akár a legszerényebb adatot is örömmel fogadja, mert kevés megfelelő okirattal rendelkezünk. A helyzet érzékeltetésére ugyan nem kimondottan jellemző, de jó példa annak a könyvnek az esete, amely nemrégiben Londonban jelent meg, és területeinkkel is terjedelmesen foglalkozik.²⁾ A benne foglalt írások neves kutatók tollából származnak, mégis olyan megállapításokat tartalmaznak, amelyek, enyhén szólva, alapos tájékozatlanságra vallanak. Az olvasónak az a benyomása, hogy Vajdaság területén, néhány központtól eltekintve, nem léteztek települések, teljesen lakatlan volt ez az egyébként közismerten termékeny táj. Pedig, mint az alábbiakból is kiténik majd, az általunk tárgyalt területen a legjobb európai átlagot elérő településhálózattal találkozunk — természetesen az ismert okokból eredő visszafejldésekkel is (tatárjárás, pestis stb.).

A középkor kutatásában a velünk szomszédos területeken, Magyarországon is észlelhetők lemaradások, bár az elmúlt évtizedben volt néhány nagy-szabású ásatás, és megjelent néhány kulcsfontosságú összefoglaló mű, ami fokozódó ütemű kutatótevékenységről tanúskodik.³⁾

Nálunk a középkori lelőhelyek kutatását előnyben kellene részesíteni, elsősorban a tapasztalható hiányok és bizonytalanságok miatt, nem utolsósorban pedig azért is, mert éppen a középkorból fennmaradt emlékek szenvedték

el az elmúlt kétszáz-kétszázötven év alatt a legnagyobb károkat, és mert még ma is a legjobban veszélyeztetett történelmi örökségeink közé tartoznak. Talán jobb példát nem is említhetnék, mint azt, hogy 1978 szeptemberében, az érvényben levő műemlékvédelmi törvény ellenére, a felelősségérzet teljes hiányában, pár nap leforgása alatt elhordták az úgynevezett Baba-halmot, a Ludasi-tó déli felén évezredek óta álló mesterséges dombocskát, amelynek a tetején középkori templomocska romjai voltak egy egész temetővel. A kitermelt földet valamely közút feltöltésére használták.⁴) Az ilyen veszteségek pótolhatatlan történelmi és egyéb adatoktól fosztanak meg bennünket, és szegényebbé teszik tudományos életünket. (A fenti lelőhelyen sohasem folytak régészeti feltárások.)

Az e tanulmányhoz tartozó térképen az összes eddig ismert bácskai középkori lelőhelyet — zömmel templomromot — feltüntettem.⁵) Részletesen azonban csak azokkal foglalkozom, amelyek ennek a területnek északkeleti részében találhatók, pontosabban azokkal, amelyek a Bajmok—Szabadka—Horgos—Becse—Szenttamás—Bajmok sokszögbe esnek. A szóban forgó terület a szabadkai, a zentai és becsei múzeumok gyűjtőterületét képezi, amelyen kutatásaimat többé-kevésbé akadálytalanul végezhettem. A könnyebb tájékozódás érdekében az ezen a területen feltüntetett lelőhelyek jelei különböznek a többi bácskai — számomra csupán az irodalomból vagy csak felületesen ismert — lelőhelytől.

Földrajzi szempontból Észak-Bácska területén egy markáns földrajzi tényező található, a keleti oldalon a Tisza folyó, az őt kísérő holtágakkal és mocsarakkal. A Szabadka és Martonos között húzható képzeletbeli egyenes az északi irányban elterülő diluvio-alluviális homok és a déli irányban húzódó diluviális löszterület érintkezési vonalát követi. A teleszkai löszmagaslat megközelítőleg Bácska központi részét foglalja el. Ennek széle a keleti oldalon, a Tisza folyásával majdnem párhuzamosan, egyenes vonalban halad, meredek lépcső formájában, amely a folyóhoz viszonyítva helyenként eléri a 20 méteres szintkülönbséget is. Ezt a magas peremet a Tisza felé nyíló száraz *aszóknak* vagy *ajaknak* nevezett rövid völgyek szakítják meg (1224 Golombaya; 1335 Voszavwelgh). A löszmagaslat felszíne megközelítőleg északnyugat-délkeleti irányban barázdált: a kanyargós mélyedéseket a Kőrös, a Csik-ér és a Bács-ér (Krivaja) patakok képezték ki, helyesebben mentették át a jégkorszakból az elmúlt évezredek folyamán. Északon, a homok és a feketeföld határán egy egész sor még élő vagy már eltűnőfélben lévő kisebb-nagyobb tó, tavacska sorakozik. Közülük legjelentősebb a Kelebia-, a Palicsi-, a Sós- és a Ludas-tó, valamint az a mocsaras tó, amelyet a Kőrös táplál Horgos és Kanizsa az ősi Tisza egykori árterületén (Kapitány-rét). Ugyanezen a teraszon az aszó-völgyekből időlegesen kiáramló felszíni vizeket kanyargó, sekély, mocsaras erek vezették a Tisza felé, amelyek ma már az ármentesítő munkák miatt néhol alig vehetők észre. Ilyen ereket találunk Adorján és Tetőhelyes között, Felsőhegy és Zenta között, valamint az Adától északkeletre eső részeken.

A fenti tényezőknek döntő szerep jutott a középkori településhálózat kialakításában. Ezekon kívül azonban vannak még talán kevésbé jelentős, de el nem hanyagolható tényezők is, amelyek közül első helyen említhetjük meg, hogy Bácska mindenkor szegény volt szilárd építőanyagban. Kőve — eltekintve néhány mészkonkréciót tartalmazó helytől (Hajdújárás-Kővágó, Horgos-Kőlapos) — sohasem volt, s a legutóbbi két évezred folyamán erdőkben sem igen bővelkedett. Már Priszkosz rétor írása is ezt igazolja,

aki az V. században feljegyezte, hogy a hunok vezére, Attila egyik főembere Onégésziosz fürdőjének építésekor a Tisza mellékére egészen Pannóniából (a Dunántúlról) szállították a szükséges köveket, valamint azt is, hogy a barbárok (hunok) fának szűkében voltak.⁶⁾ Hasonló értesüléseket kapunk a francia Bertrandon de La Brocquière-től is, aki, 1433-ban történt magyarországi utazásáról írva, talán kissé túlozva megjegyezte, hogy Belgrád és Szeged között (Becsétől kezdve a Tisza bácskai oldalán haladt) csupán két helyen látott egy-egy erdőcskét, és hogy azonkívül sehol sem látott egyetlen fát sem (!?). Azt írja, hogy a lakosság fűtésre szalmát és nádat használ, amiből viszont elegendő van ezen a mocsaras vidéken.⁷⁾

A fenti tényeknek ellentmondani látszik Antalffy Gyula állítása, aki szerint az Alföldet a középkorban sokfelé erdők borították, és hogy ezeknek végleges megsemmisítése a török hódoltság alatt és az azt követő háborús időkben történt.⁸⁾ Az ellentmondás feloldása kellő adatok hiányában ma még lehetetlen, és csak feltételesen állítható, hogy az idézett két utazó-útleíró adatai csupán a mai Bánátra, illetőleg a Tisza alsó folyásának mellékére vonatkoznak, illetve hogy erdőszigetek jelentléte nem jelenti azt, hogy a szükségleteket általuk ki tudták elégíteni.

Nem érdektelen tényező a településtörténet szempontjából az sem, hogy Bácska területe mindig kívül esett a római birodalom határain, és itt a középkori lakosság nem örökölhette városokat, építményeket és szilárd utakat, amelyek meghatározhatták volna a későbbi települések helyét. Az első szilárd anyagból készített épületeket ezeken a „barbár“ területeken csak a XI. században kezdték építeni' I. (Szent) István rendeletére, aki a lakosságot templomok építésére kötelezte.

Az előzmények kutatásában viszont, úgy látszik, a szarmata kori települések bizonyos szerepet fognak kapni. Munkahipotézisként megemlíthető, hogy a középkori és a szarmata kori települések elhelyezkedése között bizonyos összefüggés vehető észre. A két korszak településmaradványai, az őket elválasztó több mint fél évezred ellenére is, gyakran fordulnak elő egymás mellett, sőt átfedik egymást. Ez a jelenség olyan gyakori, hogy nem lehet pusztán véletlen. A kérdés még nincs kellőképpen megvilágítva, de megkockázatható egy feltételezés: azokon a teületeken, ahol földművelés céljából egyszer feltörték a talajt, ott a növénytakaró összetétele annyira megváltozott, hogy hosszabb idő eltelte után is különbséget lehetett tenni a feltört és a töretlen területek között. És a már egyszer megművelt föld a későbbi földművelők számára bizonyára sokkal vonzóbb volt, mint a szűz területek. A telecskai löszháttal kapcsolatban Györffy György meg is jegyzi, hogy száraz jellege ellenére rajta a tatárjárás előtti időben belterjes mezőgazdaság folyt.⁹⁾

A tárgy körünkbe tartozó területen található három egykori vármegye, Bodrog, Bács és Csongrád vármegyék határai időnként egymás rovására változtak, eltolódtak. Így azután az itt fekvő települések nagyobb részére nem lehet minden időre érvényes meghatározást adni, bár a határokat nagy vonalakban meg lehet húzni. A löszfennsík a Tisza melléke egy részével (Adorján és Szatmár környéke) a XIV. század közepéig Bordog vármegyéhez tartozott. A Kanizsától északabbra fekvő részek Csongrád vármegye területét képezték. A Tisza jobb parti részei Peszértől, a mai Ada környékétől kezdve lefelé déli és délnyugati irányban viszont Bács vármegyéhez tartoztak. A XIV. század közepétől Csongrád területe nyugati irányban egészen a Bács-ér völgyéig terjedt.

Amikor a régészeti adatoknak az írott adatokkal való összehangolását végeztem, legtöbbit Iványi István kapitális művét, a *Bács—Bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtárát* használtam.¹⁰⁾ Nagyon hasznosnak bizonyult munkám ezen szakaszában Csánki Dezsőnek a múlt század végén kiadott történelmi földrajzának első és második kötete, amelyekben a Bács, illetve Bodrog valamint a Csongrád vármegyei helységek névsora kapott helyet.¹¹⁾ Csánki könyve azzal is jó szolgálatot tett, hogy több helyen kiegészítette Iványi adatait, és még inkább azzal, hogy a helyneveket következetesen eredeti transzkripcióban közölte, amire Iványi nem fektetett kellő hangsúlyt. Mivel minden történelmi helynév tárgyalása előtt kronológiai sorrendben felsorolom, hogy az illető helynevet mikor és milyen formában említik az egyes okiratok, különbséget kell tennem az eredeti névváltozat és a helységnév modern vagy modernizált változata között. Ezért kaptak az eredeti formák mindenhol csilagot az egyszerűsített vagy modern használati formákkal szemben.

Az évszámokat a legkorábbi fellelhető írásos adattól kezdve egészen a XVII. századig sorolom fel, tehát — amikor voltak — a török adókönyvek adatait is felhasználom. Eredetileg csak a mohácsi vészig szándékoztam feltüntetni azokat a településeket is, amelyek a török hódoltság alatt tovább éltek, később azonban láttam, hogy a török defterekén keresztül vissza-visszatűrőződik középkori településhálózatunk elhalása, s arra is gondoltam, hogy kár a kéznél levő adatokat kihagyni, mert ha ezekre az adatokra a most nálunk fellelhető levő helytörténelmi kutatások során valakinek szüksége volna, nem lenne célszerű megrövidíteni egyszerűen csak azért, mert a régészet elméletileg nem foglalkozik a nagy összeomlás utáni idők hagyatékával. Ennél későbbi adatokat kivételesen csak akkor használtam, amikor azok egyes települések azonosításánál segítséget nyújthattak.

„Mint Bács vármegyében, Bodrogban is rendkívüli nehézségekkel küszködünk a helységek fekvésének meghatározásával“ — írja Csánki Dezső idézett művében, hozzátéve, hogy szerencsére megmaradtak a kalocsai érsekesség tizedlajstromai az 1520—22-es évekből, amelyek a nagy változások előestéjén rögzítették az akkori állapotokat.¹²⁾ Ma, az időközben összegyűjtött régészeti adatok birtokában valamivel könnyebben meg tudunk birkózni a problémákkal, mint érdemes elődeink. A kutatások eddigi, de még a mai intenzitásával sem lehetünk azonban megelégedve, mert tartományunkban még sehol sem indult meg egy átfogó vállalkozás középkori örökségünk kikutatására és szintetikus értékelésére. Ki fog tűnni, hogy számos esetben még csak megközelítőleg sem tudjuk az egyes ránk maradt történelmi helyneveket konkrét régészeti leletekhez kötni, térben lokalizálni, illetve hogy egy sor olyan templomromról, temetőről és településnyomról van tudomásunk, amelyeknek a neve teljesen ismeretlen előttünk. Természetes tehát, hogy az idézett két szerző művének és Györffy György alapvető összegező munkájának igénybevétele mellett is meghatározásaim egyes esetekben nem egészen biztosak. Csupán néhány esetben teljesen kétségtelen a lelőhely és a név azonossága a régi tiszai átkelőhelyek környékén. Másfelé az egyes puszták vagy kisebb földterületek hagyományos nevét illesztettem rá arra a településnyomra, amely az adott területen vagy annak közelében feküdt. A ránk maradt pusztanevek a régebbi térképek tanúsága szerint rendszerint valamelyik patak vagy ér egy-egy szakaszára voltak érvényesek eredetileg, fedve azt a megfigyelést, hogy a középkori települések is kivétel nélkül a vízjárta helyek magasabb partjain helyezkedtek el.

Az összegyűjtött és itt közlésre kerülő anyag két csoportba van osztva. Az első csoportba ábécé rendben az ismert történelmi településnevek kerültek az alapvető adatokkal, és amennyiben lehetséges volt, egykori fekvésük meghatározásával és a hozzájuk fűződő problematikával. A második csoportba kerültek azok a régészeti lelőhelyek, amelyek egyelőre egyik településnévvel sem azonosíthatók.

Első csoport

Ezt a csoportot az okiratokból ismert helynevek képezik ábécé rendbe sorozva. Ezeknek a településeknek túlnyomó részét, a ma rendelkezésünkre álló régészeti adatok alapján, több-kevesebb biztonsággal sikerült lokalizálni, földrajzi fekvését meghatározni. A 81 település közül templomos települést huszonnyolcat sikerült meghatározni. A meghatározható, templom nélküli települések száma tizenegy, és kilenc azoknak a településeknek a száma, amelyeket csak megközelítőleg lehetett lokalizálni, de amelyek valamilyen elem segítségével térben mégis elhelyezhetők voltak. Huszonhat esetben egészen bizonytalan a lokalizálás, és hét olyan helynév van, amely egyelőre sehol sem helyezhető el.

A további régészeti és levéltári kutatások bizonyára újabb megoldásokat eredményeznek, s olyan elemeket is felmutathatnak, amelyek alapján egyes mostani meghatározásokat ki kell majd igazítani vagy újra kell értékelni. Am az ilyen jellegű kutatásoknál ez természetes is.

1. Adorján	26. Györgyén
2. Arnacstelke	27. Hegyesturo
3. Asszonyfalva	28. Hímesegyház
4. Árkosturo	29. Itód
5. Árokegyház	30. Kakat
6. Bajmok	31. Kalocsa
7. Bajsa	32. Kanizsa
8. Baka	33. Karjad
9. Bánfalva	34. Kelebia
10. Bátka	35. Kengy
11. Becse	36. Kerekegyház
12. Bether	37. Kevi
13. Budakuta	38. Kér
14. Csantavér	39. Kétfülű
15. Csecstó	40. Kishegyes
16. Csík, Csíka, Csíkegyház	41. Kőkút
17. Devecser	42. Kutas
18. Devecserturo	43. Likasegyház
19. Fehéregyház	44. Ludasegyház
20. Fejefakatur	45. Martonos
21. Feketeegyház	46. Mánya
22. Félegyház	47. Mezőturo
23. Fibajcs	48. Mohol
24. Fülés	49. Nagyfény
25. Gyékénytó	50. Nagyhegyes

51. Obornyacsa	66. Szatmár
52. Okor	67. Szegegyház
53. Pacsér	68. Szentmiklós
54. Pálegyháza	69. Szörnyőegyház
55. Perlek	70. Tavankút
56. Peszér	71. Terethie
57. Péterréve	72. Tornyos
58. Pucut	73. Turol
59. Pusztageyház	74. Vastorok
60. Salamón	75. Vámtelek
61. Sebestyénegyház	76. Várad
62. Soprony	77. Város
63. Szabadka	78. Vörösegyház
64. Szabolcs	79. Vizesturo
65. Szalonta	80. Zenta
	81. Zokodvecser

1. ADORJÁN (Alsó, Felső, illetőleg Kétadorján)¹³⁾

1271 — Adryan*	1369 — Ket Adrian*
1299 — Adrian*	1376 — Adrean*
1331 — Adrian*, Feeladrian*,
Oladrian*	1377 — Alsoadryan*
1335 — Felsewadrian*,
Fulsewadrian*,
Felseuadrian*,
Olsowadrian*	1405 — Adrian*, Adryan*
1340 — Oladrian*	1406 — Nagadryan*
1341 — Adrian* (Superior et
Inferior)	1428 — Nagadoryan*
1344 — Felseuadryan*	1439 — Adrian*, Adryan*
1350 — Alsoadryan*	1450 — Alsóadorján
1355 — Felseuadrian*	1466 — Adryan*
1360 — Adryan*	1476 — Kysadoryan*
1367 — Alsoadryan*,
Felsuadryan*	1495 — Naghadoryan*
	1497 — Adoryan*
	1520/22 — Naghadoryan*
	1571 — Adorján*

Többi középkori településünkhöz viszonyítva a két Adorjánról szerencsés körülmények között viszonylag sok adat maradt fenn. Az Adorján név 1271-ben tűnik fel először egy bizonyáglevélben, amelyet a kalocsai káptalan állított ki. A bizonyáglevél szerint Laki Sebestyén fiai, Miklós és Jakab, adorjáni részbirtokukat tartozásuk fejében Bernáth fia Lőrincnek és Tárnoki Álmos fia Sándornak adták át a birtokon álló monostorral, amelyik Szt. Márton nevét viselte, a Szt. György tiszteletére szentelt búcsújáró templommal együtt. Ekkor Adorján a Haraszt nem birtokában volt, és a birtok ezen nem tagjai között cserélt gazdát.

Egy 1299-ben kiadott okirat szerint a fent említett monostor és templom is már romos állapotban volt. A megelőző évek egyikében a Haraszt nembeli Mikó fia László a föld felét a két romos egyházzal együtt Gesztei — tehát idegen

nemhez tartozó — Roland fiának, Lothárnak adta el. Ezt az akkori felfogás szerint szabálytalan ügyletet a Haraszt nem más tagjai megtámadták, és Lothár 1299-ben 9 márka ellenében kénytelen volt visszaadni a nemrég vett birtokot. Az új tulajdonos a korábbi szomszéd Dávoti Barabás fia Lesták (Eustachius), szintén adorjáni birtokos lett.

Az idézett okiratok csak egyszerűen Adorjánt említenek (Adryan, illetőleg Adrian), később azonban, 1331-től kezdve már két Adorjánról van szó, Felső- és Alsóadorjánról (Feeladrian, Oladrian), annak biztos jeleként, hogy időközben egy második Adorján is létrejött. Száz évvel később, a XV. század elején a *felső* és az *alsó* jelzőt a legtöbb esetben a *nagy*, illetőleg *kis* jelző váltotta fel azzal, hogy Felsőadorjánra alkalmazták a Nagyadorján és Alsóadorjánra a Kisadorján megjelölést.

A mai Adorján Kanizsától és a Tisza egykori nagy (azóta elmoszarasodott) kanyara alkotta réttől délre, a Tisza partján helyezkedik el. A régebbi kutatás az említett mocsaras rétet az okiratokban is szereplő Gyékény-tóval azonosítja, szerintem tévesen. Adorján mostani területén csak két helyen ismerünk olyan régészeti maradványokat, amelyek településtől erednek. Néhány száz méterre a falutól délre egy lekopott magaslat látható, amelyet a helybeliek Halomnak neveznek. Ezen a helyen korábban gyakorta bányásztak ki régi alapokból téglákat, miközben számos sírt is megbolygattak; kétségtelen, hogy itt egykor templom állt, körülötte egy temetővel. Adorján északi részén, ahol a Tisza az elmúlt évtizedekben állandóan szaggatta a partot, 1960-ban egy szilárd anyagból épített épület szerény maradványait lehetett látni. Az előbb említett rom helyén állt az okiratok szerint a Szent Miklósna szentelt templom, azt azonban, hogy a Boldogságos Szűzről elnevezett monostort, amelyről ugyanabból az 1340-es iratból értesülünk, vajon az említett másik rom helyén kell-e keresni, nem tudom, mert a látott romok csak két párhuzamos fal alapjaira korlátozódtak. Tekintetbe kell azonban venni azt is, hogy ezen a részen a Tisza jócskán elhordta a partot, és azzal együtt elemészthette a romok hiányzó részét is. A két rommaradvány között elterülő részen, a Tisza árterével párhuzamosan futó házsor kertjeiben, a felszínen különböző középkori agyagedény-cserepeket lehet találni, a település tehát ezen a szakaszon terült el.¹⁴) Régészeti feltárások, amelyeknek a célja ennek a problémakörnek a tisztázása lett volna, itt még nem folytak.

Nem lehet azonban vitás, hogy a két Adorján, Alsó- és Felső-, illetve Kis- és Nagyadorján egyike itt terült el. Sőt, az is lehetséges, hogy a XIII. században először említett első falu is itt volt. Ha ezt elfogadjuk, akkor azt kellene tisztázni, hogy ez Alsó- vagy Felsőadorján volt-e, és meg kellene azt is állapítani, hogy az ikertelepülés párja merre feküdt.

Annak az okiratnak az adataiból kell kiindulni, amelyet Felsőadorján 1335-ben megejtett határjárása alkalmával készítettek. Olyan fontos okiratról van szó, hogy érdemes közelebbről is megvizsgálni. A leírt tények a következők:

A határbejáró bizottság tagjai Kanizsa „alatt“ a Tisza folyó egy szigetétől indultak el. Elhaladtak Kanizsa mellett, mígnem — az „felett“ — ismét el nem érték a Tiszát, ahol egy mezőn György fiai Bartholomeus és Bekus martonosi nemesek birtoka kezdődött, és észak felé terjedt. Nyugati irányban haladtak tovább a martonosi határ mellett. Érintették a Gyékény-tavat (a határvonal keresztülfutott rajta), amely felett dombos terület kezdődött,

az mellett pedig egy nagy út haladt. Továbbra is a martonosi nemesek birtoka mellett haladtak nyugati irányban, mígnem elértek addig a helyig, ahol egy síkságon Pusztaegyház területe kezdődött. Ez a Szég nevű halom mellett volt, ahonnan Pusztaegyház északi irányban terült el. Azon a helyen három határmezsgye találkozott: 1. keletre volt Pál mester (ti. Magyar Pál) birtoka; 2. északra volt Pusztaegyház; 3. déli irányban, illetve egy halomtól nyugatra Ludasegyház. Déli irányban, Székhalom „felett” Lőrinc fia Gothard Felsőadorján felének és Alsóadorján urának földjei következtek. Innen a bizottság tagjai keletre fordultak, és a Tiszához értek.

Szükségesnek tartom itt adni a tárgyalt okirat kivonatos eredeti szövegét is, olyan formában, ahogyan azt Györffy György közölte,¹⁵⁾ mert a belőle kikövetkeztetett eredmények esetleg másként is értékelhetők.

„... in qd. ins. in medio flumini Tyza infra villam Canysa. . . 2 metas. . . villae Canysa ab oriente. . . fluvium Tyza. . . a parte superiori villae Canysa. . . transeundo. . . fluviam Tyza per pratum. . . metas. . . Gregorii filii Bartholomaei et Bekus nobilium de Mortunus. . . versus septemtrionalis,

. . . nobilium de Mortunus versus Occ.

. . . nobilium de Mortunus ab aquilo. . . transeundo quidam lacum Gekentow. . . super quem in terra monticulosa iuxta quidam magnam viam. . . metae. . . nobilium de Mortunus. . . transiens per eandem viam versus Occ. . . per quidam campum. . . ab aquilo. . . nobilium de Mortunus. . . adiungitur cuiusdem terrae Pusta-Ighaz. . . in terris campestribus. . . ad collem Seeg. . . metae terrae Pustaighaz ab aquilo.

. . . 3 metaes angulares: 1. magistri Pauli ab Oriens; 2. terrae Pustaighaz ab aquilo; 3. terrae Ludasyghaz. . . versus meridies. . . ad 1 montem. . . ad plaga Orient. super montem Seeg. . . metae. . . Laurentii filii Guthard a merid. . . per medium possessionum Felseuadrian. . . et Olsowadrian que est Laurentii filii Guthardi. . . ad Fluvium Tyza. . .“

Ha körülnézünk a számításba vehető területen, és megvizsgáljuk a rendelkezésünkre álló, ma még meglehetősen kisszámú régészeti adatot is, akkor a következő megállapításra jutunk:

Bizonyos ellentmondásokat nem számítva, amelyekről alább lesz szó, a bejárt és leírt terület a mai Kanizsától nyugatra elterülő Baromjárásnak nevezett résszel azonosítható. Határa a Tóparti-dűlőn, a mai Kanizsai-rét partján kezdődött, amelyet akkor a Tisza vize mosott, és észak felé haladt a Nagyhalomig, illetve a közelében levő kisebb halomig (. . . 2 metas. . .), ahol a martonosi határral találkozott. Innen nyugat felé fordult, és futott a most is használatos dűlőút vonalán egészen a Kapitány-rét északi sarkáig. Ezt az akkori időben bővízű mocsarat Gyékény-tónak nevezték. Ezen a helyen érte el a határvonal az Orompartok magas szélét (terra monticulosa), rajta egy halomcskát, a mai 104-es magaslati pontot. Az Orompartok tövében húzódott az okiratban említett nagy út (magna via), amely Szeged felől haladt egyrésztől a magaslatot követve dél (Zenta), illetve a magasabban elhelyezkedő síkságon keresztül délnyugat (Csantavér) felé. Pusztaegyház területé a 104-es jelű halomig ért, amely akkor hármashatár volt Adorján, Martonos és Pusztaegyház között. Innen Felső adorján határa déli irányba fordult, és sík területen át

érkezett el a Szék-Halomig, végig követve Pusztageyház idevágó határát. Az említett Szék-Halom (collis Seeg) szerintem csakis a Fehér-Halom lehet, amely a Vastorok-völgy déli felén, a Szabadka-zentai földút mellett áll még ma is impozáns terjedelemben. A Szék-Halomnál ismét több birtoktest találkozott: keleten Magyar Pál birtoka; vagyis Felsőadorján területe, észak és nyugat felé Pusztageyház és Ludasegyház. Felsőadorjannal dél felől Alsóadorján volt határos.

Említettem, hogy ezzel az interpretációval bizonyos nehézségek is felmerülnek, amelyek azonban aránylag könnyen feloldhatók. Lássuk őket!

Először: a kutatók körében általánosan elfogadott vélemény szerint Gyékény-tónak nevezték a Tiszának azt az időközben elmocsarasodott ágát, amelyet ma Kanizsa alatt, attól délre, Kanizsai-rét néven ismerünk. Annak a gondolata, hogy esetleg a Kapitány-rétet nevezték Gyékény-tónak, még nem merült fel seholsem, habár az 1335-ös határleírást ez idáig senki sem tudta megnyugtató módon alkalmazni.

Másodsor: az okiratok tanúsága szerint Szatmár falu, amelyet 1192-ben említenek először, és 1350-ben van róla utoljára szó, biztosan Kanizsa tószomszédja volt. Véleményem szerint a régi kanizsai téglagyár környékén terült el. Ha önálló birtokterület volt, a határbejárás alkalmával meg kellett volna említeni, méghozzá mindárt az elején, a tiszai sziget után. Hogy ez nem történt meg, annak csupán egy magyarázata lehetséges. 1350-ben Szatmárt már Magyar Pál birtokai között sorolják fel, aki egyszersmind Adorjánt is birtokolta. Nem tudjuk, hogy Magyar Pál mikor tett szert Szatmárra, de egyáltalán nincs kizárva, hogy Felsőadorjannal egyidőben, tehát 1331-ben Szatmárt is megkapta, és ha 1335-ben már az ő tulajdonában volt, nem tartották szükségesnek a tárgyalt okiratban megemlíteni.

Ami a régészeti forrásokat illeti, elképzelésem alátámasztására megemlíteném, hogy Kanizsától nyugatra, a Barom-járáson, a Kőrös patak egykori folyása mellett egy középkori templom maradványairól van tudomásunk, ahol 1970-ben a hozzá tartozó temetőt is sikerült megállapítani.

Ez a templomrom, amelyhez biztosan település is tartozott, eddig egyetlen írott forrásban szereplő helynévhez sem köthető, hacsak nem Felsőadorjánhoz. Felsőadorjában azonban a XIII. században, mint mondtuk, volt egy monostor és egy templom is, tehát legalább két romhelyet kell a volt Barom-járáson keresni. Ebben van segítségünkre az az adat, amelyet Roediger Lajos közölt még 1897-ben, aki szerint a Sajtin nevű legelőn levő épületmaradványokon kívül az egykori Pesztl-Bognár-féle szálláson terméskőből épült épületmaradványok is voltak. Sajnos ez utóbbi romok helyét ma már/még nem ismerjük.¹⁶⁾

Azonkívül, hogy segítségével sikerült világosabb képet alkotnunk Adorján eléggé összetett problematikájáról, a fentebb tárgyalt határjárás azért is jelentős mert vele a kétfelé szakadt Adorján történetében új szakasz kezdődött.

Említettük, hogy Barabás fia Lesták az idegen nembeli kezekből 1299-ben visszakapta a korábban eladott földet. (Egy kérdés, amely szintén tisztázásra vár: nem éppen az eladás alkalmával szakadt-e két részre Adorján?) Lesták azonban örökös nélkül halt meg, és Róbert Károly király 1331-ben az elhunyt adorjáni birtokát Magyar Pár gimesi várnagynak adományozta, ami ellen a Haraszt nem egyes tagjai természetesen kifogást emeltek. János pap és Miklós, akik (incsei) Keled fia Péter fiai voltak, tartottak ezúttal igényt a nemzet-

ségi birtok eme részére. Mivel azonban látták, hogy nem érhetik el céljukat, jogukat átengedték a várnagynak. Ezért történt, hogy csak 1335 augusztusában vezette be a Szerémségben székelő kő káptalan Magyar Pált új birtokába. Ez alkalommal készült a már ismertetett határbejárási okirat. Alsóadorján továbbra is Haraszt nembeli kezében maradt, név szerint Lőrincében, aki a maga örökös részét 1340-ben adta el Magyar Pálnak a Boldogasszony tiszteletere épült monostor felével és a Szt. Miklós templom felével, valamint a tiszai halászat jogával. A következő évben a király Magyar Pált megerősítette Felső- és Alsóadorján birtokában, bár Felsőadorjánon a tárnokiaknak továbbra is voltak bizonyos birtokrészeik. Jogigényükről ők Magyar javára 1344-ben 60 márka ellenében mondtak le, amelybe beletartozott (az időközben újraépített?) Szt. Márton kolostor és templom, valamint a Szt. György templom is, a tiszai vámszedes jogával. Ezután a két Adorjánon már csak egy Haraszt nembelinek, Geszthi Lőrinc fiának Jánosnak volt birtokrésze, amelyet egy okirat szerint még 1377-ben is bírt az Alsóadorján déli határánál fekvő Csecs-tó nevű halastóval együtt.

Magyar Pál 1344-ben többi birtokával együtt a két Adorjánt is nejének és lányának hagyományozta az ottani ménessel együtt. Később, 1350-ben, Adorjánt oda is adta feleségének. Ő viszont öt évvel később mind a két Adorjánt az óbudai klarisszáknak adományozta, akiket felsőadorjáni birtokukba még abban az évben be is vezettek (1355). Alsóadorjánba való beiktatásuk valószínűleg valamivel később történt. Egészen a török hódoltságig az apácák birtokában maradt egész Adorján. Jobbágyaiknak többféle szabadalmat eszközöltek ki a királynál: 1406-ban Nagy- vagy Felsőadorjánban hetivásárra kaptak engedélyt; 1428-ban a király felmentette őket a kanizsai réven fizetendő kötelezettség alól; 1459-ben pedig örök mentelmi jogot kaptak a vármunkák és a katonaszállásolás alól is.

1495-ben Felsőadorján egy meghatározatlan, talán északnyugati részén érdekes eset történt. Vingarti Geréb Péter országbíró erőszakosan elfoglalt egy területet, amelyre ötven gazdát (családot?) telepített. Az apácák panaszt emeltek, és az országbírónak az eltulajdonított földet vissza kellett adnia, sőt a károkat is meg kellett térítenie Felsőadorjánban és a szomszédos Vastoronkon. A rövid életű telepet Chintrinhalmának nevezték. Érdeemes megjegyezni továbbá, hogy Felsőadorján határa ez esetben is bizonyíthatóan felért egészen a Kapitány-rétig, mivel a Pusztatemplom örökébe lépő Vastorok a Kapitány-rét mellett feküdt.

2. ARNACSTELKE¹⁷⁾

1347—Arnach Teleke*

Ez a birtok is csak egyszer szerepel az okiratokban, mégpedig azzal kapcsolatban, hogy Boduni János birtokaként Magyar Pál, Adorján birtokosa el akarta foglalni. Az irat szerint a Tisza mellett, Adorján és Gyékénytő falvak között feküdt. Hogy melyik helyen, ma még pontosan nem tudjuk megmondani. Mindenesetre valahol a Kapitány-rét és a Tisza között, tehát Kanizsától északnyugatra. Lehetséges, hogy nem falut kell a néven érteni, hanem csak egy meghatározott földterületet, amelyen gazdasági épületek is voltak.

3. ASSZONYFALVA

- 1198 — Assonfalua*
- 1440 — Azzonfalwa*
- 1441 — Asszonfalwa*
- 1522 — Azomfalu*
- 1528 — Azomfalu*
- 1553 — Asszonyfalva*
- 1585 — Azomsal*

Először a XII. és XIII. század fordulóján hallunk róla, amikor a kalocsai érsek dézsmáját átengedte a káptalannak.¹⁸⁾ Bán és Kőkút között sorolják fel a bodrogi kerületben, ami azt bizonyítja, hogy ugyanarról az Asszonyfalváról van szó, amelyet csak két és fél évszázad múlva említenek Perlek és Peszér társaságában Bács vármegyében. Ekkor, 1441-ben, Asszonyfalvát Becse várával és a várossal, valamint más birtokokkal Brankovics György szerb fejedelem Birinyi Pálnak adományozta.¹⁹⁾ Az 1522-ben készített tizedlajstrom szerint már Csongrád vármegyébe tartozott. Fekvését Iványi a mai Ada tájára teszi, Csánki kevésbé határozottan Ada és Becse között véli fellelhetőnek.²⁰⁾ A régész itt még nem egészen biztos a dolgában, mert a probléma tisztázása további részletes kutatásokat igényel. Iványi feltevését tartom valószínűbbnek, mert település helyét a XVI. századi térképek is itt jelzik.²¹⁾

4. ÁRKOSTUROL²²⁾

- 1462 — Akosthwrol*
- 1462 — Arkosthurol*

1462. február 16-án Mátyás király egy sor Bács és Csongrád vármegyei falut és pusztát ajándékozott anyjának, Szilágyi Erzsébetnek, udvartartása fényesebbé tételére. A felsorolt helyek között találjuk Árkosturolt is. A korábbi birtokos, Garai Jób azonban kifogást emelhetett, mert még ugyanabban az évben a király megváltoztatta korábbi döntését, és Vizesturolt, Árkosturolt és Kőkutat visszaadta jogos tulajdonosának. Az egykori falu fekvését ma még nem tudjuk pontosan meghatározni, de abból kiindulva, hogy olyan birtokok társaságában fordul elő, amelyeknek a helye ismeretes, megközelítőleg abba a völgybe helyezhetjük, amely Becsétől nyugatra fekszik és az egykori Crna Bara, a mai DTD-csatorna északi mellékvölgyét képezi. Ennek a völgynek a közelében halad el az úgynevezett Kis-Római-Sánc északkeleti, befejező része; ezt a tényt szintén kapcsolatba lehet hozni a birtok nevével.

Árkosturolról a későbbiekben többé nem esik említés.

5. ÁROKEGYHÁZ²³⁾

- 1481 — Árokegyház
- 1520 — Árokegyház
- 1521 — Árokegyház

Egy 1481-ből származó királyi adománylevélben szerepel Árokegyház Pacsírral (Patir) és más fálvakkal egy sorban. Pontosán nem határozható meg

a fekvése, de a nevében szereplő árokból ítélve, talán az a legvalószínűbb, hogy a mai Tompa (Magyarország) közelében található úgynevezett Ördög-árok környékén kell keresni. Az írott adatok egy ilyen lehetőséget nem zárnak ki.

6. BAJMOK

1467—Baymok*

1504—Baynok*

1520—Baynok*

1543—Bajmok*

Több más közép-bácskai helységgel egyetemben Bajmok is abban az okiratban tűnik fel először, amellyel Mátyás király 1462-ben birtokokat adományozott anyjának, Szilágyi Erzsébetnek. Tőle végrendeletileg Corvin János örökölte, annak özvegyétől pedig Brandenburgi György birtokába került. Bajmok azon települések közé tartozik, amelyek a török hódoltság alatt megérték a XVII. századot, azt azonban nem éltek túl. Az 1580-82. évre összeállított török adókönyvben Novi Bajmok néven van bevezetve. Ma még nem világos, hogy a korábbiakhoz viszonyítva miért van ez a jelzős megkülönböztetés.²⁴⁾

Felváltva hol Csongrád, hol pedig Bodrog vármegyéhez sorolják.²⁵⁾

A mai Bajmok a Bács-ér völgye egyik legészakibb ágának két oldalán keletkezett. Ennek a völgynek ma már beépített részén, annak keleti oldalán egy 1747-ben készített térkép szerint a XVIII. század közepén egy régi templom romjai voltak láthatók.²⁶⁾ A középkori Bajmok templomának romjai voltak ezek a maradványok, amelyek azóta teljesen eltűntek a föld színéről, és így minden közelebbi adatot nélkülözni vagyunk kénytelenek.²⁷⁾

7. BAJSA

1462—Naghbaych*

1485—Naghbaych*

1520/22—Naghbaych*

1543—Bajsa

1580/82—Nagy Bajsa

1590—Nagy Bajsa

Abban az adománylevélben, amelyet 1462-ben Mátyás király adott ki, más környező falvakkal egyetemben Bajsa is fel van sorolva Naghbaych, vagyis Nagybajcs néven.²⁸⁾ A megkülönböztető jelzőre azért volt szükség, mert a mai Topolya közelében volt egy Fybaych=Kisbaych nevű falu. Következő alkalommal az 1520/22. évi tizedlajstromban, majd 1543-ban történik róla említés a kalocsai érsekség dézsmalajstromában. A török adókönyvekben is rendszeresen előfordul, mégpedig Nagy Bajsa név alatt, egy Kis Bajsának nevezett településsel. Ma még nem lehet tudni, hogy ez a bajmokihoz hasonló megkülönböztetés mivel magyarázható. Hacsak nem arról van szó ez esetben, hogy a Bajsától nem messze 1977-ben megfigyelt ismeretlen nevű település a XVI. század folyamán újratelepült. (Lásd Kerekgyháza alatt.) Esetleg a korábbi Nagybajcs és Fi- vagy Kisbajcs átalakított változata, ahogy Iványi is feltételezte.²⁹⁾

A mai Bajsától egy kilométerrel délre, a Bács-ér völgyének nyugati magas partján, amelyet egy száraz völgy, aszó, félszigetszerűen képezett ki, templom romjait tartjuk nyilván egy körülötte elterülő temetővel. A lelőhelyet Kecskés-partnak nevezik. A korábbi években véletlenül vagy téglaszedés közben előkerült leletek közül a szabadkai múzeumba egy S hajkarika és Hunyadi Mátyás királynak egy ezüst dénárja került be.

1977 nyarán a szabadkai Városi Múzeum próbaásatást végzett a lelőhelyen; annyit sikerült megállapítani, hogy ott az első téglatemplom a román stílus szabályai szerint a XI. vagy a XII. században épült. A templomot ismeretlen időpontban elpusztították (tatárjárás?), ami után az építőanyagot ismeretlen helyre szállították. Erre kell következtetni abból a tényből, hogy a később ugyanazon a helyen emelt, már kisebb méretű templom alapjait malter- és téglatormelékekből állították össze. Ennek a későbbi templomnak az építési idejére vonatkozóan egyelőre semmi támpontot nem lehet találni. Pusztulásának idejét is csak megkérdőjelezve tehetjük a török hódoltság idejére.

Az említett ásatás csak kis méretű volt, mégis meg lehetett állapítani, hogy a templom körüli temető nagy részét az itt folyó földhordás során elpusztították, és hogy a fennmaradt sírok a számtalan turkálás következtében igen zavaros állapotban vannak.

A romoktól délnyugatra elterülő magaslaton a föld felszínén eddig csak atipikus, apró cserépdarabokat sikerült összeszedni, habár biztosra vehető, hogy a középkori Nagybjacs ezen a részen terült el.

A török hódoltság alatt teljesen elnéptelenedett.

8. BAKA

1520/22—Baka*

Baka település neve csak egyszer fordul elő az 1520/22. évi kalocsai tizedlajstromban Füles és Asszonyfalva helységekkel egy csoportban. Ebből ítélve valahol a Becse és Topolya között elterülő térségen kellene keresni. Csánki pontosan így véli.³⁰⁾ Isványi azonban Steltzer Frigyes Bács megye története című munkájából idézve megemlíti, hogy a mai Monostorszeg közelében volt egy cisztercita monostor, amelyet Bakamonostornak neveztek.³¹⁾ Kérdés, hogy a két név összefüggésben van-e egymással. Baka fekvését ma még nem tudjuk meghatározni.

9. BÁNFALVA

1198—Ban*

1477-78—Banfalwa*

1479—Banfalwa*

1485—Banphalva*

1520—Bánfalva

1521—Bánfalva

1520/22—Banfalwa*

1580—Bánovce

1590—Bánovce

A falu tizedét, dézsmáját a kalocsai érsek 1198-ban átengedte a káptalannak.³²⁾ Utána hosszú ideig hallgatnak róla a források; csak 1477-ben vagy 78-ban,

majd 79-ben és ismét 1485-ben említik.³³⁾ 1520-ban Martonos és Karjad között sorolják fel, 1521-ben Mohol után, 1522-ben Bátka és Karjad után következik, amikor Bánfalván egy Zopir Tamás nevű egyén szérűjében volt a dézsmagabona összehordva.³⁴⁾ A török hódoltság alatt még fél évszázadig követhető a település neve, de már elszlávosodott „Bánovce“ alakban (1580, illetve 1590). Emléke a Bánovce-pusztá nevében maradt fenn. Pontos helyére is a fenti adatokból következtethetünk; Moholtól nyugatra Bánovce-pusztá szélén az Orom-partokba egy rövidebb aszó-völgy vágódik. Ennek északi, félszigetszerű partján a föld felszínén késő középkori jellegű cserépedénydarabok találhatóak. Itt volt valamikor Bánfalva. Ásatások itt még nem folytak.

10. BÁTKA

1462 – Bathka*

1520/22 – Bathka*

Először egy 1462-es iratban találkozunk a település nevével. Az 1520/22. évre összeállított tizedlajstromban Zenta mellett említik.³⁵⁾

A Zentától délre fekvő földeket Bátkának nevezik, az újabb kori tiszai átvágással leválasztott bánáti részt pedig Nagy-Bátkának. A Tizától egy kissé távolabb, Zentától délre egykor egy halom is létezett, amelyet Bátkai-Halomnak neveztek. Ha ezekhez hozzávesszük azt az adatot is, amelyet egy 1699-ben készített török térkép szolgáltat, amelyen Zentától délre egy Bátka nevű falu van feltüntetve templommal (!),³⁶⁾ viszonylag könnyűnek látszik Bátka falu helyének meghatározása. A dolog mégis bizonyos nehézségekbe ütközik. Ugyanis a régészeti kutatások kimutatták, hogy a Tisza-parti Bátkán egy középkori település maradványai, egy templomrom és egy temető van, ugyanakkor az előbbivel párhuzamosan a Bátkai-Halmon is volt egy középkori temető, és annak közelében egy még lappangó települést is feltételezni kell. Kizártnak tartom, hogy ugyanannak a falunak egyszerre két temetője volt, tehát el kell fogadnunk, hogy alig két kilométer távolságban két település feküdt egymás mellett. Legalábbis a XIV–XV. században. A két település neve közül csak az egyiké maradt fenn, Bátkáé.

A települések ilyen közeli létezése egészen elfogadhatóvá válik, ha megvizsgáljuk az érintett terület mikrovízrajzát. Az 1:5000 arányú térképen tisztán kivehető, hogy a Kalocsa-völgyből erecske alakjában kiáramló felszíni víz, amely az Orom-partokat a mai Felsőhegynél éri el, nem az újkori csatornák medrében folyt a Tiszába, hanem annak jelentősebb része egy ősi medret követve keleti irányban haladt. Megkerülte a Bátkai-Halmot, ezzel elválasztva azt a Mákos-parttól és magától Bátkától is, majd óriási kiterésekkel délnyugati irányban haladt egészen a Csanáros-völgy torkolatáig. Innen nyugatra fordult, és kanyargós utat követve a mai Ada alatt ömlött a Tiszába. Ez a mai Budzsák. A Zenta és Ada közötti sík terület tehát vízrajzilag a ma láthatónál sokkal tagoltabb volt, és még az sincs kizárva, hogy a Bátkai-Halom környékén az eléggé problematikus Peszér falut kell keresni, azzal, hogy Bátka a Tisza partján foglalt helyet. Ez lényegében Dudás Gyula gondolatmenete, csak fordított előjellel. Ő azt tartotta, hogy a Tisza partján a Bátkán megfigyelt templomrom helyén és környékén tulajdonképpen nem Bátka, hanem Peszér keresendő.³⁷⁾

Lássuk azonban a régészeti adatokat!

„Bátkai-Halom“. Zentától 3 kilométerre délre egykor egy nagyobb halom állt, amelyet 1872-ben a tiszai töltés készítése során nagy részben elhordtak, és sok sírt megbolygattak. 1882-ben a bolygatatlan részen Dudás Gyula ásásokat végeztetett.³⁸⁾ A legutolsó feltárások 1944-ben folytak Korek József vezetésével, amikor a korábbi leletek időbeni hovatarozására is fény derült, miszerint három korszak sírjai keveredtek egymással: egy rézkori, egy szarmata kori és egy középkori temető sírjai. Az utóbbiak a XIV–XV. századra jellemző leleteket szolgáltatottak.³⁹⁾

„Bátka“. Zentától délre, négy és fél kilométer távolságra a Tisza magas, jobb partján egy szigetszerű, erősen lekopott dombocska van, amelyen három és fél évtizeddel ezelőtt Korek József szerint körülbelül 20×25 m nagyságú területen téglával borított rész volt. A téglatörmelékkel borított területet temető övezte; szinte fehérlett a föld a csonttörmeléktől. Az egykor magasabb dombon állt a bátkai templom és körülötte a temető, az egészet pedig a jelek szerint árok övezte. A helyszínen talált bordatéglák a gótika stílusjegyeit viselik magukon, a templom tehát jóval korábbi, mint ahogyan a források Bátkát említik. Ez a templom a már említett 1699-i török határmappa tanúsága szerint megérte a török uralom végét, és csak azután ment veszendőbe. A környező szántóföldek felszínén összeszedett cseréptöredékek a XV–XVI. századra jellemzőek.⁴⁰⁾

A rommaradványoktól kb. 1 kilométerre keletre, a Mákos-partnak nevezett részen, a Tisza egykori partján 1975-ben gátépítés közben egy nagy kiterjedésű, több korszakban lakott települést bolygattak meg. A mentő-ásatások során egyebek között számos XI. századi gödör került felszínre, amelyeknek az oldalában egy-egy, két vagy három kemence volt bevájva. Egy majdnem épen maradt és kiásott 8×3 m-es tégláégető kemence környékén XIV. századi cserépedénydarabok kerültek elő. Ezekon kívül még jó néhány gabonátároló verem és árkok egész hálózata került napvilágra, amelyekben azonban leleteket nem lehetett találni, és csak analógiák alapján tarthatjuk őket középkoriaknak.⁴¹⁾ Ezek mind Bátkához tartoztak.

11. BECSE(J)

- 1091 – Bechey*
- 1238 – Bechey*
- 1332-37 – Boche*, Bosac*
- 1338 – Beche*
- 1338-40 – Beche*
- 1342 – Becse vára
- 1377 – Bechey*
- 1419 – Becse
- 1439 – Beche*
- 1441 – Beche*
- 1444 – Becse
- 1529 – Becse
- 1551 – Becse

Becse ősidők óta fontos tiszai átkelőhely volt. A régi csatorna ásásakor talált tipikus XI. századi leletekből ítélve⁴²⁾ itt már akkor település, falu létezett,

amely hamarosan okiratban is felbukkant. 1091-ben egy kun betörés alkalmával Kapolcs kun vezér, Tokaj felől az Al-Duna felé tartva, Becsénél kelt át a Tiszán. Mint várbirtok, Becse Bács várához tartozott, de a XIII. század elején a fehérvári ispotályos keresztések kapták meg a királytól, akik 1238-ban még az itteni révet is elnyerték. És hogy az adomány még előnyösebb legyen, ugyanakkor megszüntették a III. Béla király uralkodása után létesített szomszédos réveket. Az ezt követő évszázadban felgyorsult fejlődése. 1338-ban egy okirat szerint annak a fontos „nagy út”-nak a vonalán helyezkedett el, amely Bodrogból vezetett a Tiszáig s onnan valószínűleg tovább keleti irányban, a Temesközön át Erdélybe és az Al-Duna tájára. A település fejlettségét bizonyítja az az adat is, amely szerint a becsei pap az 1332. és 1337. közötti évekre viszonylag magas pápai tizedet, 20 fertót és 6 bánit fizetett (azt is előre), ami Györffy szerint fejlett mezővárosi szintre enged következtetni.⁴³⁾

1342-ben hallunk először a becsei várról, amely egy tiszai szigeten épült a tatárjárást követően. A vár és a település sorsa a későbbiekben teljesen egybefonódott. Zsigmond király 1419 körül adta Brankovics György szerb despotának Becsét és a várat, aki 1444-ben az egészet továbbadta rokonának, Birinyi Pálnak. Zápolya János 1529-ben Becsénél kelt át a Tiszán, amikor Mohácsra tartott, hogy megalázva magát, a szultán előtt tisztelegjen. Becse, jobban mondva a becsei vár az összeomlást követően még jó ideig független tudott maradni, a törökök csak 1551-ben foglalták el. Ezt követően érdekes módon teljesen eltűnt az okiratokból.⁴⁴⁾ Elpusztult.

12. BETHER

- 1380—Bether*
- 1423—Bether*
- 1426—Bether*
- 1432—Bether*
- 1470—Bether*
- 1520—Bether*

1380-ban említik először Bács vármegyében. 1423-ban Betheri Jakab fia György betheri birtokrészeit örökösen Garai Miklósnak adták. Ezzel kapcsolatban bizonyos nézeteltérések keletkeztek, és az 1426-ból eredő okirat erről szól. 1470-ben Bether Garai Jób birtokát képezte.⁴⁵⁾

A falu helye korábban nem volt ismeretes, a legújabb régészeti kutatások azonban fényt derítettek erre a problémára.

A Becsétől délre eső földterület, amelyet régebben Botra pusztának neveztek, a Tisza egykori partjával párhuzamosan húzódik. Becse déli várospereme is ezt a nevet viseli, ahol 1979 folyamán lakóházak építése közben középkori településre bukkantak. A mentőásatásokat Nebojša Stanojević, a becsei múzeum akkori munkatársa vezette. A feltárások során egy viszonylag nagy gölöncsérműhelyt sikerült kiásni nagyszerűen megőrződött részletekkel. Az ott talált cserépedényekből ítélve a feltárt objektumok a XIII. századból származnak. A feltárások ez idáig az egykori településnek csak elenyésző töredékére terjedtek ki. Itt feküdt az egykori Bether falu.

13. BUDAKUTA

1462—Bwdakwtha*

1580—Budakuta

1590—Budakuta

Csongrád vármegyei helységnek jelzi Mátyás király okirata, amely szerint Budakuta Csantavér és Pacsér között foglal helyet.⁴⁶⁾ Kétségtelen, hogy a török hódoltság idején még voltak lakosai, mert a defterek a szabadkai náhijében 1580-ban és 1590-ben is említik. Más adatunk nincs róla.

Csaknem biztosra vehető, hogy Szabadkától délre a Bács-ér vagy Csík-ér völgyében helyezkedett el egykor. Fekvésének közelebbi meghatározása azonban nehézségekbe ütközik, egyebek között azért is, mert a megjelölt területen eddig ismert középkori lelőhelyek (templomromok) rendre más helynevekhez vannak kötve.

14. CSANTAVÉR⁴⁷⁾

1462—Chontafeyer*

1500—Czomtafegier*

1504—Chontafeyer*

1520/21—Chonthafeyer*

1543—Chontafeyer*

1580—Csantavér

1590—Csantavér

Bajmokhoz, Bajsához és más közép-bácskai falvakhoz hasonlóan Csantavér is abban az 1462-ben kiállított okiratban szerepel először, amely szerint Szilágyi Erzsébet birtokokat kapott fiától Mátyás királytól fényesebb udvartartás céljából. A későbbiekben Csantavér osztozott a többi település sorsában. Érdekes adatot szolgáltat Zsigmond lengyel hercegnek, II. Ulászló magyar király öccsének útinaplója. Zsigmond 1500. november 19-én és 20-án volt Csantavéren, amikor elég drágán, 8 forintért vásároltatott magának egy sötétszürke lovat. A zabláért és a szükséges takarmányért 10 magyar dénárt fizetett, a lovat hozó embernek ostoráért pedig 4 magyar dénárt adott.⁴⁸⁾

Csantavért a török megszállás ellenére 1543-ban számba veszik az érseki tized összeállításakor. A defterekben 1580-ban és 1590-ben még szerepel, utána azonban eltűnik, elnéptelenedik.

A mai Csantavér vasútállomásától mintegy fél kilométerre északra, a Csík-ér völgyéből egy halmocska emelkedik ki, amelyen egy temetővel körülvett középkori templomcska romjai vannak; a felszínen tégladarabkák és emberi csonttöredékek láthatók. A helybeliek ezt a helyet „török templom“-nak nevezik.⁴⁹⁾

Itt állt az egykori Csantavér temploma. Ásatások még nem folytak, úgyhogy a lelőhely pontos kormeghatározása ma még nem lehetséges.

15. CSECSTÓ⁵⁰⁾

- 1315—Checthow*
- 1367—Chechthou*
- 1388—Chechto*
- 1450—Chechtho*
- 1478—Checthow*
- 1520/22—Checthow*
- 1570—Sestho*
- 1585—Sestho*

A Csecstó név az okiratokban először 1224-ben mint egy halastó neve jelentkezik, és a későbbiek folyamán is gyakran minden kétséget kizáróan halastóról van szó, amikor említik. Vannak viszont esetek, amikor a tó (piscina) helyett birtok (possessio) megjelölés szerepel; a címszó alatt felsorolt esetek az utolsó adat kivételével possessióra vonatkoznak. 1943-ban Zenta közelében, a Csésztónak nevezett földterület közvetlen közelében a „Paphaloon“ folytak ásatások. Az ásatásokról szóló jelentésben, amelyet Korek József és Foltiny István készített, az ott kiasott templomot és temetőt a szerzők határozottan a Csecstó nevű középkori faluhoz tartozónak tartják.⁵¹⁾ Igaz, hogy az 1520/22. évre készített Csongrád megyei dézsmalajstromban Csecstó nevű falut említenek tíz adózó személlyel (!), mégis, mindezek ellenére és Iványi István véleményével egyetértve, meg vagyok győződve arról, hogy Csecstó nevű falu a középkorban nem létezett. Ezzel a névvel csak egy földterületet jelöltek, amelyhez egy 1295 és 1303 között keletkezett okirat szerint szántóföld és halastó is tartozott.

Korek és Foltiny Salamon falu templomára tévesen illesztette rá a Csecstó nevet, mert az illető terület régtől fennmaradt nevét — Csésztó — szupponálták a lelőhelyre.

Egyedül a dézsmalajstromban feltüntetett „Checthow“, vagy Csánki szerint „Chykthw“ takar települést. Talán azt a települést, amely az egykori Salamon és Kakat helyén keletkezett, majd sorvadt el.

16. CSÍK, CSIKA, CSÍKEGYHÁZ⁵²⁾

- 1423—Chyk*
- 1426—Chykod*
- 1438—Chyka*
- 1439—Chyka*
- 1440—Chykthew*
- 1466—Chyka*
- 1479—Chykeghaz*
- 1520/22—Chika, Chychanicha*
- 1554—Csik
- 1580—Csik
- 1590—Csik

A Csík, Csika, Csíktő, Csíkegyház, Csicsanica nevű települések (település?), puszták (?) között ma még elég nehéz eligazodni. A kérdés tisztázása érdekében sok a tennivaló, mégpedig régészeti beavatkozások formájában.

1423-ban Garai Miklós a betheri nemesektől egyebek között Csík-pusztá egy részét is megvételre kapta. 1426-ban a király elé ezzel kapcsolatban kifogás érkezett, és az előterjesztett iratban az alábbi Bács vármegyei nevek vannak felsorolva: Bether, Chykat, Deuecher, Turol, Mezőturo, Vízesturo nevű birtokok. Valószínű, hogy Csika a török hódoltságig a Garaiak birtokában maradt. 1466-ban határpör keletkezett Garai Jób és Vízközi Benedek között, mert az utóbbi kisajátított egy erdőt, amely a Csika nevű birtokhoz tartozott. Az 1522. évi dézsmalajstromban is szerepelt. A török adókönyvekben Csíkot találunk 1554-ben 1580-ban és 1590-ben. A Péterrévétől Becséig elterülő földeket, amelyek a Római-Sánc és a Nagy-Rét közé esnek, Csík-pusztának nevezik.

Az 1520/22. évi Csongrád vármegyei tizedlajstromban egy Csykthw, egy Chykeghaz és egy Chychanicha nevű falut említenek. Ezeket Iványi István nem említi külön-külön, tehát valószínűleg egynek tekintette őket, Csánki Dezső viszont külön településként kezeli mindegyiket, egyedül Chík-egyházát azonosítja Csíkkal.

Szerintem Csík-tó a Csík-ér nek Péterréve környékén tóvá szélesedett részét jelölte, a többi elnevezés pedig egy településre, esetleg a település időnkénti részekre bomló elemeire vonatkoztatható. Több település Péterréve, Árkosturo, Perlek stb. jelenléte miatt nagyon nehezen lenne beleilleszthető a tájba. Természetesen, a probléma közel sem tekinthető megoldottnak.

17. DEVECSER⁵³⁾

1350 Deuecher*

1426—Deuecher*

1520/22—Dewecher*

1580—Devecser

1590—Devecser

A török hódoltságot megelőzően csak három okiratban szerepel Devecser neve. 1350-ben Magyar Pál gimesi várparancsnok leányának ajándékozta több Bodrog vármegyei birtokával együtt. Egy 1426. évi okmány az ország-bíró vizsgálatával kapcsolatos, aki egy állítólag szabálytalan adásvételi ügylet felülvizsgálatakor Devecsert is említi. A török adókönyvek 1580-ban és 1590-ben is említik, 1580-ban egy Máli Devecserrel együtt, amelyekhez az 1590-ik évben még egy Bán-Devecser nevű település is járult.

Emlékét Devecser-pusztá neve őrizte meg a mai napig, amely Szenttamástól északra terül el, annak a száraz völgynek a két partján amely Szenttamástól keletre a Bács-érbe torkollik. Errefelé még terepbejárás nem folyt, ezért Devecser (Máli Devecser és Bán-Devecser) pontosabb lokalizálása még nem végezhető el.

18. DEVECSERTUROL⁵⁴⁾

1426—Dewecherthwrol*

Árkosturolnál már említettük azt a okiratot, amelyben a betheri nemesek és Garai Miklós között létrejött, állítólag szabálytalan adásvételi szerződésről van szó. Ebben az 1426-os iratban szerepel egy Devecserturo nevű birtok

is, még két hasonlóan -turol végződésű birtokkal, településsel (?) (Mezőturol és Vizesturol). Túlságosan kevés írott és régészeti adatunk van ahhoz, hogy meg tudjuk magyarázni az említett nevek feltűnésének és gyors eltűnésének okát. A már említett Vizesturollal 1462-ben három újabb Turol, Hegyes-, Árkos-, és Fejefakaturol bukkant fel, és tegyük hozzá, szinte egyidőben el is tűnik szemünk elől. Az látszik valószínűnek, hogy a turol elem mint jelző járult hozzá egyes puszták vagy települések nevéhez (például Devecser vagy Hegyes), és mivel pontos jelentését a jelzőnek nem tudjuk, a megoldásra még várni kell.

Régebben volt ugyan egy olyan feltevés, hogy Turolt a mai Turiával lehet azonosítani, azonban Csánki ezt nem tartja valószínűnek, Iványi pedig nem foglalt határozottan állást ebben a kérdésben.

Talán valahol Szenttamás és Becse között feketett.

19. FEHÉREGYHÁZ⁵⁵⁾

- 1403 Feyereghaz*
- 1465—Fejéregyház
- 1476—Feyereghaz*
- 1496—Fejéregyház

Ez a település csak egy századon át követhető az okiratokban. 1465 táján a Maróti család a birtokosa Szegegyház, Feketeegyház, Kétsófronya és más birtokokkal együtt. Pontos fekvését ma még nem lehet meghatározni, az azonban biztos, hogy a Bács-ér alsó folyásánál kell keresni, és az is biztosnak látszik, hogy közelebb feküdt Szenttamáshoz, mint Feketicshez.

20. FEJEFAKATUROL⁵⁶⁾

- 1462—Fejefakathurol*

Csak egyszer tűnik fel a fenti név, amikor Mátyás király anyjának ajándékozott egy sor fálvat és pusztát. A fenti puszta problematikájának egy részével a Devecserturol címszó alatt foglalkoztam. Az említett okiratban megfigyelhető felsorolás alapján Fejefakaturol a Hegyes—Péterréve—Becse—Szenttamás háromszögben keresendő.

21. FEKETEEGYHÁZ⁵⁷⁾

- 1465—Feketeegyház
- 1476—Feketeegyház
- 1496—Feketheghaz*
- 1522—Feketeeghaz*
- 1580—Feketehegy
- 1590—Feketehegy

1465-ben említik először. Ekkor és még 1476-ban is a Marótiak birtokai közé tartozott. Később, egy II. Ulászló korában szerkesztett okirat szerint, Mátyás király Feketeegyházat, Fejéregyházzal és Boziabokor-pusztával

együtt Belmosevics Miklósnak adományozta. A török adókönyvekben is nyilvántartották, de már nem eredeti nevén, hanem Feketehegy név alatt, 1580-ban és 1590-ben. A Feketics név okiratban először 1652-ben bukkan fel.

A mai Feketicstől délre, a Bács-ér völgyének nyugati partján egy régi templom romjait tüntetik fel a XVIII. századi térképek. Terepbejárások alkalmával a Dögtelepnek nevezett részen, amely körülbelül másfél kilométerre van a településtől, tényleg egy középkori templomocska és temető nagyon szegényes maradványait lehetett megállapítani. Az elmúlt évtizedek folyamán előbb téglabányászással, majd szőlő alá fordítással és végül gyümölcsös létesítésével tették teljesen tönkre az egész lelőhelyet egy 1974-ben végzett rövid kutatóátásatás eredményei ezt bizonyították. A romok kormeghatározása, úgy látszik, többé nem végezhető el, a temető területén talált S hajkarika azonban azt bizonyítja, hogy a temető már a XI. században kialakult, és hogy jóval korábbi, mint ahogy az okiratok alapján ítélni lehetett.

A romok közelében, a felszínen elvétve atipikus, feltehetőleg késő középkori cserépedény-darabokat lehet találni.

22. FÉLEGYHÁZ⁵⁸⁾

1346—Felegház*(?)

1522—Felegház*

Feketicstől délre—délekeletre van egy földterület, amelyet még ma is Velitynek vagy Felitynek neveznek. Egy 1703-ban felvett jegyzőkönyv szerint ezen a részen egykor egy Feleház, vagyis Félegyház település létezett. A XVIII. századi térképek is rendre feltüntetik Velity-pusztát, sőt egy 1768-ban készített kamarai térkép Feketicstől délre a Bács-ér partján meg is jelöl egy régi templomhelyet, amelyről Iványi azt tartotta, hogy az egykori Félegyház temploma volt.

Korabeli okiratokban Félegyház neve nem fordul elő, hacsak nem az a Felegház az, amely két, 1376-ban és 1522-ban készült okiratban tűnik fel. Iványi azonban azt tartotta, hogy azt a Felity-pusztát jelöli, amely Bácsból délre feküdt. Azt a Felegház falut is oda helyezi, amelyről egy 1488-as adat szól. Szenttamástól északra a Bács-ér völgyével párhuzamosan egy lapos völgyben kanyarog egy Mlaka Bara nevű erecske, amelynek vonalában egykor feltételezhetően fel fognak bukkanni ennek a falunak a maradványai is.

Egyelőre ennyivel kell beérnünk.

23. FIBAJCS⁵⁹⁾

1462—Fybaych*

• 1485—Fybaych*

1520/22—Fybaych*

A már többször idézett 1462-es Mátyás király által kibocsátott adománylevélben tűnik fel először Fibajcs neve. Ezután, de még a török hódoltságot megelőzően, két okiratban is szerepel, 1485-ben és az 1520/22-es

dézsmaalajstromban. A török defterekben 1580-ban és 1590-ben kissé átalakított alakban Kisbajsa, illetőleg egy teljesen új név: Topolya alatt jelentkezik.

A fenti adatokból következik, hogy Fibajcs a mai Topolya területén volt.

A mai várostól mintegy két kilométernyire délre egy félszigetszerű magas parton, ahol a Bács-ér mély völgyébe déli és keleti irányból egy-egy száraz aszó-völgy torkollik, a felszínen egy középkori templom romjainak alig észrevehető nyomai látszanak. Azt a helyet és környékét a környékbeliek Pusztatemplomnak nevezik. A korábban elég gyakran végzett téglabányászások és rablásátások a romokat és a körülöttük fekvő temetőt alaposan megbolygatták.

Ennyit tudtunk, mielőtt 1976-ban a szabadkai Városi Múzeum a helyszínen kutatóásatásokat nem kezdett. A felismerhetetlenségig szétturkált romokból és a kiásott 86 sír alapján több-kevesebb bizonyossággal az alábbi következtetéseket lehet levonni: az első templomot a XI. (?) vagy a XII. század folyamán építették ezt azonban már korán, talán a tatárjárás idején elpusztították. Feltehetőleg ebben az időben erősítették meg a helyet egy hatalmas árokkal, amely a templomot és legszűkebb környékét lett volna hivatott megvédeni. A védőárok alján és a teljesen „kitakarított“ korábbi alapokból ítélve, az itt található építőanyagot más helyre szállították, és valahol a közelben egy új, gót stílusú templomot építettek, amiről a környéken összeszedett idomtéglák tanúskodnak. Ez a második templom feltehetőleg a török hódoltság alatt és az azt követő időkben semmisült meg. Ennek a feltételezett második templomnak a helyét még nem sikerült megállapítani.

A temető kutatása csak kutatóárok ásására szorítkozott. Bizonyossá vált azonban, hogy az első halottakat a XI. században hantolták itt el (S hajkarikák), és a temető bizonyos megszakításokkal egészen a XV. századig volt használatban (ezüstsodronyos párták és Mátyás király ezüst dénárja). Ez talán ellentmondani látszik egy másik templom létezésének, de a megfigyelt körülmények mégis az elmondottak mellett szólnak. A probléma megoldása egy aprólékos, nagy ásatás révén képzelhető el.

A temető szélesebb értelemben vett környékén, mind keleti, mint nyugati irányban, több helyen lehet a föld felszínén cserépedénydarabokat találni, főleg XI. századiakat. A közeli Vágóhídon 1973–75-ben végzett ásatások során (szarmata—avar temető) jellegzetes középkori árkokat lehetett megfigyelni kísérő leletek nélkül. Ezen a helyen korábban már egy középkori ház maradványait is tönkretették.

24. FÜLES

1520/22—Fyles. Phyles*

A település nevével csak az 1520/22. évi tizedlajstromban találkozunk Asszonyfalva és Baka neve mellett.⁶⁰⁾ Valahol Ada és Péterréve táján, e helységek-től nyugatra feketett. Talán a Füzessel lehet összeköttetésbe hozni, amelyet 1649-ben említenek a mai Ada környékén.⁶¹⁾

25. GYÉKÉNYTÓ⁶²⁾

- 1347 – Gekentow*
- 1356 – Gekentou*
- 1381 – Gykenhow*
- 1424 – Gykenho*
- 1485 – Gegentho*
- 1520/21 – Gekentho*
- 1564 – Gyékényes
- 1567 – Gekuntho*
- 1570 – Gekuntho*
- 1571 – Gyékénytő
- 1585 – Gekuntho*

1347-ben az Arnachteleke nevű települést úgy határozta meg egy okirat, hogy az Adrián és Gekentow falvak között fekszik. Pár év múlva, 1356-ban, Gyékénytő Martonossal együtt a királytól háromévi adómentességet kapott azzal a céllal, hogy új betelepülőkkel jobban benépesedjen. A település nagyobb részének birtokosa Fodor Mihály volt. Egy más részét Rétkanizsa községe birtokolta, ami abból látszik, hogy 1381-ben a rétkanizsaiak az illető részt 100 forintért az óbudai apácáknak adták el. Gyékénytőt mint falut még 1424-ben és 1521-ben említik. Birtoklása körül viták folytak még akkor is amikor már a törökök fennhatósága alatt volt, amiről két okirat is tanúskodik, az egyik 1564-es, a másik pedig 1571-es keltezésű. A török defterekben csak 1557-ben szerepel Gyékénytő, a későbből fennmaradt jegyzékekből hiányzik, bár a korabeli térképeken rendre fel van tüntetve.

Meg kell említeni, hogy a XIV. században egy Gyékény-tő nevű tó is ismeretes.

Az okiratokból tisztán kivethető, hogy Gyékénytő Adorján és Kanizsa körül feküdt, pontos helyzete azonban ma még nem ismeretes. Feltehetően valahol a mai Kapitány-rét környékén foglalt helyet, ahová Adorján határa kiterjedt.

26. GYÖRGYÉN⁶³⁾

- 1462 – Gywrge*
- 1468 – Gewrgye*
- 1543 – Gyurgyin
- 1580-82 – Gyurgyin
- 1590-91 – Gyurgyin

Györgyénnel kapcsolatban ismét fel kell idéznünk azt a Mátyás korabeli adománylevelet, amely az 1462. évben készült, mert abban Györgyén neve is szerepel. Ekkor a király tulajdonából Szilágyi Erzsébet birtokába ment át. Később visszavette tőle, és Székely János vránai perjelnek adta, de csak élete tartamára és amikor Székely 1468-ban meghalt, ismét Szilágyi Erzsébeté lett a birtok. 1543-ban az érseki tizedlajstromban szerepel, a török defterekben pedig 1580/82 és 1890/91-ben tűnik fel. A hódoltság korszakát nem élte túl; egy okirat szerint 1662-ben pusztaság volt.

Csánki Dezső Györgyént a mezővárosok közé sorolta. Fekvését nem nehéz megállapítani. A mai Györgyén településtől északkeletre a Bács-ér völgyének nyugati partján egy nagyobb területen a szántóföld felszíne be van hintve nagy mennyiségű piros téglatörmelékkel, malterdarabokkal és emberi csontmaradványokkal. A környékbeli ezt a területet „kraljičina zemlja“ (Királynő földje) vagy „Gradina“ (Földvár) néven ismerik. Nem kétséges, hogy a felszín alatt középkori templom alapjai bújnak meg. A romoktól délre, szintén a völgyparton, viszonylag kevés és atipikus középkori cserépedénydarabokat lehet találni. Ezeken a helyeken még nem volt régészeti feltárás.

27. HEGYESTUROL

1462—Hegysthwrol*

Hegysturol neve csak egyszer, 1462-ben Mátyás király ajándékozó okiratában fordul elő Vizesturol és Árkosturol között mint elhagyott hely vagy puszta.⁶⁴ Iványi szerint egykori helye a mai Kishegyes környékén keresendő,⁶⁵ ezt azonban én nem tartom valószínűnek, annak ellenére sem, hogy a „Hegyes“ név alapján ez lenne a logikus. Ami a „-turol“ toldalékot illeti, arról bővebben a Devcesturol című alatt szoltam.

28. HIMESEGYHÁZ⁶⁶

1462—Hymeseghaz*

1504—Hymeseghaz*

1520/21—Himesegyház

Himesegyház is azon települések sorába tartozik, amelyeket a már többször idézett 1462-ben kiadott Mátyás király-féle adománylevelével sorol fel. Erről a településről ekkor esik először említés. Fél évszázaddal később, 1504-ben tűnik fel ismét, majd újból az 1520/21. évi Csongrád vármegyei tizedlajstromban Szegegyház és Nagyhegyes után. Már a török hódoltság legelején elpusztulhatott, mert a törökkori adókönyvekben nem említik, neve csak a Hegyestől nyugatra fekvő Emusity-pusztában maradt fenn. Nevének eme új változata 1655-ben olvasható először okiratban.

A régi Himesegyház helye ismeretes. A Duboka-völgy és egy dél—észak irányú oldalvölgy (aszó) találkozásánál, a mai Lipár közelében a föld felszínén középkori romok és emberi csontok maradványai figyelhetők meg; templom romjai a körülötte levő temetővel. Ezen a helyen tünteti fel az az 1763-ban készített kéziratos térkép Emusity-pusztát az említett völgy partján, egy régi templom romjai alatt.

29. ITÓD

1198—Ytoud*

A településről úgy szerzünk tudomást, hogy egy 1198-ban készített okirat szerint dézsmáját a kalocsai érsek átadta a káptalannak.⁶⁷ Az okirat

szerint Itód az okori parókiában volt, tehát a mai Moravica (szélesebb) környékén kell keresni. P. Flach szerint, aki a Sambucus (Zsámboki)-féle térkép adatából indul ki, Itód valószínűleg azonos az 1406-ban jelentkező Iklóddal, vagyis a Zsámboki jelölte Iklódtal (1579).⁶⁸⁾ A térkép szerint Iklód Tavankúttól délkeletre fekszik. Ezek azonban még csak feltételezések, a problémát végérvényesen megoldani egyelőre nem lehet, bár kínálkozik egy olyan lehetőség, hogy Itódot, amennyiben Zsámboki meghatározása pontos, a Tavankúttól délre elterülő kaponyai romokkal hozzuk összefüggésbe.

Szabadkától nyugatra, Mišičevo közelében, a településtől keletre terül el a Bács-ér völgyének az a része, amelyet emberemlékezet óta Kaponyának neveznek. A szabadka-zombori műúttól délre, egy kiemelkedő helyen egy középkori templomocska romjainak maradványait lehet megállapítani: téglatormelékek és habarccsal vegyes emberi csontok.

1744-ben ezen a helyen a királyi kamara egy bizottsága már megállapította, hogy egy templomnak a romjai láthatók; az ide vonatkozó jegyzőkönyv habarccsos téglákról emlékezik meg.⁶⁹⁾

Régészeti kutatások hiányában egyelőre a lelőhely kormeghatározása nem lehetséges.

30. KAKAT⁷⁰⁾

1224—Kokot*

1291—Kokot*

1389—Kokot*

1224-ben határolták körül Csecs-tó halastó birtokot, és ebben a leírásban találkozunk Kakat falu nevével is. A leírás szerint Salamon falu és Kollou fiainak földje között feküdt, vagyis azon a magaslaton amely a mai felsőhegyi vasútállomástól északra, körülbelül a régi szabadka—zentai földút azon pontjáig terjed, ahol az út az Orom-partok szélét eléri.

Közelebbi régészeti adataink, amelyek a fenti feltevést igazolnák, egyelőre nincsenek, hacsak azt a kevés számú atipikus agyagedény-töredéket nem tekintjük bizonyítéknak, amelyet az említett területen a föld felületén lehet találni.

31. KALOCSA

1321—Kalacha*

1520/22—Thotkalocha*

Györfly György szerint a település a Kalacha családnévből veszi eredetét. 1321-ben történő feltűnése is Kalocsai vagy Kalachai Éliás ispánnal és Péter nevű fiával kapcsolatos.⁷¹⁾ Ezután hosszú ideig hallgatnak róla az okiratok, és csak az 1520/22-es dézsmalajstomban fedezhetjük ismét fel, de már Tótkalocsa néven.⁷²⁾

Zentától délnyugara az Orom-partokat egy mély és hosszú völgy torkolata szakítja meg. Ezt a völgyet nevezik emberemlékezet óta Kalocsai-vagy Kalocsa-völgynek, a völgy környékét pedig Kalocsa-pusztának. Az 1522-es

dézsmajegyzékben Kalocsa, Bátka, Karjad és Bánfalva után következik.⁷³⁾ Ez a két adat adja kezünkbe a középkori Kalocsa fekvésének meghatározásához a kulcsot.

Felsőhegytől körülbelül három kilométerre délnyugatra a Kalocsa-völgy északi partján van egy letarolt kiemelkedés. Ezen a helyen még néhány évtizeddel ezelőtt a felszínen régi téglákat, habarcsot és szétszórt emberi csontokat lehetett látni, máig azonban már csak egészen apró piros télgatörmelékek maradtak. Bizonyos, hogy ezen a helyen állt valamikor Kalocsa temploma, amelynek utolsó maradványait az adatközlők szerint a múlt században hordták széjjel.⁷⁴⁾

A környéken lelt néhány jellegtelen cseréptöredék alapján lehetetlen a település korát meghatározni; régészeti ásatások ezen a helyen még nem folytak.

32. KANIZSA

- 1093—Cnesa*
- 1200 körül — Kenesna*
- 1213—Kenesna*
- 1222—Knesa*
- 1226—Knesa*
- 1227—Kanesa*
- 1228—Knesa*
- 1237—Kenesna*
- 1237/40—Kenesna*
- 1260—Kenesna*
- 1262—Knesa*
- 1335—Canysa*
- 1340—Kanizsa
- 1355—Kanizsa
- 1367—Kanizsa
- 1424—Kanizsa
- 1428—Kanizsa
- 1507—Kanizsa

A mai Kanizsa legkeletibb, Tiszára néző része ősidők óta megtelepedésre szolgált. Ezen a kiemelkedő területen már a vaskorszak folyamán, az i.e. első évezred közepe táján megerősített telep, földvár állt. Alkalmos átkelőhely lévén a Tiszán, jelentőségét a későbbi korszakokban sem veszítette el hosszabb időre.

Amíg a mostani Kanizsa egy része rá nem telepedett, és az urbanizációs beavatkozások során el nem tűntették, a földvár olyan szembetűnő volt, hogy Marsigli gróf, aki a XVII. század utolsó évtizedében járt itt, a földművet római sánc maradványának vélte.⁷⁵⁾ Egy 1690. évi török határmappán is fel van tüntetve az „elpusztult Feődvár“. Ide csatolva néhány más adatot, ahol Kanizsa helyett Földvárat írtak (1649, 1656, 1720—30), megtudjuk, hogy a település elnéptelenedése után a Földvár megjelölés helyettesítette a régi nevét.⁷⁶⁾

Anonymus a magyarok tetteiről 1200 körül írt művében, a *Gesta Hungarorum* 44. fejezetében szerepet ad Kanizsának, illetőleg a kanizsai révnek.

Szerinte itt kelt volna át a Tiszán a honfoglaló magyar sereg egy része Zuárd, Kadocsa és Bajta vezetésével. A dolgok természetéből adódóan a Tisza szemben levő keleti partján, a mai Törökkanizsa helyén, az ottani rév körül is kialakult egy település, amelyet az okiratokban Révkanizsa néven emlegettek. Ez a kettősség korábban bizonyos nehézségeket okozott a kutatóknak, amihez bizonyára hozzájárult az a körülmény is, hogy a nézeteltéréseket okozó vitás területeket a középkorban a Tisza változó medre hol így, hol úgy választotta el egymástól.

Kanizsa eredetileg a királyi birtokok közé tartozott, de 1070 körül Salamon király a pannonhalmi apátságnak adományozta, amely tulajdonban az apátságot I. (Szent) László és utána, II. András is megerősítette. 1222-ben a király más birtokért cserébe elvette Kanizsát, de hamar visszaadhatta, mert egy későbbi okirat szerint (1226) ismét az apátság a birtokos, amennyiben az apát Kanizsával és a mindig Kanizsához tartozó Miroth nevű halastóval kapcsolatban rendelkezett. 1228-ban éppen ez a halastó és a tiszai halászat joga szolgáltatta az okot arra a határpörre, amely a pannonhalmi és a szávaszentdemeteri (mitrovicai) apát között folyt; az utóbbinak a birtokát képezte dél felől a Kanizsával határos Szatmár (Zothumar). A pörben 1237-ben született döntés, amikor is Dénes nádor, I. László korábbi adománylevele alapján a Tisza és a Kenesna-patak (Kőrös) között elterülő földdarabot, a Tisza vitatott részét, egy újabban megkérdőjelezett nádas, valamint a Myruch nevű halastavat a pannonhalmi apátságnak ítélte oda.

IV. Béla 1240 körül, Iványi szerint 1260-ban, az apátságot ismét megerősítette Kanizsa birtokában. Az akkor készített összeírás nagyon értékes adatokat tartalmaz.⁷⁷⁾ Eszerint ennek a birtoknak a területe 26 ekére való, vagyis körülbelül 113 katasztrális hold nagyságú. Ezenkívül még rétek, mocsarak, nádasok és a tiszai halászat joga jár hozzá, valamint egy sziget a Kanizsa-tóig és egy nádas a Tisza révéig. Ezen a területen összesen 27 háznép lakott, amely a következőképpen oszlott meg: 10 háznép lovas jobbágy, 10 háznép halász, 4 háznép szekeres és 3 háznép torló. A felsorolt háznépekre (Györfy György szerint körülbelül 135 fő) az alábbi kötelezettségek voltak kivétel: a jobbágyság saját lovukon kíséretet kellett adni az apátnak vagy megbízottjának, vagy más esetben saját költségükön kellett nekik küldetésbe menniük. Minden háznép szállítást volt köteles végezni Pannonhalmára, mégpedig saját kocsiján, évente két kepe (valószínűleg kereszt) gabonát volt köteles aratni, egy-egy napon át szénát gyűjteni és hordani. Szent Márton napján egy vödör zabot és egy vödör sört adott minden háznép és tíz háznép közösen egy három éves tinót. Minden javuk után ezenfelül tizedet adtak. Évente még egy hároméves tinót, valamint tyúkot, ludat, bort, sört, kenyeret, zabot és szénát — szükség szerint. Végül kötelesek voltak követ és deszkát fuvarozni. A halászok hal-beszolgáltatási kötelezettsége nincs pontosan meghatározva, csak arról van szó, hogy évente 6 darab hároméves tinót kell adniok. Lehet, hogy a nyilvánvaló szállítási nehézségek miatt tinókkal rótták le adójuk nagyobb részét, bár az is kitűnik, hogy egy bizonyos mennyiségű hal is adóteherként szerepelt, mert a szekereseknek többek között az is kötelességük volt, hogy saját költségükön halat szállítsanak Pannonhalmára a monostorba. A torlók, szolgálk szent Mihály napján fejenként három fertót adtak.

Györfy Györgynek igaza van, amikor feltételezi, hogy a tatárjárás során Kanizsa teljesen megsemmisült, amit egyrészt az okiratok kis száma, másrészt pedig a korábbiak gépies átmásolása igazol.

A település nevének ma használt Kanizsa változatával (Canysa) először Adorján határbejárási okiratában találkozunk, amely 1335-ben készült, és húsz év múlva, 1335-ben írták át. Ezek után elég hosszú ideig hallgatnak az okiratok, és csak 1428-ban hallunk róla, amikor Zsigmond király azt parancsolta Kanizsán levő tisztjeinek, a három Csáki fivérnek — Lászlónak, Mihálynak és Györgynek—, hogy a Nagyardorjáni és vastoroki jobbágyoktól a Tiszán való átkelésért ne szedjenek révbért. 1507-ben egy újabb királyi levél hasonló értelemben rendezi a kanizsai tisztek és az adorjáni jobbágyok közötti viszonyokat. És ezzel az okirattal mintha meg is szakadna Kanizsa további életfonal, mert sem az 1521. évre készített Csongrád megyei tizedlajstromban nem szerepel, sem a török adókönyvekben, defterekben nem találjuk többé a nevét.⁷⁸⁾

Már említettem, hogy a Tisza és a Kőrös egykori mocsaras völgye közé zárt félsziget legkeletibb magas része régtől fogva menedéket adott az embernek. Biztosra vehető, hogy a középkori település is ezen a helyen alakult ki, és mellette, vagyis a mai Népkert helyén feküdt az a halastó, amely a Tisza holtágában, morotvájában volt (az okiratokban Miroth, Miruch változatokban szerepel, amelyek alatt a szláv „mirocs“, vagyis csendes szó rejlik). Szatmár falu, amellyel Kanizsa pörben is állt, a régi téglagyár környékén feküdt, ahol a régészeti leletek egy XI–XII. századi településre utalnak. Magán Kanizsán ezidáig nem kerültek elő olyan leletek, amelyek régész kezébe kerültek volna, rendszeres ásatásokat pedig nehéz lenne kezdeni, mert a bennünket érdeklő terület teljesen be van építve.⁷⁹⁾

33. KARJAD

- 1198—Orckarian*
- 1211—Karian*
- 1252—Karian*
- 1520—Karyad*
- 1521—Karyad*
- 1522—Karyad*
- 1580—Karjad
- 1590—Karjad

Orckarian néven tűnik fel a település 1198-ban, amikor a kalocsai érsek tizedét átengedte a káptalannak.⁸⁰⁾ Úgy tudjuk, hogy 1211-ben a Ják nemzetségbeliek birtokában van, azután három évszázadon át nincs adatunk róla. Csak 1520-ban találkozunk vele ismét, amikor a Csongrád vármegyei dézsmajegyzékben Tornynos és Bánfalva után következik a felsorolásban, ugyanúgy a következő évi jegyzékben is.⁸¹⁾ 1522-ben Bátka és Bánfalva között, azzal a megjegyzéssel, hogy Karjadon a dézsmagabona egy bizonyos Bíró Lázár udvarában volt összehordva. A török adókönyvekben 1580-ban és 1590-ben is szerepelt, azután valószínűleg elpusztult.⁸²⁾

Zentától délnyugatra, a Kalocsa-völgytől délre terül el az a földterület, amelyet Karjadnak neveznek még manapság is. A Zentáról Karjadra vezető út végén, a várostól körülbelül kilenc kilométerre, az Orom-partokon egy 1911-ben írt jelentés szerint romok voltak láthatók, egy régi templom romjai, amelynek a maradványaiból egy nagy idomított kőlappal együtt öt kocsira való téglát szedett ki a föld tulajdonosa. A romok körül az adatközlők szerint sok sírt is találtak.⁸³⁾ Itt, ezen a helyen volt az egykori Karjad központja.

Korek József szerint a lelőhelyet az előkerült leletek alapján legkésőbb a XV. század első felébe lehet datálni.⁸⁴⁾ Egyébként rendszeres régészeti kutatómunka ezen a helyen még nem folyt.

34. KELEBIA⁸⁵⁾

- 1297—Kelyb*
- 1543—Keleby*
- 1572—Keleby*
- 1580—Kelebia
- 1590—Kelebia

1297-ben egy nemes nevével kapcsolatban említik Kelebiát (nem százszázalékosan biztos, hogy a mi Kelebiánkról van szó). Következő alkalommal, hosszú idő múlva, csak 1543-ban, az érseki tizedlajstromban szerepel, majd még egyszer 1572-ben is. A kelebiaiaknak azonban nemcsak az érsekkel szemben voltak kötelezettségeik, hanem a törökökkel szemben is; a török adókönyvekben 1580-ban és 1590-ben említik Kelebiát, utóbbi alkalommal meglepően nagyszámú, 57 házzal. A törökök végéig mégis elpusztult.

Szabadkától északnyugatra terül el a Kelebiai-tó és körülötte az egykori Kelebia-pusztá. A derékszögben meghajló tó félszigetszerűen bezárt déli felét az arra lakók „Templom-hegy”-nek nevezik. Az említett helyen egy 1758-ban készített térképen templom romjai vannak feltüntetve.

Ma a lelőhelyen a föld felszínén csak apró téglatörmelékek és néhány emberi csontdarab található. A déli irányban húzódó nyugati, magasabb tóparton a szántóföldeken elvéve apró, középkori jellegű cserépdarabok találhatóak. 1979 decemberében az országhatár közelében a Kelebiai-tótól északra, annak az erceskének a keleti oldalán, amely a tavat táplálja, homokhordáskor egy kisebb, XVI. századi temetőt fedeztek fel. Feltehető, hogy Kelebia a török pusztítások következtében elég gyorsan elnéptelenedett, és maradék lakossága a régi helytől távolabb telepedett meg, ott nyitott magának új temetőt.

A fenti lelőhelyeken régészeti ásatás nem volt, bár egy korábbi közleményemben azt írtam, hogy Bibó-Bige Györgynek az *Archaeológiai Értesítő*ben 1911-ben közölt ásatási jelentése a Kelebiai-tó partján levő Templom-dombra vonatkozik. Nemrég azonban a szabadkai Történelmi Levéltárban megtalálták Bibó-Bige részletesebb kéziratos jelentését, amelyből félreérthetetlenül meg lehet állapítani, hogy az általa lefolytatott „Kelebia-pusztai” ásatás nem a Kelebia-tó mellett, hanem a századforduló táján még Kelebia-pusztának számító halasi szőlőkben történt, Szabadkától két kilométerre északra.⁸⁶⁾

35. KENGY (KEND)

- 1198—Keud*
- 1331—Keud*
- 1360—Keud*

A Kengy, vagy Györffy olvasata szerint: Kend falu (esetleg Csőd, ahogyan Iványi írja egy helyen) dézsmáját 1198-ban a kalocsai érsek átengedte a káptalannak. Ekkor Kengy az okori dézsmakerületbe tartozott ami azt jelez-

heti, hogy a mai Moravica környékén feküdt. Egy 1331-ből való irat egy kengyi köznemest, Cosmant említ; ennek az iratnak egy 1360-ban készült átirata maradt ránk.

Győrffy egy 1390-ből származó adatból kiindulva Bezdán közelébe lokalizálja, ugyanúgy, mint Iványi.⁸⁷⁾ P. Flach pontosabb megoldást nem tud ugyan felajánlani, de az előbbi véleményeknek határozottan ellentmond,⁸⁸⁾ s ebben közvetve az én véleményemet támogatja, azt ugyanis, hogy Kengy valahol Közép-Bácskában volt.

36. KEREKEGYHÁZ

1462 – Kerekeghaz*

1520/22 – Kerekeghaz*

A falu 1462-ben a már többször idézett Mátyás király-féle adománylevelben szerepel először. A felsorolás szerint, ha az az akkori valós állapotokat tünteti fel, Kerekegyház Okor és Nagybjacs, vagyis a mai Moravica és Bajsa között feküdt.⁸⁹⁾ Ebben az esetben Kerekegyház a mai Bajsától alig néhány kilométerre északra volt, annak a völgynek a két partján, amely a Bács-ér völgyébe torkollik, és amelyet a bajsaiak Makan-völgynek neveznek. Az említett terület egy pontján, a völgy déli felén, egy 1796-ból származó térképen, amelyen a bajsai Vojnitsok egy birtokrészét határolták körül, egy régi templom romjai vannak feltüntetve.⁹⁰⁾ Ma azon a helyen csak kevés téglatormeléket lehet a felszínen látni. Ásatások itt még nem folytak.

Mielőtt a török korszak viharaiban el nem tűnt, Kerekegyház még egy okiratban szerepel: az 1520/22. évi Csongrád vármegyei tizedlajstromban.⁹¹⁾ A török defterekben Nagybjacs, vagyis a mai Bajsa mellett nyilvántartottak egy Kisbajsát is amelynek a fekvése ismeretlen előttünk. Kisbajsa váratlan felbukkanása többféleképpen magyarázható, ezek közül az egyik lehetőség az, hogy Kerekegyházát Kisbasa néven vezették tovább a nyilvántartásokban.

37. KEVI

1520/22 – Kewy

Keivel csak egyszer találkozunk az okiratokban, mégpedig az 1520/22. évi Csongrád megyei dézsmalajstromban.⁹²⁾ Neve azonban fennmaradt azon a földrészen, amely Adától nyugatra a Csanálos-völgy északnyugati vége felé terül el, amelyet Kevinek neveznek. Ebből az adatból kiindulva, feltételelesen megkísérelhetjük a régi Kevi lokalizálását is.

Zenta és Ada községek határán, a Csanálos-völgy partján van egy hely, amelyet az arra valók régebben „Pénzes-kút“-nak neveztek. Azon a helyen már többször működtek „kincskeresők“, és az ott futó földút bevágásakor is sok sírt megbolygattak. A felszíni leletek és az adatközlők adatai alapján megállapítható, hogy ott egy középkori templom romjai és középkori Kevi templomának romjai.⁹³⁾ A lelőhelyen még nem voltak ásatások és a leletek korának meghatározása még várat magára.

38. KÉR

1193—Ker* illetve Quer*

Csak egy okiratos adatunk van erről a településről, amely a benne felsorolt helynevekből ítélve a Zombor vidéki Tapolca és Szeged között foglalt helyet.⁹⁴⁾ Ennek alapján elfogadhatjuk Györffy Györgynek a véleményét, amely szerint a szabadkai Kér külvárossal azonos. Ez a feltevés anyagi támpontot is kapott, amikor 1977 tavaszán a Közkórház mögött, a cservenkai vasútvonal déli felén épülő lakótelepen, tehát a mai Kér területének közelében alapok ásása közben sírokra bukkantak. Kisebb mentőásatás során meg lehetett állapítani, hogy ezen a helyen, a Palicsi-tó legnyugatibb nyúlványának északi partján, többször megbolygatott középkori temető maradványai vannak. A temető közelében hulladékgyödrök is felszínre kerültek XI. századi edénycserepekkel. A környező terület felszínén szintén XI. századi cserepeket, bográcsdarabokat lehetett találni és elvéve néhány darab téglatormelék is előfordult. A közelben indított mentőásatás során 1981-ben jellegzetes XI. századi gödrökre akadtak, amelyeknek az oldalába kemencék voltak vájva.

39. KÉTFÜLŰ⁹⁵⁾

1462—Kethfylew*

1504—Kethfylew*

Nagyon kevés adatunk van róla. A Mátyás király-féle adománylevélben szerepel először, majd még egyszer 1504-ben. Iványi István szerint az 1521/22. évi Csongrád megyei dézsmalajstromban említett Füles (1. ott) Kétfülűvel azonos. A nevek hasonlósága szembetűnő, és hogyha tekintetbe vesszük azt is, hogy Kétfülű Likasegyházzal együtt van a lajstromban, Füles pedig Asszonyfalvával (tehát mindkettő Adától nyugara keresendő), Iványi feltevését talán elfogadhatnánk. Az azonban sokkal valószínűbb, hogy a Péterrévétől nyugatra elterülő Kétvilló-pusztá őrizte meg Kétfülű nevét. Fekvéséről azonban egészen pontosan ma még nem tudjuk meghatározni.

40. KISHEGYES⁹⁶⁾

1476—Kysheges*

1520/22—Kyshegws*

1580—Kishegyes

1590—Kishegyes

Kishegyest az okiratokban általában Nagyhegyessel együtt emlegetik. 1476-ban tűnik fel Kishegyes, amikor a Marótiak Tisza-vidéki birtokait összeírták. Következő alkalommal az 1520/22. évi Csongrád megyei dézsmalajstromban szerepel. A török adókönyvekben 1580—1590-ben is megemlítik, de a török hódoltság végét nem érte meg, mert az idevonatkozó XVIII. századi térképeken rendre Kishegyes-pusztá van feltüntetve, Nagyhegyestől keletre, a Bács-ér völgyében.

A mai Kishegyes keleti felén, a völgy északi lejtőjén egy részt a helybeliek régebben „Vár-hegy“-nek nevezték, ahonnan a lakosság a múltban sok épí-

tőanyagot, téglát termelt ki és hordott el. Az illető helyen a középkor folyamán egy templomocsksa állt, amelyet temető övezett. Ez lehetett Kishegyes temploma. Elvértve ma is lehet itt a felszínen téglátörmelékeket és embercsontmaradványokat találni.

Közvetlenül a II. világháború kezdete előtt ezen a területen egy ép harangot találtak, amelyen az 1514-es évszám látható. A harang a mostani kishegyesi római katolikus templom tornyában van. A lelőhelyen még nem folytak régészeti kutatások.

41. KŐKÚT⁹⁷⁾

- 1198—Kequucheton*
- 1462—Kewkwth*, Kywkwth*, Kewkewr*
- 1520/22—Kaychwth*
- 1580—Kőkut
- 1590—Kőkut

Becsétől nyugatra, Kishegyes irányában van egy terület, amelyet régebben Kőkút-pusztá néven ismertek. Több körülmény támasztja alá azt a nézetet, hogy valahol ennek a pusztának a területén kell keresni az egykori Kőkút maradványait, bár ma még nem tudjuk pontosan lokalizálni.

1198-ban egy okiratban egy Kőkúthetény bukkan fel, amikor a kalocsai érsek egy sor falu tizedét átengedte a káptalannak. De nem egészen bizonyos, hogy ez a falu azzal a Kőkúttal azonos, amely okiratban ismét csak közel három évszázad múlva tűnik fel. 1462-ben Mátyás király úgy rendelkezett, hogy Kőkút-pusztát Garai Jóbnak, mint őt megillető birtokot, más környező településekkel ki kell adni. Ugyanabban az évben Mátyás újabb határozatot hozott, amikor Kőkutat egyéb birtokokkal együtt anyjának adományozta. Igaz, hogy az idevonatkozó okiratban Kőkút neve Kewkewr formában van lejegyezve, de kevés kétség fér ahhoz, hogy a mi Kőkútunkról van szó. A török hódoltságot megelőzően még egyszer az 1520/22. évi dézsmalajstromban említik. A török adókönyvekben 1580—1590-ben is felbukkan, később azonban nem említik többet.

Itt jegyezzük meg, hogy Iványi István egy helyen felteszi a kérdést, hogy „Kewkewr”, Kőkör nevű falu nem a Kukori nevű pusztá nevében maradt-e ránk, amely a régebbi hagyományok szerint Topolyától, pontosabban Zobnaticától keletre feküdt.

42. KUTAS⁹⁹⁾

- 1476—Kwthas*
- 1522—Kwthas*
- 1580—Kutas
- 1590—Kutas

1476-ban a Marótiak birtokai közé sorolják. Az 1522. évi dézsmalajstromban Vizesturo, Kőkút, Devecser stb. szomszédjaként szerepel. A török korban tovább él, így az 1580. és 1590. évi adójegyzékekben említik. Később azonban elpusztult. Ilyen nevű pusztá létezett Becse és Topolya között, Kutas helye tehát ezen a tájon keresendő.

43. LIKASEGYHÁZ¹⁰⁰⁾

- 1462—Lykaseghaz*
- 1495—Lykaseghaz*
- 1518—Lykaseghaz*
- 1520—Lykaseghaz*
- 1580—Likas
- 1590—Likas

Amikor 1462-ben Mátyás anyjának ajándékozta, Likasegyház már pusztá volt, bár a nevében szereplő „egyház“ azt mutatja, hogy korábban egyházas, templomos település volt. 1518-ban a Bácsban tartott országgyűlés kimondta, hogy a korábban Csongrád vármegyéhez tartozó pusztát ismét Bács vármegye kebelezi be. Az 1520. évre összeállított tizedajstombban tűnik ismét fel, amiből az következik, hogy újra lakott teleppé vált. Később a török defterekben 1580-ban és 1590-ben is említik, tehát tovább is létezett, és csak ezután veszett nyoma. Emléke a Likas-pusztá elnevezésű földterületen maradt meg, amely a régebbi térképek tanúsága szerint a Csík-ér völgyét követve Csantavértől délre helyezkedett el. Ezen a területen pedig két olyan hely is van, ahol középkori templomromokat, illetve temetőket lehet kimutatni. Mind a kettő a Csík-ér völgyének nyugati partján van. Az egyik a mai Csantavér és Zentagunaras, Orahovo között az egykori Basch-szállás közelében, a másik pedig attól a helytől, ahol a topolya—zentai műút átfut a Csík-ér völgyén majdnem 5 kilométerre déli irányban, a Görgei-szállás udvarában van. Korábban azt tartottam, hogy Likasegyháza az utóbbi helyen feküdt, bizonyos újabb elemek alapján azonban beláttam, hogy Korek Józsefnek van igaza, aki a Csantavér alatti romok környékére helyezi Likasegyházat.¹⁰¹⁾

Mint már említettem, a templom romjai a már lebontott Basch-szállás közelében egy félszigetszerű magaslaton vannak. Az ötvenes évek végén a lelőhelyen végrehajtott mélyszántás alkalmával nagy károkat szenvedtek, a föld felszínén ma is téglatörmelékek láthatók és körülöttük sok embercsonttöredék. A romoktól délre fekvő földeken, a völgygel párhuzamosan különböző középkori edénycserepeket lehet találni, amelyek a XV. századtól egészen a XI. századig visszavezethetők. Ezen a területen még nem folytak régészeti kutatások.

44. LUDASEGYHÁZ¹⁰²⁾

- 1335—Ludasyghaz*
- 1355—Ludasyghaz*
- 1367—Ludaseghaz*
- 1528—Ludas*
- 1543—Ludas*
- 1567—Ludaz*
- 1570—Ludas*
- 1572—Ludas*
- 1580/82—Ludas*
- 1585—Ludas*

Amikor 1335-ben a kőí káptalan Magyar Pált Felsőadorján birtokába bevezette, Ludasegyház-pusztá mint az illető birtok egyik határosa szerepelt.

Megemlítik az 1355-ben lefolytatott adorjáni határjárás alkalmával, majd egy újabb, 1367-ben eszközölt határjáráskor is, és ismételten terrá-nak, pusztának jelölték, bár a nevében — akárcsak Likasegyháznál — szerepel az „egyház“ szó, ami lakott, templomos helyre utal. 1543-ban, a kalocsai érsek urbariális helységajstromában Ludasegyház helyett Ludast találunk, ugyanúgy, mint abban az okiratban, amely az 1572. évvel van keltezve. Hogy Iványi István-nak igaza van, amikor feltételezi, hogy a „puszta“ lakott terület volt, azt az urbariális lajstrom és a későbbi török adóajstrom is igazolja. A török defterek az 1580/82. évre jegyzik Ludast, a későbbi iratokból azonban teljesen hiányzik; úgy látszik, elnéptelenedett.

Fekvését pontosan meg lehet határozni. A Ludas-tó legdélebbre eső partján még néhány évvel ezelőtt is állt egy magas, terjedelmes halom, a Baba-halom, amelynek a tetején épületromokat és emberi csontok töredékét lehetett megfigyelni. A halom időközben a benne rejlő leletekkel együtt a hagyománytisztelet hiányának és a közönynek az áldozata lett; egy között feltöltésére használták fel.¹⁰³⁾

Az egykori templomocska és temető környékén a Ludas-tó magasabb partrészein atipikus edénycserepek találhatóak, amelyek az egykori településről tanúskodnak. A település korának meghatározása a Baba-halom pusztulása miatt nehézségekbe fog ütközni még egy esetleges ásátás esetén is.

45. MARTONOS¹⁰⁴⁾

1237 — Mortinus*
 1335 — Mortunus*
 1340 — Murtunus*
 1355 — Mortunus*
 1367 — Marthonos*
 1424 — Marthonos*
 1497 — Marthonos*
 1499 — Marthonos*
 1505 — Marthonos*
 1513 — Marthonos*
 1520 — Marthonos*
 1528 — Martomos*
 1552 — Martonos*
 1553 — Martom*
 1567 — Martomoz*
 1570 — Martomoz*
 1580 — Martonos
 1585 — Martom*
 1590 — Martonos

Először 1237-ben említik, amikor a martonosi monostorról van szó. Később 1335-ben merül fel a neve, amikor mint Felsőadorján szomszédja szerepel. 1340-ben egy martonosi nemes, Bekust, György fiát említik. Újabb két adorjáni határjárás alkalmával jegyzik Martonost, 1355-ben és 1367-ben. A későbbiekben is többször előfordul az okiratokban a település nevéként vagy mint a Pestyéni család előneve. (Pestyéni György 1505-ben országgyűlési követ volt, 1530-ban a budai vár kapitánya, majd később országbírói

rangra emelkedett, mígnem 1535-ben királyi helytartónak nevezte magát. Fia, Stephanus Pestyeni de Marthonos, 1513-ban Krakkóban diákoskodott.)

Tinódi Lantos Sebestyén „Szeged veszedelme“ című versében leírja, hogy 1552-ben, tehát a török hódoltság elején a martonosiak egy fegyveres csapata fényes győzelmet aratott egy török csapat felett. A török korban a település tovább élt, mert a török adókönyvekben 1554-ben, 1570 körül, 1580/82-ben és 1590-ben is felsorolják. Marthonos nem jutott a legtöbb környező település sorsára, nem néptelenedett el teljesen, hanem átvészelte a török időköt is.

A középkori Marthonos pontosan a mai település helyén volt, amelyből látható nyomok az urbanizáció következtében nem maradtak ránk, esetleges leletekről pedig nincsen tudomásunk. Itt még annyit jegyezhetünk meg, hogy a múlt század végén állítólag még régi erődítmények nyomai voltak láthatók Marthonos közelében.

46. MÁNYA

1520—Mana*

Csak egyetlenegyszer, az 1520. évi tizedlajstromban tűnik fel Mana vagy (Csánki olvasata szerint) Mánya. Mivel Csantavérrel együtt említik, Csánki úgy véli, hogy annak környékén kell keresni nyomait.¹⁰⁵⁾ Ez azonban régészeti szempontból nézve ma nehezen fogadható el, mert mint Budakutánál jeleztem, az említett területen egyelőre nincs olyan ismert lelőhely, amelyhez kapcsolható lenne.

47. MEZŐTUROL¹⁰⁶⁾

1426—Mezewturol*

Mivel csak egyszer fordul elő egy okiratban, és más közvetlen vagy akár közvetett adatunk sincs róla, egyelőre még nem tudunk ezzel a településsel (?) mit kezdeni. Csak megközelítőleg tudjuk lokalizálni a Becsétől északnyugatra fekvő területre. A Mezőturollal kapcsolatos problematikáról a Devecserturol címszó alatt találhatunk többet.

48. MOHOL¹⁰⁷⁾

1323—Moharewe*

1332—Moharewe*

1334—Moharryve*

1412—Moharevy*

1521—Mohol*

1570—Mohol

1580—Mohol

1590—Mohol

Moharewe 1323-ban bukkan fel, amikor addigi földesura, Becsei Imre más birtokokért cserébe Salánki Dombónak adta. Azonban tíz év múlva,

1332-ben a birtok 40 márka ellenében visszakerült a korábbi tulajdonos kezébe. 1334-ben csak megemlítik, miután ismét gazdát változtatott, mert egy 1412. évi okirat szerint a tiszántúli, Csanád megyei Telegdiék a birtokosok, és mivel nekik Csanád vármegyében nagyobb birtokterületeik vannak, Zsigmond király elrendeli, hogy Moharewet Bács megyéből Csanádba kebelezzék be. Az 1520/21. évi tizedlajstromban már Csongrád vármegyében sorolják fel, még hozzá megváltozott Mohol néven. A török adókönyvekben három alkalommal is feltűnik: 1570 körül, 1580-ban és 1590-ben, de a későbbiekben is megemlítik, amiből az látszik, hogy a település túlélte a török hódoltságot. Régészetileg azonban még nem sikerült nyomára akadni a régi településnek, bizonyosnak látszik, hogy a mai Mohol rátelepedett a régre. Idevágó leletekről csak egy esetben van tudomásunk.¹⁰⁸⁾

49. NAGYFÉNY¹⁰⁹⁾

1462 – Napfen*

1504 – Napfen*

1520/21 – Naphffen*

1580/82 – Nagyfény

1590/91 – Nagyfény

Napfen falut Mátyás király 1462-ben anyjának adományozta. A vele együtt szereplő birtokok egy részének sorsában osztozva, úgy értesülünk, 1504-ben Corvin János birtokában volt. Szerepelt még az 1520/21. évi Csongrád megyei dézsmalajstromban. A török korszakban is tovább élt, mert az 1580/82. és az 1590/91. évi adókönyvekbe felvették Nagyfényt is.

Emlékét Nagyfény-puszta őrizte meg, amely régebben a Bács-ér felső szakaszára vonatkozott.

A mai Nagyfénytől (Stari Žednik) délnyugatra, a Bács-ér völgyének keleti partján, Kollár I. szántóföldjén egy alig észrevehető kiemelkedés látható, amelynek a felszínén téгла- és embercsont-töredékek vannak szétszórva. Ettől a helytől déli és északi irányban itt-ott atipikus kis számú középkori cserepet lehet találni. Ezen a részen sem folytak még régészeti feltárások.

50. NAGYHEGYES¹¹⁰⁾

1476 – Nagheghes*

1520/22 – Nagyheges*

1590 – Nagy Hegyes

Nagyhegyes és Kishegyes az okiratokban rendszerint együtt fordul elő. A Marótiak Tisza-vidéki birtokait 1476-ban írták össze, és akkor említik a két Hegyest is. A következő alkalommal az 1520/22. évi Csongrád megyei tizedlajstromban akadunk rá. Az 1590. évi török adókönyvbe is bejegyezték.

A mai Kishegyestől négy kilométerre északnyugatra, azon a félszigeten, amelyet a Bács-ér völgye és a Majori- vagy Duboka-völgy képez, egy téглаépület, illetve templom romjainak szerény maradványai fedezhetők fel, emberi csontokkal tarkítva. A romok környékén a felszínen apró cserépdarabokat is lehet találni. Itt terült el egykor Nagyhegyes. Ásatások itt még nem folytak.

Feltehető a kérdés, hogy konkrét bizonyítékok hiányában miként határozható meg a két Hegyes fekvése. Mindenekelőtt A. Cothmann kamarai biztos jelentése alapján (1763), aki szerint a betelepíthetőnek talált „Veliki Hegyes“-puszta a Kula és Topolya közötti útnak éppen a közepén van.¹¹¹⁾ Azonkívül, az ugyancsak Cothmann ténykedése következtében 1768-ban elkészített kamarai térképen Nagy-Hegyes-puszta mint Topolya és Emusity-puszta szomszédja van feltüntetve. Sőt, az említett térképen egy templomrom is szerepel, méghozzá a Bács-ér völgyének déli partján, tehát ott, ahol a romok maradványai ma is megtalálhatók. Hasonlóan templomromok vannak feltüntetve az adott helyen egy 1771-es térképen is: Locus templi antiqui.¹¹²⁾

51. OBORNYACSA¹¹³⁾

1580-ban és 1590-ben a török adókönyvekben említik Obornyacsát Sofronnal, Likással és Tornyossal együtt, a szabadkai náhijében. A település valahol a Csík-ér völgyében lehetett, Péterréve és Topolya között. Feltehetően egy elpusztult falu újratelepítésekor kapta a fenti nevet.

52. OKOR¹¹⁴⁾

- 1192—Ocor*
- 1198—Ocur*
- 1374—Ocor*
- 1391—Okur*
- 1425—Okur*
- 1454—Okur*
- 1459—Okor*
- 1462—Okor*
- 1504—Okor*
- 1509—Okor*
- 1580—Ómoravica
- 1590—Ómoravica

Amikor Okor neve az iratokban feltűnik, már jelentős hely lehetett, mert dézsmakerület központja volt. Abban a megállapodásban, amely a kalocsai érsek és a káptalan között jött létre, felsorolják az okori dézsmakerületbe tartozó falvakat: Terethie, Warod, Keud és Keudpuszta, Scolounta, Varos és Ytoud. Sajnos, egyelőre a szóban forgó falvak egyike sem azonosítható régészeti lelőhellyel, bár voltak rá kísérletek. Abban azonban a kutatók megegyeznek, hogy az egykori Okor helyét a mai Ómoravica közelében kell keresni. Már csak azért is, mivel abban az adománylevélben, amellyel Mátyás király 1462-ben Bács vármegyében birtokokat ajándékozott anyjának, Okor, Bajmok, Kerekegyház, Himesegyház stb. falvak egymás mellett vannak felsorolva. Okor tehát olyan településekkel fordul elő, amelyek a Bács-ér völgyének, illetőleg mellékvölgyeinek lankáin foglaltak helyet. A török hódoltság első fél évszázadában történt lakosságcsere alkalmával tűnt el Okor, és változott meg környékének neve is Moravicára. Ez a név 1580-ban bukkan

fel a török adókönyvekben mint a szabadkai náhijébe tartozó adóköteles település neve. Az 1590-es defter szerint már a zombori náhijébe tartozott.

1973-ban és az azt megelőző években földhordás közben több ízben is bontottak fel régi sírokat a Moravica déli felén folytatódó, úgynevezett Nagy-völgy vagy Bánya-völgy nyugati oldalán, az egykori Vojnits-tanya alatt. Az 1975-ben lefolytatott mentőásatás során napvilágra került egy temető megmaradt kisebbik része, amely a XI. században keletkezett (S hajkarikák, agyagüst, I. [Szent] István ezüstérme). A település helyét, amelyhez a temető tartozott — a felszíni, elég gyér leletek alapján — csak sejteni lehet a temetőtől délre elterülő parton, valamint a völgy szemközti oldalán.

A temetővel szemben levő keleti oldalon, attól mintegy 500 méterre délre, egy templom romjainak nagyon szegényes maradványait lehet konstatálni. További részletekre csak beható régészeti kutatások után derülhetne több fény.

53. PACSÉR¹¹⁵⁾

- 1409 — Pacher*
- 1462 — Pachyr*
- 1481 — Pachyr*
- 1504 — Pachir*
- 1509 — Pachir*
- 1520 — Pachir*
- 1580/82 — Pacsér

Pacsér neve meglehetősen későn tűnik fel az okiratokban. 1409-ben egy határjárással kapcsolatban, 1462-ben pedig Mátyás király adománylevelében, amikor Pacsért is anyjának ajándékozta több más környékbeli faluval egyetemben. 1481-ben viszont, ismét mint királyi adomány, Markos Péter és Morharszántói János birtokába megy át. 1504-ben Török Imréé, akinek itt kúriája is volt. 1520-ban a Csongrád megyei dézsmajegyzékben jegyzik, 1580/82-ben viszont a török defterekben tartják számon.

A régi Pacsér helyének pontos meghatározása is bizonyos nehézségekbe ütközik, mert a mai településnek mind északi, mind déli felén van egy-egy regisztrált középkori lelőhely.

Az északi oldalon, a völgy nyugati oldalán régebben középkori templom romjait lehetett látni. A hely egy 1771-ben készült térképen is fel van tüntetve¹¹⁶⁾. Az objektum az építkezések és többszöri talajmozgatás következtében teljesen megsemmisült, csak apró tégladarabok maradtak, így a kormeghatározás lehetetlen.

Ha a község déli felén, a szabadka-cservenkai vasútvonal mellett elhagyott téglagyár közelében nem lennének középkori településnyomok, könnyű lenne eldönteni, hogy az északi romok környékén volt a régi Pacsér. Így azonban csak bizonyos fenntartásokkal lehet ezt állítani. 1978 őszén egy tájékoztató jellegű kutatóásatás folyamán a téglagyár agyagbányája mellett egy valószínűleg XIII-XIV. századi, földbe süllyesztett putri maradványait sikerült feltárni. Eddig nem volt mód ellenőrizni, de nagy a valószínűsége annak, hogy

a feltárt házon kívül továbbiak is lappanganak a felszín alatt, hacsak nem termelték már ki őket az elmúlt évtizedekben a téglagyári munkák során. A két lelőhely közötti három kilométer alapján talán ki lehet mondani, hogy nem tartoztak egymáshoz, illetve hogy a két lelőhely két településnek felelt meg. Az is lehetséges, hogy az Okorral kapcsolatban említett, meg nem határozott települések egyikének-másikának köze lehet lelőhelyeinkhez.

54. PÁLEGYHÁZA¹¹⁷⁾

1462—Palij*
1580/82—Pálegyháza

Palij-pusztá a már többször említett Mátyás-féle adománylevélben tünt fel 1462-ben. Utána hosszú ideig nem említik, és csak az 1580/82-es török adókönyvben bukkan fel ismét, de némileg megváltozott alakban, mint — Pálegyháza.

Noha Palij-Pálegyháza a XV. század közepén elnéptelenedett pusztá volt, a Palicsi-tónak ő kölcsönözte a nevét. Tehát az egykori települést is a tó környékén kell keresni, illet pedig akár hármat is fel tudunk sorolni; kettőt a mai Sándor közelében, egyet pedig Suplyákon, a tó délkeleti csücskének közelében. Ha a három közül az egyikben (a Közkórház mögött) az okiratokban említett Kért tételezzük fel, marad a másik kettő, amelyek közül inkább a suplyákit vélem Palics ősének.

Csak néhány száz méterre a Palicsi-tó délkeleti partjától, a zentai földút északi oldalán egy ma már alig észrevehető lapos kiemelkedés van. Ennek a kiemelkedésnek a felszínén és a környéken tégladarabokat lehet látni embercsont darabokkal vegyesen. Ezen a helyen temető övezte templomocská állt. A kis számú felszíni lelet tanúsága szerint a település északi irányban, a tó partján húzódott. A lelőhely kormeghatározása ásatások híján ma még nem végezhető el pontosan.¹¹⁸⁾

A romokat „Gradina“ néven egy 1782-ből származó kataszteri térkép is feltünteti.

55. PERLEK¹¹⁹⁾

1440—Perlek*
1441—Perlek*
1514—Perlek*
1520/22—Perlek*
1528—Perlek*
1553—Perlek*
1567—Perlek*
1570—Peelik*
1580—Perlek*
1585—Perlek*
1590—Perlek*

Egy 1440-ben készült okirattól tudjuk, hogy Perlek a Torontál megyei Becse(j) várához tartozott, és vámszedő hely volt. A következő, 1441. évben

Brankovics György szerb fejedelem adománylevelében fordul elő, 1514-ben Nagy Antal, a Dózsa-lázadás egyik vezére seregével Perleken ütött tanyát, ahol katonái a királyi táborból érkező ígéretek hatására tőle elpártoltak, mire Nagy Antal a perleki templom udvarába menekült, és kiút hiányában itt esett fogságba.

A török hódoltság alatt sem pusztult el a település, és az adókönyvekben két alkalommal is említik, 1580-ban és 1590-ben. Mindkét esetben a szegedi náhijébe tartozott.

Becsétől északnyugatra, a régi Tisza-parton a Perlek-puszta őrizte meg a középkori település nevét, valamint a régebben „Perlečka humká“-nak nevezett mesterséges halom.

56. PESZÉR¹²⁰⁾

1440—Pezeer*
 1441—Pezer*
 1520/22—Pezer*
 1528—Pesser*
 1553—Petzer*
 1567—Pesser*
 1570—Pesser*
 1580/82—Peszér*
 1585—Petzer*
 1590/91—Peszér

Első említése 1440-ben történt. A rákövetkező évben, amikor Brankovics György szerb despota, az addigi tulajdonos, Birinyi Pálnak adta át, megtudjuk róla, hogy Becse(j) várához tartozott, és a Tiszán révjoggal és vámszedőjoggal bíró falu volt. Az 1520/22. évi Csongrád megyei tizedlajstromba is felvették, utána azonban már csak a török adókönyvekben szerepel.

Ma is Peszérnek nevezik az Adától északra elterülő szántóföldek egy részét, amelyek a zentai határba is belenyúlnak. Egy 1699-ben készített török határmappán Zentától délre, Bátka mellett van feltüntetve egy Bessziér-bara nevezetű mocsár. Peszér települést ezek szerint valahol Zenta és Ada között, az Orom-partok és a Tisza közötti részen kell keresnünk. Két ilyen régészeti-leg is számításba vehető hely ismeretes. Az egyik Zenta alatt, a bátkai domb közelében van, annak a hajdani érnek a nyugati oldalán, amely a Kalocsavölgyből szállította a vizet nagy meandereket alkotva a Tiszába (lásd Bátka alatt); itt 1873-ban és 1944-ben ástak ki XIV—XV. századi sírokat. A másik lelőhely a mai Ada északi részén van. Ott egy múlt század végi jelentés szerint a Tisza közelében egy középkori templom romjainak maradványait konstataáltak.¹²¹⁾ Ennek ma nem tudjuk a pontos helyét, mert a gyors urbanizáció alatt ezt a részt beépítették. Ennélfogva a jelzett romok kormeghatározása egyelőre nem lehetséges, és Peszér lokalizálásánál sem foglalhatunk el határozott álláspontot. Megemlíthető, hogy Dudás Gyula azt a nézetet vallotta, hogy Peszér maradványait a Tisza-parti Bátkának ismert romokkal kell azonosítani, amit azonban szerintem nem lehet elfogadni.¹²²⁾

57. PÉTERRÉVE¹²³⁾

- 1440 — Petherrewé*
- 1441 — Peterrewé*
- 1522 — Péterréve
- 1590 — Petrovce*

Perlek, Peszér és más Tisza menti falvakhoz hasonlóan Péterréve is előfordul abban az 1440-es okiratban, amely szerint Brankovics György egy sor Becse(j) várához tartozó falut adományozott Birinyi Pálnak. 1522-ben a Csongrád megyei tizedlajstromban Szentmiklós, Karjad, Nagydorján stb. mellett Péterréve is szerepel. Ezen okirat szerint Péterrévén a dézsmabúzárt Kustár Tamás szerűjében kellett összehordani. A török adókönyvekben 1590-ben jegyzik, de már Petrovce alakban, tehát a XVII. század végéig a falu lakossága kicserélődött.

A I. világháború előtt Péterrévén XI. századi sírokat ástak ki, de nincs ez idáig tudomásunk róla, hogy középkori romokat vagy településnyomokat találtak volna, habár biztosra vehető, hogy a mai falu helyén település létezett,¹²⁴⁾ hiszen a Csík-ér és a Tisza alkotta magas félszigeten megtelepedésre nagyon alkalmas terület van, ahol népvándorláskori (avar) és korábbi (szarmata) leletek bőven kerültek napvilágra.

58. PUCUT¹²⁵⁾

- 1211 — Puthud*
- 1252 — Puthud*
- 1580/82 — Pucs*
- 1590 — Pucs*

Erről a XIII. századi pusztáról nem sok adat maradt fenn, tulajdonképpen csak egy, amely szerint Pucut-pusztá Karjad (Karian) faluval együtt a Ják nembeli Chama (Csoma?) és Lőrinc, valamint Pál és Benqua közötti vagyonosztás alkalmával Pálnak és Benquanak jutott. Ezt az adatot egy 1252-ben készült átiratban ismét megtaláljuk.

Mivel Karjaddal együtt említik, kétségtelen, hogy Pucut is valahol a Tisza mellékén volt. A legvalószínűbbnek az látszik, hogy a Kanizsától északnyugatra a török adókönyvekben és a XVII. században lejegyzett Putzut-pusztá, illetve a múlt századi Pucs-pusztá őrizte meg Pucut emlékét. Ezen a részen, Kishomokon, vannak középkori településmaradványok, amelyeknek hovatarozása bizonytalan, de feltételelesen kapcsolatba hozhatók Pucuttal. Ez azt jelentené, hogy Pucut az alább következő Pusztáegyházzal is kapcsolatban van. Iványi Istvánnak is ez volt a véleménye.

59. PUSZTAEGYHÁZ¹²⁶⁾

- 1335 — Pusta-Ighaz*
- 1355 — Pusta-Ighaz*
- 1367 — Pusta-Ighaz*

Pusztáegyházzal mint lakatlan területről (terra Pusta-Ighaz) nincs sok adatunk. Felsőadorján ismételt határjárásai során (1335/1355, 1367) követke-

zetesen úgy tüntetik fel, hogy annak északon fekvő szomszédja és egyszersmind Martonosnak és Ludasegyháznak is tőszomszédja. Azután semmi hír többet, hacsak nem fogadjuk el Iványi István már Pucut alatt tismertetett véleményét, aki azt tartotta, hogy a török adókönyvekben található és a szegedi náhiijebe tartozó Pucs-pusztá Pusztaegyházzal azonos (1580/82 és 1590). Bizonyítékul Iványi fel is sorolja, hogy 1640-ben egy adománylevelben Horgós, Pucsut és Adrián nevű puszták a fenti sorrendben szerepelnek. Nehezíti a problémát, hogy a XVIII. század közepe óta egy Alsó- és egy Felsőpucs is párhuzamosan szerepel, és ezek körülbelül a mai Kishomoknak, illetőleg a Kispiac felett húzódó magas partnak felelnek meg, csaknem a Ludas-tóig.

A fentebb idézett helyen említi Iványi István azt is, hogy Alsópucsban, vagyis Kishomokon a XVIII. század közepén régi épületromokat említenek, és hogy az ő idejében, a XIX. század végén, még „egy rengeteg épület alapjait lehetett látni“.

A mi részünkről a fentihez azt tehetjük hozzá, hogy Kishomokon a szó-lőkben, tehát a település keleti oldalán, Kanizsa irányában van egy lapos halom, amelynek a felszínén vörös tégladarabokat és összemorzsolts emberi csontokat lehet látni — egy templom romjait a körülötte levő megbolygatott temetővel. A romok körül a felszínen nagyobb területen lehet a XI. századra kimondottan jellemző cserépedény-töredékeket találni.

A fenti helytől alig 200—300 méterre egy másik helyen is lehet látni szerényebb épületmaradványokat, úgyszintén cserépedény-darabokkal.

Ezen a területen nem voltak még régészeti feltárások.

60. SALAMON¹²⁷⁾

1224—Salamon*

1237—Salamun*

1291—Salamon*

1389—Salamon*

Már korábban, a Csecstó címszó alatt kifejtettem, hogy a pap-halmi, igen jelentős középkori lelőhelyet — szerintem tévesen — egy feltételezett Csecstó nevű faluval azonosították. Ezt a véleményemet elsősorban egy rendkívül érdekes, 1224-ben készített határbejárás okiratra alapozom, továbbá arra, hogy a Csecs-tóra vonatkozó legtöbb adat kihangsúlyozza halastó voltát; nem utolsósorban pedig arra, hogy ha Pap-halom Csecstóval azonos, akkor a szomszédjaként említett Salamont — ahol az okiratok szerint kolostor is volt — nem tudjuk hova helyezni. A zenta—felsőhegyi részen ugyanis egyetlen más olyan helyet sem ismerünk, ahol a Pap-halmon megfigyelt romokhoz akár hasonló is lenne. Sem nagyobb, sem szerényebb. Itt az alapja annak a meggyőződésnek is, hogy Salamon temploma és temetője éppen a Pap-halmon keresendő, bár megengedem, hogy a behatóbb régészeti feltárásokkal kombinált kutatások még újabb megoldásokat is szolgáltathatnak majd. Mert igaz, hogy a Salamonra vonatkozó adatok nemcsak kis számúak, hanem Salamon a tatárjárás után többé sehol nem említik. Vagy talán Györfly Györgynek lenne igaza, aki szerint Salamon monostor a zentai monostorral, vagyis Salamon Zentával lenne azonos?

1224-ben Csecs-tó határmegállapítása alkalmával említik Salamont először. Ezt az okiratot később több ízben is átírták. Egy év nélküli okiratban, amelynek átírata 1237-ből maradt ránk, kétszer is említik a salamoní kolostort.

Felsőhegy és Tetőhegyes között, az Orom-partok szélén áll egy hatalmas mesterséges halom, amelyet Pap-halomnak neveznek. E helyen 1943-ban a Szegedi Egyetem Régészeti Intézete végeztetett ásátásokat, amelyet 1960-ban a Vajdasági Múzeum ásátása követett. Az említett kutatások során egy templom alapjait és egy hatalmas temető részeit bontották fel, összesen mintegy 300 sírt.

A kutatások eredményei azt mutatják, hogy a halom tetején egy eredetileg román stílusban épített templom állt. Ez a tatárjárás alatt elpusztult, de bizonyos változtatásokkal újjáépítették, amikor altemplomot építettek hozzá. Az ásatók véleménye szerint a XV. század első felében, Zsigmond uralkodása alatt bővítették ki és restaurálták a gótika szellemében. A templom körül idővel nagy kiterjedésű temető keletkezett, amely az ásátások és az ellenőrizetlen pusztítások ellenére sem merült még ki teljesen. Kezdetei a XI. századba nyúlnak vissza (S végű hajkarikák); egészen a XV. század második feléig volt használatban.

Itt kell megemlíteni, hogy a Pap-halomtól alig egy kilométerre délre egy sokkal alacsonyabb halom áll a Farkas-tanya közelében, amelyen egy kisebb kiterjedésű, de régebbi temetőt találtak. A sírokból előkerült érmék az I. (Szent) Istvántól az I. (Szent) Lászlóig terjedő időt, vagyis a XI. század első felét zárják be.

61. SEBESTYÉNEGYHÁZ¹²⁸⁾

- 1504—Sebestyénháza
- 1519—Fábián Sebestyén
- 1521—Sebesthyenhaza*
- 1528—Sebastin*
- 1543—Sebesity*
- 1553—Sebastian*
- 1580/82—Sebesegyház
- 1590/91—Sebesegyház

Abból az alkalomból értesülünk Sebestyenyegyházáról először, hogy Corvin János 1504-ben Szabadkával, Tavankúttal, Vörösegyházzal stb. együtt Enyingi Török Imrének adományozta. Az adományozás jogosságát 1519-ben Pongrác János lánya, Újlaky Lőrincné kétségbe vonta, de eredménytelenül. Ez alkalommal a települést Fábián Sebestyén néven idézik és nem sokkal Mohács után, az 1543-ban még elvégzett dézsmaösszeírás alkalmával már Sebesitynek jelzik. A török adókönyvekben viszont Sebesegyházat említenek (1580/82 és 1590/91).

Szabadkától nyugatra, a mai Kisbajmok településtől mintegy másfél kilométerre északra, a Csík-ér lapos völgyének nyugati oldalán emelkedik egy markáns halom, amelynek a felszínén egy középkori templomocska romjainak szétszórt tégladarabjai és emberi csontok töredékei láthatók. Az említett völgy nyugati partján, a szántóföldeken itt-ott cserépedény-töredékek találhatók, amelyeket feltételeesen a XV. századra lehet datálni.

A Csik-ér völgyének ezt a részét a XVIII. századtól kezdve mindmáig Sebesity-pusztának nevezik.

62. SOPRONY (SOFRONY)¹²⁹⁾

- 1465—Kethsopronyo*
- 1476—Soprony
- 1520/22—Soffron*
- 1580—Sovrony
- 1590—Sovrony

1465 körül Kethsopronyo alakban emlitenek egy birtokterületet mint a Marótiak birtokát, de a vármegye kitétele nélkül. Mivel azonban a Marótiaknak Bodrogban és Csongrádban voltak birtokaik, egy Sovrony-vagy Soprony-pusztát pedig jól el tudunk határolni, nem kell kételkedni abban, hogy az idézett adat ide vonatkozik. Az 1520/22. évi Csongrád megyei tizedlajstromban Soffron Devecser-pusztá mellett foglal helyet. A régebbi térképeken Sovrony-pusztá Szenttamás és Feketics között, Devecser-pusztától északra van feltüntetve. A török adókönyvekben mint lakott helységet jegyzik, amikor a szabadkai náhijébe tartozott.

63. SZABADKA¹³⁰⁾

- 1391—Zabotka*
- 1428—Zabathka*
- 1429—Zabatkha*
- 1439—Zabatkha*
- 1449—Zabatkha*
- 1456—Zabatkha*
- 1464—Zabatkha*
- 1477—Zabatkha*
- 1499—Zabadka*
- 1501—Zabadka*
- 1502—Zabathka*
- 1504—Zabathka*
- 1502—1506—Zabathka*
- 1528—Zabatka*
- 1545—Szabadka
- 1551/52—Szabadka
- 1553—Zabatka*
- 1556/57—Szabadka
- 1558/59—Szabadka
- 1567—Sabatka*
- 1568/69—Szabadka
- 1570—Sabatha*
- 1573/74—Szabadka
- 1579—Sabatka*
- 1580—Szabadka
- 1590—Szabadka

Ha a régi Szabadkáról beszélünk, akkor előbb néhány mondattal az idevonatkozó földrajzi körülményekről kell szólni. E szerint a Palicsi-tó víz-

gyűjtő területe a tőle észara húzódo homokos részeken helyezkedik el. A felszíni vizeket a többé-kevésbé észak—déli irányú sekély mélyedések, illetve völgyek vezették és vezetik a tóba. Ezek a mélyedések Radanovácon, a Kertvároson és magán Szabadkán át vezetnek a tó irányába (Mlaka és Vuicsidol).

A vízjárta laposok partjai nyújtottak a középkorban életteret egy-egy, esetleg több településnek, a völgy hosszúságától és településre való alkalmaságától függően. Így adódik, hogy a mai város szűkebb területén pillanatnyilag öt középkori település nyomait tartjuk nyilván (városközpont, Tuk, Radanovac, Majsai szőlők, Közkórház), arról a településről nem is beszélve, amely a Palicsi-tó sándori oldalán feküdt, és amelyet a Pálegyháza címszó alatt már említettünk. A ma rendelkezésünkre álló adatokból ítélve, a legkorábbi két település a Közkórház melletti és a radanováci település volt (XI—XII. század), a XIII. században azonban már feltehetően mind az öt településen volt élet. Nagyságra nézve megközelítőleg mind egyforma volt, és Szabadka még semmivel sem emelkedett ki a sorból. Behatóbb kutatások hiányában ma még nem tudjuk pontosan, hogy Zabolka mikor kezdte érvényesíteni azokat az előnyöket, amelyek abból fakadtak, hogy szélesebb környékén a legkönnyebben védhető, mocsarakkal körülvett helyen feküdt, és abból, hogy természet-szerűleg több irányból futottak itt össze fontosabb távolsági utak: Baja, Halas, Majsza, Szeged és Zenta felől. Az látszik legvalószínűbbnek, hogy ez a mozzanat a tatárjárás intő példája és egy kisebb földvár kiépítése után következett be, és hogy nagyobb méreteket a török veszély közeledtével, a XV. század folyamán öltött. Kulminációját kétségtelenül a szilárd anyagból megépített erőd, illetve vár elkészülése jelentette, amelyet az arra legmegfelelőbb helyen, a mai Szabadka központjában, a ferencesek temploma helyén, két mocsaras mélyedés között emelkedő magaslat nyugati felén emeltek az említett környező települések lakosságának védelmére.

Ezzel az új elemmel Szabadka sorsa a soron következő fél ezredév tartamára nagy vonalakban eldőlt. A törökkori nagyméretű elnéptelenedés idejében is mindig pislogott benne élet, mert a várban helyőrség állomásozott, és ez a körülmény viszonylagos biztonságot nyújtott. Természetes, hogy a török korszak letűnése után a szaporodó lakosság a szabadkai vár körül és annak környékén, a pusztákon telepedett meg.

Okiratban Szabadka elég későn, 1391-ben, Zabolka alakban tűnik fel. Biztosra vehető, hogy az azonosítatlan romok közül ez a név arra a településre vonatkozott, amelyiknek a maradványait a ferencesek temploma közelében lehetett megfigyelni. 1960-ban a Munkásotthon alapozásakor edénycserepeket tartalmazó rétegeket vágta át, amelyek közül a legalsóból XI—XII. századra jellemző darabokat lehetett összegyűjteni. A felette levő réteg XIV. századi cserepeket adott, a legfelső pedig tipikusan törökkori cserepeket tartalmazott. A törökkori réteget az alatta levőtől intenzív pörnyeréteg választotta el.

1428-ban, alig negyven évvel első említése után, Szabadkát már „város“ jelzővel tünteti fel egy okirat (oppidum Zabathka), szintúgy egyéb források is, amelyek a XV. század későbbi éveiben keletkeztek. 1499-ben már erődítményről is hírt kapunk (castellum Zabadka), 1502-ben viszont igazi várról történik említés (castrum Zabathka). A vár 1542-ben került a törökök kezére, és egy közigazgatási kerület (náhije) központja lett. A török adókönyvekben egész sor alkalommal említik, egy nagyon tanulságos leírását pedig Evlia Cselebi útleírásában találjuk (1665-ből).

64. SZABOLCS

1350—Zabolcs*

1350-ben abból az alkalomból, hogy Magyar Pál zarándokútra készülőd-vén végrendeletet készített, több Bodrog vármegyei helységgel együtt Szabolcsot is említi.¹³¹⁾ A mellette előforduló helységnevekből ítélve (Bács-szatmár, Devcser, Adorján) Szabolcs valahol a Tisza mellékén feküdhett. Közelebbi támpontok hiányában ma még nem lehet vele kapcsolatban állást foglalni.

65. SZALONTA

1198—Scolounta*

1361—Zalantha*(?)

Szalonta vagy Szalánta lokalizálásával kapcsolatban is komoly nehézségek merülnek fel. A falu dézsmáját a kalocsai érsek 1198-ban átengedte a káptalannak. Ekkor a település az okori dézsmakerületbe tartozott, tehát Közép-Bácskában kellett feküdnie, valahol Moravica környékén. Hogy pontosan hol, azt ma még nem lehet meghatározni. Györffy és Iványi a Doroszló és Szond között 1361-ben feltűnő Zalanthával hozza kapcsolatba.¹³²⁾ P. Flach szerint Moravica és Doroszló között túl nagy a távolság és ezért az előbbi vélemények, úgy gondolja, nem fogadhatók el.¹³³⁾ Csánki említi Zalanthát (1361), de nem hozza kapcsolatba Scolounthával.¹³⁴⁾

66. SZATMÁR¹³⁵⁾

1193-96—Sadmari*

1213—Sadmari*

1216—Sadmari*

1218—Sadmari*

1226—Sadmari*

1237—Zotumart*

1237-40—Zuthumar*

1335—Zuthumar*

1350—Zuthumar*

A rendelkezésünkre álló adatok szerint a XII. század végén Szatmár a szávaszentdemeteri (mitrovicai) görög monostor birtoka volt, amelynek ezt a király adományozta. A birtok a településből, a hozzá tartozó nádasokból, halastavakból és földekből állt, amelyek a Tisza mindkét partjára kiterjedtek. III. Béla 1193—96 körül az összes szatmári javakat a jeruzsálemi Szent Theodosius lavrának adományozta, amit a pápa két alkalommal is megerősített. 1237-ben ismét a szávaszentdemeteri monostor birtokában találjuk, amikor a szatmáriak perben állottak a kanizsaiakkal a Tisza túloldalán fekvő nádasok és Mirót halastó miatt. 1335-ben és 1350-ben is Magyar Pál birtokai között szerepelt, egyebek között Szabolccsal és Adorjánnal egyetemben. Fekvését, bár teljes pontossággal nem tudjuk meghatározni, az 1237-es és 1335-ös adatok alapján Kanizsától délre fekvőnek vehetjük, ami azt jelenti, hogy a

kanizsai régi téglagyár környékén megállapított középkori település maradványai valószínűleg Szatmárhoz tartoztak. Behatóbb régészeti kutatások itt is segítségünkre lehetnének.

67. SZEGEGYHÁZ¹³⁶⁾

- 1476—Zeghegyhaz,* Zekeghaz*, Zegheghaz*
- 1520/22—Zegegyhaz*
- 1543—Szekity
- 1580—Szegegyház, Szeghegy
- 1590—Szegegyház, Szeghegy,

A Marótiak birtoka között 1476-ban találjuk először megemlítve Szegegyházat. 1520-ban a Csongrád megyei tizedlajstromban említik. A kalocsai érseki urbárium 1543-ban szintén jegyzi, de már egészen más alakban — mint Szekityet. Lehetséges azonban, hogy az újabb elnevezés új települést is jelez, mert az 1580—1590-es török adókönyvekben párhuzamosan szerepel egy Szegegyház és egy Szekity is.

A település helyének meghatározása nem ütközik nehézségekbe, egyrésztől az okiratokban szereplő többi település felsorolása miatt, másrészt pedig azért, mert a mai Lovćenactól, a volt Szeghegytől északra, a Bács-ér völgyének keleti partján, régebben egy középkori épület, templom romjainak szerény maradványait lehetett látni: téglatormelékeket és emberi csontokat vegyesen. Ezek a romok egy 1771-ben készített térképen is fel vannak tüntetve.¹³⁷⁾ Ásatások itt még nem folytak. A település kezdetei visszavezethetők a XI. századi időkre; 1911-ben Szeghegy északnyugati részén egy XI. századi temető maradványait tárták fel.¹³⁸⁾

68. SZENTMIKLÓS

1520/22—Zenthmyklos*

Az 1520/22. évi tizedlajstromban található Szentmiklós település neve, más Tisza melléki településekkel egyetemben. Akkor Csongrád megyéhez tartozott. Csánki szerint, elég tágra meghatározva, valahol Zenta és Péterréve között feküdhett.¹³⁹⁾

69. SZÖRNYŐEGYHÁZ

- 1476—Zewrnyewegyhaz
- 1522—Zernwyhegyhaz

1476-ban a megye kitétele nélkül, mint a Marótiak birtoka tűnik fel Szörnyőegyház. Vele együtt említik Szegegyházat, Feketeegyházat és Fejéregyházat is, Sopronnyal és Kutassal egyetemben. Amikor 1522-ben ismét

említik, akkor Csongrád megyei helységgként szerepel.¹⁴⁰⁾ A Szörnyőegyházzal felsorolt helységek szóródása olyan nagy, hogy egyelőre lehetetlen közelebről lokalizálni.

70. TAVANKÚT¹⁴¹⁾

- 1435—Towankwth*
- 1439—Towankwth*
- 1478—Towankwth*
- 1502—Thowankwth*
- 1519—Thowankwth*
- 1520/21—Thowankwth*
- 1528—Torankut*
- 1543—Tavankut*
- 1553—Torankut*
- 1567—Tarankut*
- 1579—Tariankut*
- 1580/82—Tavankut
- 1585—Torankut*
- 1590/91—Tavankut

Tavankút első felbukkanása az iratokban még csak meg sem közelíti a település keletkezésének idejét. A felsőtavankuti „Sveta Ana“ templomrom és annak környékén végzett ásások szerint ugyanis az már a XI. században létezett, és talán már szilárd anyagból épített temploma is volt, míg első említésére csak 1435-ben kerül sor. Igaz, hogy 1439-ben már városnak titulálják, de ez is csak korábbi eredetét bizonyítja. Ekkor Albert király Tavankutat Hunyadi Jánosnak adta zálogba a belgrádi és más délvidéki várak javítási költségeinek fejében. A rákövetkező évszázadban több tulajdonos kezén fordult meg: Pongrácz János, II. Ulászló király, Corvin János, Török Imre. A törökkorban is lakott maradt, erről az 1543. évi érseki összeírás és az 1580/82. és 1590/91. években összeállított török adókönyvek is tanúskodnak. Elnéptelenedése a török háborúk végére tehető. Egy 1700. évi összeírásban pusztaként említik, amelyen egy Templom-hegy nevű határrész volt ismeretes.

Felsőtavankút keleti felén, a két Tavankutat összekötő aszfaltút északi oldalán áll egy kereszt (Vermes keresztje-Vermešov krst), amely felett — egy két oldalról mocsárral körülvert, hosszúkas, szigetszerű kiemelkedés legmagasabb pontjának felszínén — nagyobb téglapépület jellegzetes maradványai látszanak, emberi csonttöredékekkel. Ezen a helyen állt a középkori Tavankút temploma a körülötte elhelyezkedő temetővel.

A helybeliek a lelőhelyen régtől fogva bányászták a téglát, átfogó régészeti kutatás — amelyet egy kis próbaásatás előzött meg — mégis csak 1967-ben kezdődött, amikor a lelőhelynek körülbelül egyharmada lett feltárva. Ekkor 115 sír került napvilágra egy osszárium kíséretében (egy gödörben közel száz koponya volt szépen sorba rakva). A sírok szorosan egymás mellett, észak — déli irányú sorokban helyezkedtek el, az egyes sírok tájolása a szokásos kelet — nyugati volt. A temető a XI. században létesült (S végű hajkarikák), és több évszázadon keresztül volt használatban (a XV. századra jellemző pártadisz).¹⁴²⁾

Az egykori épületel kapcsolatban ez idáig csak hiányos adataink vannak, mert az első ásatást 1978 őszén csak egy kis méretű újabb beavatkozás követte. Helyenként háborítatlan, 90–100 cm szélességű falak maradványai voltak észlelhetők. A templom nyugati oldalán masszív torony állt, amelynek az alapjai, sajnos, csak nyomaikban maradtak meg. A falakat színes, valószínűleg nem figurális (?) freskók borították, amelyeknek csak elenyésző darabjait sikerült a törmelékek közül kiszedegetni. Az alapfalak megmaradt részletei legalább két építési fázisról tanúskodnak, egy szépen faragott gótikus ablakbéllet pedig arról, hogy a templom tehetősebb közösség igényesebb szükségleteit szolgálta.

Az egykor vízzel övezett szigettől délnyugati irányban húzódó magaslaton, a skenderevői vasúti megálló irányában, mintegy 1500 m hosszúságban a föld felszínén elvéve különböző korú cserépdarabokat és egyéb apró középkori tárgyakat lehet találni. Itt keresendő az egykori település.

71. TEREThIE

1198—Terethie*

1459—Thwretheghaz*, Thwrwteghaz*, Thwrewheghaz*

1462—Thereh*

Terethie az okori parókia dézsmakerületébe tartozott, amikor 1198-ban az érsektől a kalocsai káptalanra szállt a dézsmaszedés joga. 1459-ben, amikor ismét említik, újból Közép-bácskai és kelet-bácskai települések társaságában találjuk (Nagybajcs, Fibajcs, Okor, Napfény, Kétfülű, Likasegyház). Hasonlóképpen 1462-ben, Mátyás király ajándékozó okiratában is.¹⁴³⁾

Többszöri említése ellenére sem lehetséges pontosabb fekvését meghatározni Valahol Közép-Bácskában kell keresni, bár ha Cseretyéssel hozzuk összefüggésbe (1378), ahogyan Györfly teszi, akkor Bajától délre feködhetett.¹⁴⁴ Ezt nem tartom valószínűnek.

72. TORNYOS¹⁴⁵⁾

1479—Tornyos

1520/22—Thornyos*

1580—Tornyos

1590—Tornyos

A Csík-ér völgyének Csantavértől délre eső, már egészen mély részét a régebbi térképek több kilométer hosszúságban Tornyosi-, vagy Tornyos—Likasi-völgynek, a körülötte elhelyezkedő területeket pedig Tornyos-, illetve Likas-pusztának tüntetik fel.

Az említett területen kell feltételeznünk az okiratokban fel-felbukkanó középkori Tornyos települést, amelyet 1479-ben említenek először. Az 1520/22. évi tizedlajstromban is szerepel Thornyos alakban. A mohácsi vést követő

időkben nem néptelenedett el, legalábbis egy ideig még nem, hiszen az 1580. és 1590. évi defterekben 30 adózó házzal jegyezték. A török korszak végét azonban már nem érte meg, elnéptelenedett, elpusztult.

Mivel a Csík-ér völgyében Csantavértől délre az Engelmann-szállásokig terjedő 12 kilométer hosszú szakaszon két helyen is nyilvántartunk középkori templomromokat illetve telepnyomokat, amelyek közül a Csantavérhez közelebb esők valószínűleg az egykori Likasegyháztól erednek (lásd a Likasegyház címszó alatt), így a dolgok logikája szerint és Korek József véleményét követve, Tornynos romjai a délebbre eső lelőhelyen, a Görgei-szállás körül voltak.

1975-ben terepjárás alkalmával a Csík-ér völgyének nyugati partján, a topolya—zentai műúttól kb. 5 kilométer távolságban délre, a Görgei-szállás közvetlen közelében egy középkori templom romjai és egy hozzá tartozó temető maradványai váltak ismertté. A tanya déli oldalán, az egykori kertben, piros téglatörmelékeket és sok emberi csonttöredéket lehetett megfigyelni a föld felszínén. Csak a későbbiek folyamán derült ki, hogy a romokat Korek József már 1942-ben felfedezte, csak ő azokat akkor Szabó György Vendel tanyája alatt könyvelte el. Az ő feljegyzéseiből tudjuk meg, hogy a tanya pingvondrének ásása során 18 sírt bontottak fel, hogy a templom alapjai természetből készültek (mészkonkrécio, darázkő), és hogy az akkor ott talált téglák méretei megegyeznek a Karjádön talált templomrom tégláinak méreteivel. Korek szerint itt, pontosabban a már Görgei-szállás és a szomszédos Farkas Barát Péter szállása közötti területen feküdt Tornynos falu. Régebben még kirajzolódottak a szögletes házalapok is, és középkori kályhaszemeket is találtak az említett részen.¹⁴⁶⁾ Rendszeres régészeti kutatások ez idáig ezen a helyen sem folytak.

1973-ban a Görgei-tanyától kb. 500 méterre déli irányban (és nem Keviben, mint korábban állították) szántás közben több mint 3000 darab ezüst dénárból álló pénzleltre bukkant egy földműves, amelyben Hunyadi Mátyás, Ulászló és II. Lajos veretei voltak. A lelet legnagyobb része a Zentai Múzeumban van.

73. TUROL

1426—Turol*

Turol a leírt alakban csak egyszer, 1426-ban fordul elő. Összetett alakban viszont egy egész sor változata ismeretes: Mezőturol, Vizesturol, Hegyesturol, Árkosturol, Fejefákaturol, Devacserturol. Ezek a Turolok, amennyiben elfogadjuk a régebbi kutatók véleményét, az Ada, Becse, Szenttamás és Kishegyes közé eső, meglehetősen széles területen voltak elszórva. Éppen ezért magának Turolnak a lokalizálása bizonytalan. Volt olyan vélemény is, hogy alatta Turiát kell érteni, de Csánki ezt a véleményt elvetette és azt tartotta, hogy Turolnak a Moholtól nyugatra elterülő részeken kellett feküdnie.¹⁴⁷⁾ Az említett területen azonban pillanatnyilag nem ismerünk megfelelő településnyomokat, amelyek ezt a feltevést igazolhatnák.

74. VASTOROK¹⁴⁸⁾*

- 1388—Vastorok
- 1405—Vastorok
- 1428—Vastorok
- 1429—Vastorok
- 1438—Vastorok
- 1442—Vastorok
- 1450—Vastorok
- 1459—Wasthorok*
- 1463—Vastorok
- 1466—Vastorok
- 1468—Vastorok
- 1495—Vastorok
- 1499—Vastorok
- 1528—Vastorok*
- 1567—Vastarol*
- 1571—Vastorok
- 1585—Vastorok*

Úgy látszik, hogy Vastorokot kun telepések létesítették. Az 1335—ből ránk maradt felsőadorjáni részletes határleírásban még nem említik, Zsigmond király 1388-ban keltezett rendeletében azonban már az áll, hogy a kunok kapitányai semmilyen módon nem háborgathatják a vastoroki kunokat. Hasonló értelemben intézkedett 1442-ben Hunyadi János, három más alkalommal pedig Mátyás király és 1499-ben Ulászló király is. Érdekes lenne tudni az okát, mi készítette a kun kapitányokat arra, hogy a vastorokiakat más helyre hurcolják vagy meggátolják a jövevény kunok letelepedését Vastorokon, továbbá azt, hogy az említett királyokat és Hunyadi János helytartót milyen érdekek készítették arra, hogy ismételten védelmükbe vegyék a vastoroki jobbágyokat, akik 1428-ban azt a privilégiumot is megkapták, hogy a kanizsai révén nem kellett többé révpénzt fizetniök. 1438-ban felmentették őket a kamara haszonadója alól, 1459-ben pedig Mátyás király megkímélte őket a katonaság elszállásolásának és más hadi kötelezettségeknek a terheitől.

A helységről a XVI. és XVII. századon át, ha gyéren is, de vannak adataink, a török korszak végéig azonban egészen biztosan elnéptelenedett. Az egykori települést majdnem teljes biztonsággal a Kanizsától nyugatra, a Velebit mellett húzódó Ostorák- vagy Vastorok-völgy torkolata környékére lehet lokalizálni.

Velebitől körülbelül másfél kilométerre északra, a magas löszterasz szélén, az Ostorák-völgy északi odalán emelkedik egy halmocska, amelynek a felszínén habarcsos téglatörmelék, embercsonttöredékeket lehet látni. Itt állt Vastorok temploma a körülötte levő temetővel. A település nyomait a romhelytől délnyugati irányba lehet követni, mégpedig a felszínen heverő, a XIV—XV. századra jellemző cserépedény-töredékek alapján. Ásatások itt még nem folytak.

75. VÁMTELEK¹⁴⁹⁾

1543 – Vantelek*

1590 – Nagy Telekván

Csak nagyon későn, a XVI. század közepe táján merül fel egy érseki adóösszeírásban Vantelek falu neve. Az 1590. évi török adókönyv egy Nagy Telekván falut tüntet fel, amely alatt bizonyosan csak Vámteleket érthetjük. Még két okiratban említik a települést, 1651-ben és 1662-ben. Egy harmadik, szintén 1662-ben kiállított okirat azonban már elpusztult helynek nevezi: *possessio deserta*.

A késői említés ellenére is biztos, hogy Vámtelek már a XV. században is létezett; ezt régészeti adatok bizonyítják.

Szabadkától délre, a Vámteleknek nevezett pusztán, az egykori pavlováci vasútállomás közelében, a Bács-ér egyik ágának völgypartján egy bejelentés nyomán 1929-ben egy városi építészeti bizottság tájékoztató jellegű kutatásokat végzett, és megállapította, hogy a kérdéses helyen egy valószínűleg középkori épület, templomocska romjai vannak, amely mellett temető is volt.¹⁵⁰⁾

Egy 1789-ben készített kézíratos térképen a lelőhely „Klisa” megjelöléssel szerepel. A lelőhely kormeghatározása ásatások híján ma még nem lehetséges.

76. VÁRAD

1198 – Warod*

Az okori dézsmakerületbe tartozott, amikor dézsmáját 1198-ban a kalocsai érsek átengedte a káptalannak. Mint a korábbi hasonló esetekben, azt kell feltételeznünk, hogy a mai Moravica környékén lehetett Várad is, bár erre sem helynév, sem régészeti adat nem nyújt támpontot. A megoldásra ez esetben is várni kell. Említsük meg azonban, hogy Győrffy dülőnevek alapján nagyon messze, Érsekcsanád, illetve Dusnok közelében sejtí. Más részről P. Flach a Györgyén mellett már régóta ismert templomromokat tartja Várad maradványainak.¹⁵¹⁾

77. VÁROS

1198 – Varos*

Várossal is hasonlóan nehéz helyzetben vagyunk, mint az előbbi Váradal. Csupán egy okiratból ismeretes, abból, amellyel a kalocsai érsek 1198-ban a káptalannak adta át egy sor település dézsmaszedési jogát. Győrffy afelé hajlik hogy a Csánki és Iványi által említett Varasddal hozza összefüggésbe.¹⁵²⁾ Iványi azonban az 1580/82. évi török adókönyvek alapján egy Újváros nevű helységet említ, amelyet ő Zobnaticával hoz összefüggésbe.¹⁵³⁾ Amennyiben eltekintենék az 1198 és 1580 között eltelt közel 400 év jelentős időtávolságától, és elfogadnánk az egykori Városnak az Újváros alakban történő újraéledését, mint azt Steltzer Frigyes is teszi,¹⁵⁴⁾ akkor Város lokalizálása könnyű lenne, mert Zobnaticán, Topolyától északra, tényleg vannak középkori templomromok. Ezt a lehetőséget azonban nem tartom valószínűnek. Úgyszintén erőltetettnek látom P. Flachnak azt a véleményét, amely szerint Várost Pacsértől északra kellene keresni.¹⁵⁵⁾

78. VERESEGYHÁZ(A), VÖRÖSEGYHÁZ(A)¹⁵⁶)

- 1423—Wereseghaz*
- 1425—Wereseghaz*
- 1447—Wereseghaz*
- 1502—Wereseghaz*, Wereseghaza*
- 1504—Verese gyház*
- 1519—Verese gyház
- 1520/22—Werese ghaz*
- 1528—Vesere ghatz*
- 1553—Verese ghatz*
- 1567—Vestre ghas*
- 1580/82—Vöröse gyház
- 1585—Vesere ghatz*
- 1590/91—Vöröse gyház
- 1596—Vestre ghaz*

A 1423-ban feltűnő Verese gyház-puszta minden bizonnyal az általunk tárgyalt Verese gyházzal azonos terület, bár az ide vágó okirat a vármegye feltűntetése nélkül említi. Akkor Gergeri Pap László birtoka volt. 1425-ben már az óbudai apácák tulajdonában találjuk, mégpedig Csongrád vármegyében, és mivel tudjuk, hogy ezen a tájon az apácáknak több birtoka volt, semmi kétség sem fér hozzá, hogy a Szabadka melletti Verese gyházáról van szó. Ekkor is pusztának tüntetik fel (praedium), de a rákövetkező években lakosokat telepítettek ide. Tulajdonost is cserélt, Koroghny János későbbi macsói bán 1447-ben úgy dönt, hogy a falut (possessio) Hunyadi János kormányzónak ajándékozza. Mátyás király apjától örökölte, őtöle pedig Corvin János, aki végül enyingi Török Imrének ajándékozta.

A mohácsi csatát követő években, vagy még az azt megelőző események hatására, kicserélődött Verese gyháza lakossága, amire az 1543. évi kalocsai érseki összeírás alapján lehet következtetni; ekkor fordul elő először, hogy Verese gyháza Verusity alakban van leírva. Az 1580/82. és 1590/91. évi török adókönyvek is említik, a település azonban a török hódoltság végéig teljesen elpusztult.

A Szabadkától délre, Csantavér irányában folydogáló Csík-ér völgyének egy szakaszát és annak közvetlen környékét a régebbi térképeken Verusity-pusztaként jelzik. A szabadka-csantavéri földút mellett, a Csík-ér déli völgy-partján van egy magaslat, amelyet e nép Kliszának nevez (eklézsia). Ezen a helyen a föld felszínén embercsontokkal kevert apró tégladarabokat lehet találni: egy középkori templom romjait és egy temető maradványait. A romokat egy 1789-ben készített kéziratos térkép is feltűnteti. Ezek alapján majdnem teljes biztonsággal állítható, hogy ezen a helyen, illetve ennek a környékén feküdt a késő középkori Verese gyház-Verusity falu. Ásatások itt még nem folytak, és ezért régészeti adatokkal a település korát, kezdetét és megszűnését ma még nem lehet pontosan meghatározni.

Itt kell megemlíteni, hogy 1979, 1980 és 1981 folyamán a Kliszának nevezett helytől 3 kilométerre északnyugatra, az épülőfélben levő nitrogéngyár területén, mentőásatás során, egymástól 500 méter táolságra két nagyvak mondható, teljesen megegyező korú, XI. századi temető került napvilágra. Ennek a

két temetőnek, illetőleg a hozzá tartozó, még nem lokalizált településnek, településeknek (?) azonban semmi közülük nincs Veresegyházhoz, és ezért erről a lelőhelyről a második csoportban lesz szó.

79. VIZESTUROL¹⁵⁷⁾

- 1426—Wygesturol*
- 1462—Wysethwrol,* Wysethurol*
- 1520/22—Wysethwrol*

Vizesturolt 1426-ban, első említése alkalmával, egyebek között Turollal és Mezőturollal említik egy jogtalan adásvétellel kapcsolatban, amikor mint a Szalacs fivérek jogos birtokát, Réteni György eladta Garai Miklósnak. Később királyi birtok lett, mert 1462-ben Mátyás király úgy rendelkezett, hogy Vizesturol több Bács megyei birtokkal egyetemben Szilágyi Erzsébet tulajdonába kerüljön, habár valamilyen oknál fogva még ugyanabban az évben a király újabb rendeletére Garai Jób lett a birtokosa. A török adókönyvek szerint a szabadkai náhijébe tartozott. A hódoltság korát túlélő helységek közül csak Turia felelne meg az említett három Turol, illetve -turol végződésű helység valamelyikének. Iványi István egy esetben Vizesturolt a mai Turia, vagy a Péterrévétől nyugatra elterülő Vizes-pusztá helyére teszi, egy másik helyen nagyobb bizonyossággal Vizes-pusztának ad előnyt, egy harmadik helyen pedig Vizesturolt minden kételkedés nélkül Vizes-pusztára helyezi. Jellemző a probléma sokrétűségére, hogy a nagy tudású Iványi is állandó kételyekkel küzdött.

Behatóbb terep kutatások hiányában ebben a kérdésben még ma sem lehet határozottan állást foglalni. Feltehető, hogy a kérdéses település Péterrévétől nyugatra feküdt, a Csík-ér északi partján, ahol Vizes-pusztát az egyes térképek egészen 1880-ig feltüntették.

80. ZENTA¹⁵⁸⁾

- 1216—Zentha*
- (1224—Salamon?)*
- (1237—Salamonmonostora?)*
- 1247—Zyntharew*
- 1264—Zynta*
- 1291—Zynta*
- 1323—Zyntha*
- 1332—Zenta
- 1337—Zenta
- 1367—Zyntha*
- 1389—Zynta*
- 1463—Zenta*
- 1475—Zenta*
- 1494—Zenta
- 1506—Zyntha*
- 1511—Szenta*
- 1527—Zenta

1528—Zenta*
 1553—Zenta*
 1567—Zentha*
 1570—Zentha*
 1585—Zentha*
 1590—Zenta

Zenta mindenkor fontos tiszai átkelő-és vámszedőhely volt a történelem folyamán. Amikor 1216-ban először említik, már monostora volt. Az idézett évben Saul István felesége adományozott a zentai monostornak egy bizonyos kiterjedésű földet amely korábban a Családi vár alá tartozott. Egy 30 évvel későbbi, 1247-es okiratról azt is megtudjuk, hogy Zenta a Csecs-tóval, a halastóval együtt az óbudai káptalan birtoka. 1463 szeptemberében Mátyás király Futak felé utaztában Zentán időzött. 1475-ben abbéli felháborodásukban, hogy a káptalan zentai tisztségviselői törvénytelen vámokkal zaklatták őket, Szeged polgárai fegyverrel foglalták el. Ez az ügy az országbíró elé került, és Báthory István Zentát visszaitélte a káptalannak. 1494-ben fejeződött be a ferencesek kolostorának építése, amely állítólag 1526-ban pusztult el. 1506-ban Zenta szempontjából fontos esemény játszódott le: ebben az évben emelte II. Ulászló a már várossá fejlődött települést (oppidum) szabad királyi városi rangra. Ekkor már elég fejlett polgári rétege lehetett, amire abból lehet következtetni, hogy ezekben az években a krakkói egyetemen két Zentáról származó ifjú is tanult. A mohácsi csatát követő évben Zentán székelt egy ideig Jovan Nenad, a Fekete Ember is. A török adókönyvekben rendszeresen említik Zentát, sőt olyan adatok is vannak amelyek szerint a törökök meg is erősítették. Lakossága ebben az időszakban kicserélődött, de a város nem néptelenedett el teljesen. Ezt bizonyítják egyes adatok, amelyeket az 1975-ben a Mákosparton végzett régészeti ásások szolgáltattak.

Két okirat szerint (1247, 1323) Zenta rév a Telegdi család birtoka. Ez megtévesztő lehetne, ha nem tudnánk, hogy az említett időszakban Zentarév, tehát nem Zenta (bár annak is volt réve), a Tisza bal partján, Csanád vármegyében feküdt. Abból kiindulva, hogy az 1224. évi csecs-tói határjárás alkalmával Zentát nem említik, viszont az okiratok szerint Csecs-tó déli határosa Salamon falu, ahol egy későbbi, 1237-es adat szerint monostor is állt, Györffy György valószínűnek tartja, hogy Salamonmonostora a zentai monostorral azonos, vagyis hogy Salamon alatt Zentát kell érteni.

Korek József véleménye szerint a középkori Zenta központja a ma Kukucsának nevezett városrész helyén lehetett. Ezt az állítást azonban tárgyi bizonyítékokkal nem lehet alátámasztani.¹⁵⁹⁾

Fontosságához és hírnevéhez mérten azonban Zentán ritkán fordulnak elő régészeti leletek. Talán azért, mert a középkori települések maradványai a város épületei, udvarai, útjai alatt rejtőznek, és ezért hozzáférhetetlenek. De az is lehet, hogy a legkorábbi település helyét elmosta a Tisza. Egy 1978 tavaszán lefolytatott, sajnos, csak kisebb méretű kutatóásatás eredményei ugyanis arra engednek következtetni, hogy a legkorábbi középkori település körülárkolt részei keleti irányban, Csóka felé terjedtek, tehát abban az irányban, ahol ma a Tisza folyik. Ha tényleg így lenne, akkor a monostort és egyéb szilárd épületek maradványait sohasem fogjuk megtalálni. Arról az anyagi kultú-

ráról, amely a zentaiakat egykor körülvette, csak a hatvanas évek elején, a mai tiszai híd lábánál kiásott XV. századi kerámia és páratlan szépségű alakos kályhaszemek útján tájékozódhatunk.¹⁶⁰⁾

81. ZOKODDEVECSER¹⁶¹⁾

1520/22—Zokoddewecher*

Csak egy helyen, az 1520/22. évi tizedlajstromban említik Zokoddevecsert, Devecserrel együtt, mint Csongrád megyei helységet. Ha Devecser szomszédja volt — és ebben nem kell kételkedni —, akkor valahol Szenttamás és Feketics között terülhetett el, vagyis a Bács-ér mellett, esetleg a Szenttamástól északra húzódó sekély völgyecske partján, amely éppen az egykori Devecser-puszta felől gyűjti össze a felszíni vizeket.

MÁSODIK CSOPORT

Az első csoportban az okiratokból ismert toponimok kaptak helyet, régészeti adatokkal megerősítve.

A második csoportot már csak régészeti lelőhelyek alkotják. Azoknak a romoknak és településnyomoknak a jegyzéke ez, amelyek már régészeti nyilvántartásban vannak ugyan, de amely településeknek egykori nevét ma még nem tudjuk meghatározni. Vagy azért, mert a forrásokban nem szerepel a nevük, vagy azért, mert a források nem eléggé pontosak és a név meg a lelőhely nem fedi egymást. Esetleg azért, mert a letűnt századok során egy és ugyanazon helyen kisebb-nagyobb megszakításokkal jött létre település, és előfordulhatott, hogy a korábbiak a nevét elfeledték vagy szándékosan — valamilyen ismeretlen oknál fogva — nem használták az újabban létrejött település megjelölésére, hanem egészen új név került a köztudatba és az okiratokba. Azt is tekintetbe kell venni, hogy az általam tárgyalt terület régészetileg még nincs mindenhol egyformán feltérképezve, és a tisztább képet ez a tényező is homályosítja.

1. BAJSA

Szövetkezeti föld. Volt Vojnits Stufi-szállás.

Bajsától északra, a Bács-ér azon ágának északi, magas partján, amely kelet, vagyis Topolya felől közelíti meg ennek az érnek észak-déli irányú ágát, van egy félszigetszerű rész. Ezt a félszigetet dél felől a Bács-ér, nyugatról az ebbe a völgybe torkolló kisebb, úgynevezett Nyári-völgy (amely Sokolac felé nyúlik), keleti irányból pedig egy név nélküli, rövidebb völgyecske határolja. A leírt területen, 1956-ban, terepbejárás alkalmával, a föld felszínén késő középkori cserepeket szedtünk össze, amelyek egy elpusztult településről tanúskodnak.

Lehetséges, hogy ennek a településnek köze van a völgy átal'nenben levő oldalán elpusztított középkori temetővel (1. a 2. számú lelőhelyet).

2. BAJSA

Kertek hátulja

A lelőhely Bajsa északi felén van, a Bács-ér keleti és északi ágának találkozásánál, nem messze az 1. számú lelőhelytől.

A völgyből kiemelkedő partról az ötvenes évek közepe táján építkezésekhez sok földet hordtak el. A munkák során, minden ellenőrzés nélkül, meg nem határozható számú szarmata és középkori sírt tettek tönkre. A szabadkai múzeumba 1956-ban bekerült néhány, a XIV–XV. századra jellemző ruhadísz; aranyozott ezüstkorong, levéldíszes, négyszög alakú, aranyozott ezüst veret. A temető teljesen elpusztult.

Az előbbi lelőhelyhez hasonlóan, ennek sem határozható meg a neve, bár azt meg kell említeni, hogy egy lehetőség nem zárható ki egészen. Már az első csoportban, Kerekegyháznál említettem (I/36), hogy a török defterekben Nagybajsa mellett nyilvántartottak egy Kisbajsa nevű települést is. Kisbajsa lehetett a korábbi Kerekegyház, de ugyanúgy lehetett az a település is, amely (egyelőre) név nélkül szerepel ebben a csoportban az 1. és a 2. sorszám alatt.

3. BÁCSTOPOLYA

Transzformátor állomás

Bácstopolya északi felén, ahol az E-5-ös nemzetközi út felkapaszkodik a Bács-ér keleti, magas partjára, annak északi oldalán, a vízgyűjtő medence előkészítő munkálatai közben sírokat találtak. A mentőásatás során, amelyet a szabadkai múzeum végzett, összesen 12 sírt sikerült dokumentálni. Ezeket a sírokat, a mellékletek alapján, a XI. századba lehet datálni. Soros temető volt, nyugat-keleti tájolású sírokkal; pontos kiterjedését a korábbi és az említett bolygatások miatt nem lehetett megállapítani.

4. BÁCSTOPOLYA

Zobnatica

A várostól mintegy három kilométerre északra, a Bács-ér (a Betyárok völgye) nyugati, magas partján, amelyet egy oldalvölgy félszigetszerűen alakított ki, egy 1776-ból származó kéziratos térkép egy régi templom romjait tünteti fel.¹⁶²⁾

A megjelölt helyen ma már csak elvétve találhatók a föld felszínén tégladarabok vagy apró cserépdarabkák. Feltárások itt nem voltak és a lelőhely korának közelebbi meghatározása ma nem lehetséges. Hogy ez esetben Zobnaticáról van-e szó, amelyről viszonylag késői, 1580-ból származó adatok szólnak, vagy Szonsicéről, amely név szintén török adókönyvekből ismeretes, mint az előbbi is, nem lehet eldönteni.¹⁶³⁾ Az sem tartható egyébként kizártnak, hogy az egykori Város (I. csoport 76. sz.) volt ezen a helyen.

5. GORNJA ROGATICA

Krivaja birtok. Volt Leibach-tanya

Egy 1979 tavaszán megejtett terepbejárás során a Krivaja birtok rogaticai részlegének közelében, a volt Leibach-tanya mellett középkori településnyomokat konstatáltunk. A tanya a Duboka-völgy déli, magas partján épült. Tőle délkeleti irányban, szintén a völgy déli oldalán, több száz méter hosszúságban lehet a föld felszínén edénycserepeket találni. Főleg cserépüstök jellegzetes darabjait, ami azt jelenti, hogy a település a XI. századba datálható.

6. HAJDÚJÁRÁS

Fűzfássor és Talánterem

Mielőtt az E-5-ös nemzetközi út Palics felől elérné Hajdújársát, mintegy másfél kilométer hosszúságban mélyen fekvő, mocsaras területen halad keresztül. Ezt a mély részt Kővágónak nevezi a lakosság. A mocsárrészről a Ludas-tóval, másrészt azzal a hosszú, völgyszerű mélyedéssel van összefüggésben, amely a hajdújárasi erdő felől vezeti le a felszíni vizeket. Ebbe a laposba ereszkedik le észak felől az a homokos tábla (Fűzfássor), amelynek a felszínén késő középkori cserépdarabok találhatók, és ahonnan Zsigmond király egy pénze került be a szabadkai múzeumba. Ezen földdarab szerves részének tekinthető északnyugati irányban a magasan fekvő, Talánterem nevezetű rész, amely a horgosi vasútvonal északi oldalán terül el, és ahonnan szintén kerültek be a múzeumba késő középkori leletek és kisebb tárgyak.

A leletek településről tanúskodnak.

7. HAJDÚJÁRÁS

Simić-tanya

Hajdújárástól északra, a településen kívül, a tőzgebánya közelében, a Kőrös-patak magas nyugati partján, a föld felszínén nagyobb területen lehet késő középkori jellegű cserépdarabokat találni. 1958-ban mélyszántás alkalmával a Simiće-tanya közelében egy csomóban vas tárgyakból álló raktárleletet (ekevas balta, lánc nyersvas), valamint házromokra valló patícsdarabokat találtak.

Valószínű, hogy itt egy ma még meg nem határozható nagyságú település létezett.

8. HAJDÚJÁRÁS

Székely-halom, Csurgó- és Varga-tanya

Hajdújárástól délnyugatra, az E-5-ös nemzetközi út déli oldalán húzódik egy hosszúkas, kelet-nyugati irányú magaslat, amelyet Székely-halomnak neveznek. Ennek a magaslatnak a felszínén jelentkező jellegtelen, valószínűleg késő középkori cserepeken kívül, földhordás közben a környék lakói

több esetben találtak sírokat is. Bejelentések alapján, 1949-ben végeztetett Dr. Schulmann Imre próbaásatást, a talált sírok azonban melléklet nélküliek voltak.

A Székely-halomtól délre elterülő Csurgó elnevezésű részen hasonló megfigyeléseket végeztek, és a végzett kutatások eredményei is azonosak voltak.

A Székely-halomtól és a Csurgótól nyugatabbra fekvő magasabb parton, amely a Kővágó nevezetű rész közelében van, Varga András háza mögött már 1957. óta ismeretesek olyan rommaradványok, amelyek egy középkori templom helyét jelzik. A föld felszínén piros tégladarabok, kődarabok és emberi csontok törmelékei láthatók. Ezen a helyen is, mint hasonló helyeken egyebütt is, korábban gyakran bányásztak téglát és köveket, miközben sok sírt megbolygattak. Egy 1962-ben végzett kisméretű ásatástól eltekintve, itt még nem folytak kutatások. Akkor egy épület alapjainak még bolygatatlan maradványait lehetett megállapítani, de a romok korának meghatározása nem volt lehetséges.

Valószínűnek tartom, hogy ez a most felsorolt három, egymáshoz közel fekvő lelőhely egy településhez tartozott. Csupán az jelent zavaró körülményt, hogy a templomromok körül már van temető és nem tudni, miért temetkeztek időnként mégis más helyekre a település lakói. Részletesebb feltárások bizonyára feleletet adhatnának erre a kérdésre is.

9. HORGOS

Budzsák

A településtől délkeletre, a régi Holt-Tisza partjával párhuzamosan fekszik egy nagyobb kiterjedésű homokvonulat, amelyet az egykori vízrajzi körülményeket tekintetbe véve mocsarakkal körülvett szigetnek tekinthetünk.

Ennek a területnek a település felé eső északkeleti csücskében, Röck Iván szegedi birtokos földjén, 1894-ben, szőlő alá fordítás közben mintegy húsz sírt bontottak ki a munkások. Csupán háromban találtak mellékleteket, amelyek alapján biztosan meg lehet állapítani, hogy egy sír egy X. századi honfoglaló magyar harcos maradványait tartalmazta (lovassír kengyelpárral, karddal, pajzsdudorral), a többi viszont már a XI. században keletkezett sírmezőhöz tartozott. A sírok sorokat alkottak, tájolásuk nyugat-keleti volt.¹⁶⁴⁾

Egy 1975-ben végzett terepbejárás alkalmával, a fentebb említett temető területén egy régi épület szerény, de kétségtelenül meglévő nyomait lehetett észlelni: téglá és terméskő-darabokat. Azon a helyen temető övezte templomocska állt a XI–XII. század folyamán.¹⁶⁵⁾

A templomhoz tartozó település, a felszíni gyér leletekből ítélve, a romoktól számítva déli irányban helyezkedett el, az akkor még valószínűleg ott folyó Tisza partján. Fontos megemlíteni, hogy a tárgyalt magaslat északnyugati csücskében, a romoktól kb. egy kilométerre, a horgosi katolikus templom közelében egy még ki nem kutatott földvár fekszik, amelyet régebben Vaskapunak neveztek a horgosiak. Ezt a helyet most Kiserdőnek nevezik.

10. HORGOS

Szekeres-tanya

1962 tavaszán, terepjárás során, Horgostól nyugatra, az E-5-ös út déli oldalán, a 9. és a 10. kilométer között, egy homokos magaslaton késő középkori jellegű cserepeket lehetett összeszedni. A cserepek mennyisége települést bizonyít, bár kiterjedése nem lehetett nagy. Alaposabb kutatások segítségünkre lehetnének a részletek megvilágításában.

11. HORGOS

Templom-domb

Horgostól nyugatra, a Kishorgosnak nevezett részen, a „Bácska“ mezőgazdasági birtok majorjának földjén állt egykor egy halmocska, amelyet a környékbeli lakosság Templom-domb néven ismert. Ezen a helyen 1964-ben földmunkák során egy épület, egy középkori templomocska romjainak maradványai kerültek felszínre néhány sír kíséretében.

A szabadkai múzeum a romok helyén mentőásatást végzett, amely során ki lehetett mutatni, hogy az épületet a XIII. század harmincas éveiben építették, és hogy már a tatárjárás idején végérvényesen elpusztult. Román stílusú templom volt, az egyenes szentélyzáródású templomok sorába tartozott. Hossza 17,90 m, szélessége 7,60 m, tájolása kelet-nyugati volt. Nyugati felén négyszögletű torony állt. Alapjai homokba és mocsári agyagba ágyazott kődarabokból készültek, falait viszont részben téglából, részben pedig döngölt földből készítették.¹⁶⁶⁾

12. NOSZA

Hinga

A Hinga-halom a Ludas-tó partjától mintegy 300 méterre, Nosza északnyugati szélén helyezkedik el. A lelőhely már a múlt század végén ismert volt, tudták, hogy régi temető van rajta. 1940-ben betonerődöt építettek a tetejére, s akkor a temető jó része elpusztult. Ma már nem lehet megállapítani, hogy a domb tetején voltak-e épületmaradványok, templom romjai, ahogyan ezt ilyen esetekben várni lehet.

Rendszeres feltárásokat a szabadkai múzeum 1948-ban és 1949-ben végeztetett. A kiásott sírok száma 132 volt, de a még kutatásra alkalmas temetőrész nincs teljesen kimerítve. Az ásatások eddigi eredményei alapján a temetőt meglehetősen hosszú időszakra lehet datálni; kezdetei a XI. század végéig nyúlnak vissza, vége pedig a XV. század közepére, esetleg egészen a XVI. század elejére tehető.¹⁶⁷⁾

A Hingán levő temetőhöz tartozó település a halomtól keleti irányban, a Kőrös-érrrel párhuzamosan futó homokos magaslaton, a Jankó-hegyen helyezkedett el. Erről a területről sok lelettel gazdagodott a szabadkai múzeum; agyagedényekkel, magyar uralkodók ezüstpénzeivel, vasból készített külön-

böző eszközökkel stb. Több alkalommal figyelték meg fordítás alkalmával silógödöröket és házromokat is. Rendszeres kutatások a Jankó-hegyen eddig még nem voltak.

13. NOSZA

Őr-hegy

Noszától északnyugatra, a Ludas-tó keleti partján van egy hosszúkás magaslat, amelyet az arra lakók Őr-hegynek neveznek. Azon a területen 1958-ban szőlő alá fordítottak és gyümölcsöst telepítettek, miközben sírokat találtak. A leletek híre a múzeumba túl későn érkezett el, mégis meg lehetett állapítani, hogy soros temetőt bolygattak meg, és hogy a sírok tájolása nyugat-keleti volt. Állítólag csak néhány sírban voltak apró leletek. A temető datálását néhány S végű hajkarika és egy ezüstérme, I. László verete alapján lehet elvégezni. Bizonyos jelekből ítélve a temető még nincs teljesen megsemmisítve.

14. OREŠKOVIC

Nyári völgy

A település nyugati felén észak-déli irányban húzódó Nyári-völgy nyugati partján, a településsel szemközt levő oldalon 1959-ben mélyszántás alkalmával piros téglákból rakott régi épület alapjai kerültek napvilágra. A romokat övező területen sok emberi csontvázat is megbolygatott az eke. Ezen a helyen egykor templomocska állt, amelyet temető vett körül.

A romok közelében, a völgy partján, a föld felszínén kisszámú, atipikus cserép található, a település egykori helyét jelezve. Sem a romok sem a település helyén nem folytak még kutatások, koruk meghatározása egyelőre még nem lehetséges.

15. PACSÉR

Téglagyár

Az első csoportban Pacsér alatt (I. csoport 53. sz.) már említettem, hogy a mai Pacsérnak mind északi, mind déli végén vannak középkori településnyomok. Az északon fekvő templomrom, a déli pedig kimondottan településnyomokból áll. Mivel a tapasztalat azt sugallja, hogy a két lelőhelyet a közöttük levő távolság miatt két különálló településnek kell tekinteni, a téglagyári település ebbe a második csoportba került. A kettő közül csak az egyiket nevezhették Pacsérnak (talán inkább az északit), míg ennek a másikkal más neve lehetett. Az sincs kizárva, hogy az Okorral kapcsolatban említett települések valamelyikének köze lehet ehhez a lelőhelyhez.

1978 őszén egy tájékoztató jellegű kutatóút során a téglagyár agyagbányája mellett egy valószínűleg XIII–XIV. századi földbe süllyesztett putrilakás maradványait sikerült feltárni. Ugyanazon a helyen a föld felszínén, késői jellegű és korai, XI. századi cserépdarabokat lehet találni. Szükség lenne ezen a helyen is rendszeres kutatásokat végezni.

16. SÁNDOR (Aleksandrovo)

Kameniti-hát

Szabadkától délre, a Sándor és a szabadka-újvidéki vasútvonal közötti földterület 1958-ban végzett egyengetése közben egy középkori település maradványait semmisítették meg. Azt a települést, amely egykor a Palicsi-tó nyugati nyúlványának déli, magasabb és meredekebb partján állt. A múzeumba néhány kisebb cserépdarab és egy jellegzetes XI. századi cserépüst került be. Feltehető, hogy a megelőző idők folyamán a vasút és a zentai út között működő egykori Molczer téglagyár is hozzájárult a pusztításhoz. Még tovább keletre, a zentai út és a Palicsi-tó között emelkedő magaslaton, amelyet régebben Kameniti-hátnak neveztek, egy 1804-ben készített térkép szerint régi templom romjai álltak. A romok a múlt század folyamán teljesen eltűntek, elhordták őket a környékbeliek.

1961-ben a romok feltételezett helyén és annak környékén próbaásatás folyt, de a kutatás hiábavalónak bizonyult, mert semmilyen felhasználható adatot nem nyújtott; a lelőhely össze van turkálva.¹⁶⁸) A romok korának meghatározása nem lehetséges, és az előbb említett településről is csak annyit lehet mondani, hogy egészen korán, már a XI. században létezett.

17. SZABADKA

Barcsak

Szabadka északkeleti felén, a kertvárosi homokterületen túl, egy észak-déli irányú széles, mocsaras mélyedés húzódik. A mocsár keleti felén emelkedik a már Radanováchoz számító löszterület magasabb gerince. Ahol a kőrösi út azt a löszablát eléri, attól néhány száz méterre északi irányban, a Dózsaitanya mellett 1957-ben föld kitermelése közben sok sírt találtak, épületmaradványokkal együtt.

A helyet először Barcsak néven egy 1744-ben készített okiratban említik, amikor a Szabadkai-sánc pusztáit a királyi kamara egy bizottsága járta be. A Barcsakról készített jegyzőkönyv megállapítása szerint ezen a helyen egy templom romjai voltak láthatók.¹⁶⁹)

Az azóta eltelt idő alatt az épület anyagát teljesen széthordták. A közelben a föld felszínén kisszámú jellegtelen, inkább késő középkori cserepet lehet találni. Ásatás nélkül a lelőhely datálása még nem lehetséges.

18. SZABADKA

Templom-hegy

A pesti vasút és a Borjú-köz közötti magasabb homokterületen állt valamikor egy dombocská, amelyet a századforduló idején még Templom-hegynek neveztek.

Az említett helyen 1913-ban Bibó-Bige György gimnáziumi tanár eredményes ásátást végzett, melynek során feltárta egy középkori templomocska alapjait és a hozzá tartozó temető egy részét. A templom az egyenes szentélyzáródású román stílusú épületek sorába tartozott; a talált sírmellékletekből ítélve feltehetően a XII–XIII. században épült.¹⁷⁰⁾

Időközben a szőlőművelés és az urbanizáció következtében a lelőhely teljesen megsemmisült.

Bibó-Bige ásatási jelentésében Kelebia-pusztai ásatásokról írt. Korábban — nem tudván, hogy az első világháború előtt a város pereméig terjedő homokbuckákat Kelebia-pusztának nevezték —, a kiásott romok helyét a Kelebiai-tó partján ma is észlelhető középkori templomromokkal azonosítottam (I. csoport 34. sz.), már csak azért is, mert az itt tárgyalt lelőhelyről akkor még nem volt tudomásom. Csak Magyar Lászlónak az *Üzenet*-ben közölt idevágó cikke adta meg a lehetőséget, hogy tévedésemet helyreigazíthassam.¹⁷¹⁾

19. SZABADKA

Verušić — Nitrogénművek

Szabadkától hét kilométerre délre, a szabadka-újvidéki vasútvonal közelében, az épülő Nitrogénművek területén, 1979-ben földmunkák közben sírokat találtak. A mentőásatás során egy zárt, soros temető bontakozott ki, amely a XI. század folyamán keletkezett. Az egész temetőt, amely összesen 60 sírből állt, sikerült feltárni.

1980-ban, az említett temetőtől mintegy 500 méterre északnyugatra, még a Nitrogénművek területén, egy újabb temető sírjai kerültek napvilágra. Az előbbi ekkor az „A”, a másik pedig a „B” jelzést kapta. A „B” temető is soros temető volt, az is zárt egységet alkotott és ugyanúgy a XI. század folyamán keletkezett, mint az „A” temető. Mindkét temetőben azonos leletekre bukkantunk, és csak a temetkezési rítus, pontosabban, a tájolás és a temető belső rendjének terén mutatkoztak megfigyelhető eltérések. A „B” temetőben, a másikkal ellentétben, a nyugat-keleti tájólástól komoly eltérések mutatkoztak, és a sírok is kisebb csoportokat alkottak.

A „B” temetőben a feltárások még nem fejeződtek be. Eddig összesen 271 sír került napvilágra, és egyes becslések szerint még legalább ennyi van a föld felszíne alatt.

20. SZEGHEGY (Lovćenac)

Temető sor

A falu északi felén 1911-ben, földhordás közben, Neumann György telkén sírokat találtak. Az akkori kishegyesi tanító, Greiner Endre, tudomást szerzett a leletről és közvetítésével Szász Ferenc, a kolozsvári Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának munkatársa még ugyanabban az esztendőben mentőásatást végzett. Munkája során 12 sírt bontott fel. A sírok egy

nagyobb kiterjedésű soros temetőnek csak kisebb részét képezték, amelynek a maradéka a házak és a köztemető miatt hozzáférhetetlen volt és maradt azután is. A sírok tájolása nyugat-keleti, a mellékletek tipikusan XI. századiak voltak, tehát a temető is abban a században keletkezett¹³⁸⁾

21. TETŐHEGYES (Trešnjevac)

Farkas-tanya I.

Tetőhegyes település déli határának közelében, ahol a kanizsa-zentai út felkanyarodik az Orom-partra, a Pap-halomtól mintegy 1000 méterre, a Farkas-tanya gyümölcsösében van egy lapos halmocska. 1943-ban a Szegei Tudományegyetem Régészeti Intézete ezt a halmocskát megásatta. Összesen 18 sírt találtak, amelyek a mellékletekből ítélve (S hajkarikák, I. István, Péter és I. Endre királyok pénzei) mind a XI. századba keltezhetők. A temető soros temető volt, a sírok tájolása nyugat-keleti. Nincs teljes egészében feltárva.¹⁷²⁾

PÓTLÁS

A fentiekkel a tanulmány elején vázolt feladatnak eleget tettem.

A két csoport magában foglalja a bevezetésben körülírt téma körébe tartozó középkori településneveket és „névtelen“ régészeti lelőhelyeket. Munkám során azonban több helyen is felbukkantak olyan *helynevek*, amelyek szorosan nem tartoztak az alaptémához, mégis, úgy gondoltam, kár lenne elsiklani felettük. Ezért pótlásként egy külön kis csoportot alakítottam belőlük; a mellékelt táblázat alján külön rovatban szerepelnek.

1. ASZÓ-VÖLGY

1335 – Woszawwelgh*

1355 – Woszawwelgh*

Adorján határjárása alkalmával említik Vas-szóvölgyet, vagyis Aszóvölgyet, Adorjántól északnyugatra. Az *aszó* száraz völgyet jelent, és biztosra vehető, hogy ez esetben a Kanizsától nyugatra, Velebit közelében az Orompartba nyúló völgyről van szó. Arról a völgyről, amelyben később Vastorok település keletkezett és amelyet ma Ostoráknak neveznek.¹⁷³⁾

2. BOZIABOKOR

1496 – Boziabokor*

Egy 1496. évi okirat szerint Boziabokor-pusztát Belmosevity Milos kapta Mátyás királytól.¹⁷⁴⁾ Abból kiindulva, hogy Fehéregyház és Feketeegyház helységekkel említik egy helyen, arra lehet következtetni, hogy Boziabokor valahol Feketicstől délkeletre lehetett.

3. BULCSU FÖLDE

- 1224—terra Bulsu*
 1291—terra Bulsu*
 1389—terra Bulsu*

A Csecs-tó határbejárása alkalmával említik Bulcsu földét. Úgy szerepel, mint a Csecs-tó nyugati határosa, tehát a mai Felsőhegytől északnyugatra terülhetett el.¹⁷⁵⁾

4. CHINTRIN HALMA

- 1495—Chintrin halma*

1495-ben az óbudai apácák panaszt emeltek a királynál, hogy Adorján birtokuknak a Vastorokkal határos részén Vingarti Geréb Péter országbíró jogtalanul telepített le 50 jobbágyot és az így keletkezett települést Chintrin halmának nevezte el.¹⁷⁶⁾

Az esetből két dologra következtethetünk. Először, hogy Vastorok mellett, a mai Velebit környékén (Kanizsától nyugatra) egy halmot Chintrin halmának neveztek. Másodszer, hogy szokásban volt az új településeket földrajzi nevek alapján elnevezni, a Csík-tóhoz, Csecs-tóhoz hasonlóan.

5. CSECS-TÓ

- 1224—piscina Chechtow*
 1264—piscina Chechtow*
 1282—piscina Chechtow*
 1291—piscina Chechtow*
 1315—piscina Chechtow*
 1337—piscina Chechtow*
 1389—piscina Chechtow*
 1392—piscina Chechtoo*
 1478—piscina Chechtow*

Az egykori Csecs-tó a mai Csésztó elnevezésben maradt fenn, amely a Zentától északnyugatra fekvő lapos rétet, a Tisza egykori morotváját jelöli, tehát megközelítőleg azt a területet, amelyen a Csecs-tó is volt valamikor. Először 1224-ben tűnik fel a Csecs-tó nevű halastó egy határbejárási „jegyzőkönyvben“, mely okiratnak két átirata is volt; a későbbi 1389-ből származó maradt meg máig. A Csecs-tó halastó egészen a XV. század végéig követhető, párhuzamosan azzal a hasonló nevű településsel (Chechtow), amelyet okiratban 1315-ben említenek először.¹⁷⁷⁾

Az említett okirat igen nagybecsű adatokat tartalmaz a Csecs-tó körül fekvő részek és települések elnevezéseivel. Ott található a Fűzfarkú-erdő, Laposfő-tó, Fejér-tó nevű halastó, Péter-aja, Zöld-part, Salamon és Kakat falvak, Galamb-aja, Bulcsu föld, Hámos-ér és Tamar-mocsár.

Akárcsak Adorján határbejárási okiratával tettem, itt is mellékelem Csecs-tó halastó területének kivonatos leírását:

„... terra ... ecclesiae, infra cuius terminos ... piscina concluditur ... ab oriens iuxta Ticiam proximam silve, que vulgo *Fyzuforku* dicitur ... per medium fluvium Tycie ultra lacum, qui *Laposfeu* dicitur, iuxta quem exiens a predicto flumino versus Orientis ... ad aqueductum, qui *Chechtow* dicitur, includens piscinam, que *Feyrtow* dicitur ... revertitur ad Ticiam iuxta aque alveum, per quem omnes incluse piscine detrimentum aque suscipiunt et augmentum et ibi ad ripam eiusdem alvei meridionalem transiens ad occidentum ... tangit qd. precipitium, quod *Peteraya* dicitur ... iuxta ripam *Sedum* ... versus merides iuxta eandem ripam ... ad versum *Salamonis* ... ad versum *Kokot* ... ad occidens ... iuxta sepredictam ripam ad terram filiorum *Kollou* ... ad terram servorum regis ... versus aq ... ad viam precipitem ... que *Golombaya* dicitur ... ad terram *Bulsu* ... terminatur metae iuxta ripam ... versus oriens ... radicem alvei, qui *Homusher* dicitur et complectens paludem *Tamar* ... ad metam ripam ...“¹⁷⁸⁾

Ebből az okiratból két dolog is kiderül. Először az, hogy a halastóhoz, mint központi létesítményhez, meghatározott földterület — szántóföld és kaszáló — tartozott. Másodsor pedig az, hogy komoly létesítmény volt, amely a Tiszával és a Fejér-tónak nevezett másik halastóval csatornákkal volt összekötve. Bizonyos, hogy Csecs-tó igen jól jövedelmező birtok volt.

6. CSÍK-ÉR

Ilyen alakban okiratban nem fordul elő, csak következtetni tudunk arra (l. a következő, Csík-tó címszó alatt), hogy azt az eret, amely Szabadkától északnyugatra ered, és átlósan, délkeleti irányt követve szeli át Kelet-Bácskát, már legalább a XV. században Csík-érnek nevezték.

7. CSÍK-TÓ

1440—Chykthw*

1520/22—Chiktw*

Nem tudható bizonyosan, hogy az 1520/22. évi tizedlajstromban említett Chykthw, Chykeghaz és Chychanicha nevek közül melyik hol keresendő. Biztos azonban, hogy mind a hármat Péterréve környékén, a Csík-ér mocsárrá szélesedett torkolatvidékén kell keresni.¹⁷⁹⁾ Ha az okiratban említett Chikthw (Csík-tó) alatt települést kell is elfogadnunk, bizonyos, hogy egy valóban létező tótól, a Csík-tótól kölcsönözte a nevét. Ugyanakkor az is megerősítést nyer, hogy a mai Csík-eret már a XV. században a most említett névvel illették.

Az 1440-ben említett Csík-tó az ide vonatkozó okirat szerint a Torontál megyei Becse(j) várához tartozott.

8. FEJÉR-TÓ

- 1224—piscina Feyrtow*
 1291—piscina Feyrtow*
 1389—piscina Feyrtow*

A Fejér-tó nevezetű halastavat először 1224-ben említik a Csecs-tóhoz tartozó birtokterület bejárásakor. Akkor ez a halastó a Csecs-tóhoz tartozott, de nem csak jogilag, hanem — mint ahogyan a leírásból kitűnik (1. a Csecs-tó címszó alatt) — csatornával össze is volt vele kötve. Zentától északnyugatra, a Pap-halom környékén volt, az Orom-part alatt.¹⁸⁰⁾

9. FÖLDVÁR

- 1690—Veudvar*

Egy 1690-ben készített térképen Zentától északra, a Tisza jobb partján fel van tüntetve egy elpusztult földvár: „Veudvar fortalitium desertum“. Marsigli is foglalkozik a mai Kanizsa helyén levő földvárral. Még ásatást is végzett rajta, és ő fedezte fel azt az őskori erődítményt, amely Kanizsának, Falu nevű részén van. A XVII. század végén Kanizsa neve helyett Földvár szerepelt.¹⁸¹⁾

10. FŰZ-FARKÚ-ERDŐ

- 1224—silva Fyzuforku*
 1291—silva Fyzuforku*
 1389—silva Fyzuforku*

A Csecs-tó határbejárása alkalmával, 1224-ben említik először a Fűz-farkú-erdőt.¹⁸²⁾ Közvetlenül a Tisza partján volt.

11. GALAMB-AJA

- 1224—Golombaya*
 1291—Golombaya*
 1389—Golombaya*

A Csecs-tó határbejárása alkalmával, 1224-ben említik először Galamb-ajt.¹⁸³⁾ Galamb-aja az Orom-partnak Tetőhegyes és Pap-halom közötti szakaszán látható valamelyik bevágás lehetett, amelyiken egy út vezetett le a magas partról az adorjáni laposabb területre.

12. GYÉKÉNY-TÓ

- 1335—lacus Gekentow*
 1355—lacus Gekentow*

Adorján határbejárása alkalmával, 1335-ben bukkan fel Gyékény-tó neve. A leírás alapján, a korábbi felfogással ellentétben, nézetem szerint

a tavat nem a ma Kanizsa alatt Adorján felé elterülő Kanizsai-réttel kell azonosítani, hanem a Kanizsától északnyugatra fekvő Kapitány-réttel, a Kőrös-patak táplálta Mocsárral.¹⁸⁴) Ezt látszik bizonyítani az az adat is, hogy Georg Tanstedt 1553-ban készített térképén a Kanizsai-rétet nem Gyékény-tó, hanem Kamzaret elnevezés jelzi; a térkép készítője biztosan korábbi adatokra támaszkodott.

13. HÁMOS-ÉR

1224—Homusher*

1291—Homusher*

1389—Homusher*

1224-ben a Csécs-tó halastó birtokterület bejárásakor említik a Hámos-eret.¹⁸⁵) Pontosán nem lehet megállapítani fekvését, de valószínűnek látszik, hogy arról az érről van szó, amely a mai Felsőhegy tőszomszédságában, a Kalocsa-völgyből vezet le a felszíni vizeket. A terep konfigurációja megenged egy ilyen feltevést, függetlenül attól, hogy Bátka település tárgyalásánál (I. csoport 10. szám) ennek az érnek a vizével kapcsolatban azt fejtegettem, hogy a feltételezett két Bátkát elválasztotta. A középkor előtti évezredek folyamán kialakult vízfolyások ugyanis, a legújabb kori meliorációs munkákat megelőzően, jóval összetettebb, önállóbb életet folytattak, mint manapság.

Említsük még meg, hogy a Hámos-eret esetleg Hamus-érnek (?), vagy Homokos-érnek (?) is lehet olvasni.

14. KANIZSA-RÉT

1553—Kamzaret*

Georg Tanstedt 1553-ban nyomtatott térképén szerepel a Kamzaret elnevezés. Bizonyos, hogy azt a Tisza által egykor körülvelt és el-el árasztott rétet kell érteni alatta, amely Kanizsa déli oldalán fekszik, és amelyet ma is Kanizsai-rétnek neveznek. Régebbi kutatók azt tartották, hogy korábban ezt a területet Gyékény-tónak nevezték.¹⁸⁶)

15. KENESNA PATAK

1213—Kenesna*

1237—Kenesna*

Abban az okiratban, amellyel II. Endre király megerősítette a pannonhalmi apátság tulajdonjogát Kanizsa felett, említik a Kenesna patakot, amely biztosan a Kőrös patakkal azonos, mivelhogy még pár évtizeddel ezelőtt is Kanizsa alatt ömlött a Tiszába.¹⁸⁷) Ma a Kőröst csatornával vezetik el Kanizsától nyugatra, egészen Adorjánig, a Tiszáig.

16. KOLLOU FÖLDE

- 1224—*terram filiorum Kollou**
 1291—*terram filiorum Kollou**
 1389—*terram filiorum Kollou**

A Csecs-tóhoz tartozó birtokterület bajárása alkalmával említik Kollou földét mint határos birtokot.¹⁸⁸⁾ Helye nem határozható meg pontosan. Valószínű, hogy valahol a mai Felsőhegy táján lehetett.

17. KÖLES-TARLÓ

- 1462—*Kewlestharlo**

Mint pusztát (*praedium*) említik abban az okiratban, amellyel Mátyás király 1462-ben anyjának birtokokat ajándékozott.¹⁸⁹⁾ Ez az elnevezés sem korábban, sem később nem szerepel okiratokban. Ellentétben a korábbi kutatókkal, akik Köles-tarlót elpusztult településnek tartották, azt hiszem, hogy csak egy — tényleg pusztá — terület megjelöléséről van szó.

18. KUNOK PUSZTÁJA

- 1528—*Cumanorum Campus**

Lázár Deák 1528-ban nyomtatott térképén a Duna-Tisza köze úgy van jelölve, mint a Kunok pusztája, mely elnevezés a Szabadka környéki területekre is kiterjedt.

19. LAPOSFŐ-TÓ

- 1224—*lacus Laposfeu**
 1291—*lacus Laposfeu**
 1389—*lacus Leposfeu**

Csecs-tó birtok határbejárása alkalmával szerepel Laposfő-tó is, közvetlenül a Tisza mellett.¹⁹⁰⁾

20. MIRUCS-TÓ

- 1093—*lacus Miruch**
 1226—*piscina Miroth**
 1228—*piscina Miruth*, piscina Miroth**
 1237—*lacus magnus Miruch*, lacus Miroth**

Köztudott dolog, hogy a Tisza halbősége valamikor közmodásos volt. Ehhez a bőséghez járult még hozzá a mesterséges halastavak és a Holt-Tisza-ágak céltudatos felhasználása is. Ezekből a létesítményekből az egyes birtokosok a korabeli viszonyokhoz mérten nagy hasznot húztak. Nem csoda tehát, ha a halastavak használati joga körül gyakran pattantak ki viták, indultak hosszantartó pörök.

A gazdag halastavak sorába tartozott a Mirucs vagy Mirót nevű is, amely Kanizsa tószomszédságában feküdt, és amelyről 1237-ben megjegyzik, hogy „nagy tó“ volt (... lacum magnam, que vocatur Myruch;). Abból a valószínűleg 1093-ban készített átiratból értesülünk róla először, amellyel Salamon király (1063–1074) Kanizsát a Mirucs-tóval együtt a pannonhalmi apátságnak adta. 1228-tól kezdve az apátság egy évtizeden át pereskedett a szávaszentdemeteri (mitrovicai) apátsággal a halastó és a tiszai halászat miatt. A Kanizsával szomszédos Szatmár falu ugyanis a szávaszentdemeteri apátság birtokát képezte, és az apátság azt tartotta, hogy Mirucs Szatmárhoz tartozik.¹⁹¹⁾ Ha elfogadjuk, hogy Szatmár a kanizsai régi téglagyár táján volt, ahogyan a régészeti adatok sugallják, mindjárt az is nyilvánvalóvá válik, hogy Mirucs a mai Kanizsai-rétben helyezkedett el, a Tisza akkor még vízzel telt holt ágában, morotvájában.

Nevéből ítélve, a Mirucs vagy Mirót név a szláv Mirocsból (csendes) származik, mint ahogyan a Kanizsa név is szláv örökség. Ezt a tényt talán el lehetne fogadni bizonyítékkal arra, hogy a Mirucs-tó már a XI. századot megelőzően is halastó volt.

21. NAGY ÚT

1335—magna via*

1355—magna via*

Középkori úthálózatunkról, sajnos, nagyon kevés írott adat áll rendelkezésünkre, és még kevesebb közvetlen régészeti bizonyíték. Adorján határjárása alkalmával megemlíti azt a Nagy utat¹⁹²⁾, amely biztosan észak-déli irányú országút, hadiút volt, s amely az Orom-partot követve párhuzamosan futott a Tisza folyásával, Szeged felől Becse irányába.

22. PALICS

1462—Palij*

1690—Paligo palus*

A Palicsi-tóra nézve, érdekes módon, nincsenek közvetlen középkori adataink. 1462-ben egy okirat megemlíti Palij-pusztát, de az, ha van is köze a tóhoz, inkább földre, egykor lakott földterületre vonatkozhat. Marsigliának a Dunamellékről írt művében egy térképen fel van tüntetve a Palicsi-tó is Paligo palus, vagyis Paligo-mocsár név alatt.¹⁹³⁾

23. PESZÉR-BARA

1699—Bessziér bara

A XV. század közepén említik az okiratok első ízben Peszér települést, amely valahol Zenta és Ada között feküdt.¹⁹⁴⁾ Ezt a sík területet a Kalocsavögy felől, nagy kanyarulatokat téve, egy névtelen patak szeli át, amelynek a végső, elég mély szakaszát Adánál ma Budzsáknak nevezik. A Besszier-

bara, vagyis Peszér-bara elnevezés, amely egy 1699-es török térképen található, bizonyosan ennek a pataknak, vagy inkább érnek a megjelölésére szolgált.

24. PÉTER-AJA

1224—Peteraya*

1291—Peteraya*

1389—Peteraya*

A Csecs-tó határbejárása alkalmával 1224-ben említik Péter-ajat.¹⁹⁵⁾ Ez egy rövid völgyecske lehetett, aj, amely a mai Pap-halom táján az Orom-partba vágódott.

25. SZEG-HALOM

1335—collis Seeg*

1355—collis Seeg*

Adorján határbejárása alkalmával, 1335-ben tűnik fel a neve annak az impozáns őskori halomnak, amely Velebit közelében, a vastoroki völgy déli felén áll, és amelyet ma Fehér-halomnak neveznek. A szég szó a legrégibbi okiratokban halmot, dombot jelentett.¹⁹⁶⁾

26. TAMAR MOCSÁR

1224—palus Tamar*

1291—palus Tamar*

1389—palus Tamar*

A Csecs-tó határbejárása alkalmával említik a Tamar nevű mocsarat.¹⁹⁷⁾ A Hámos-ér alatt kifejtett érvekkel összhangban úgy vélem, hogy ez a mocsár a mai Felsőhegy alatt, az Orom-parttal párhuzamosan húzódó mélyedésben lehetett.

27. TISZA FOLYÓ

1093—Tiscia*

1200 körül—Tyscia*

1216—Dissza* (görög írásmóddal)

1218—Dissza* (görög írásmóddal)

1224—Ticia*, Tycia*

1237—Thicia*, Ticia*

1271—Tyza*

1291—Ticia*, Tycia*

1331—Tycia*

1335—Tyza*

1340—Ticia*, Tycia*

1341—Tycia*
 1344—Tycia*
 1355—Tyza*
 1360—Tyza*, Tycia*
 1386—Ticia*, Tycia*
 1475—Tisza

A Tisza, mint a Kárpát-medence második legfontosabb folyója, ősidők óta ismeretes, és a klasszikus forrásokban, különböző névvariációkban ugyan, de gyakran szerepel az időszámításunk előtti V. századtól kezdve (Hérodotosz) a történelem későbbi szakaszaiban is.¹⁹⁸⁾

Fontos szerepe a középkorban sem csökkent, sőt inkább növekedett. Gazdasági szerepe mellett (halászat, fa, nád) fontos tényezője volt a közlekedésnek is (só-, fa-, gabonaszállítás). Az arra alkalmas helyeken átkelőhelyek alakultak, s azok hatására virágzó települések keletkeztek (Kanizsa, Zenta, Péterréve, Becse), amelyek maguk felé vonzották a szárazföldi utakat és velük együtt a forgalommal járó különböző előnyöket is.

28. ZÖLD-PART

1224—ripam Sedum*
 1291—ripam Sedum*
 1389—ripam Sedum*

A Csecs-tó-birtok bejárása alkalmával említik azt a partot, amely latin megfogalmazásokor a Sedum alakot kapta.¹⁹⁹⁾ Lehet, hogy más magyarázat is lehetséges, én a magam részéről azt tartom, hogy a név a Zöld-partot rejti magában.

JEGYZETEK

- 1) Erről a témáról rövid beszámólót tartottam Prilepben, a jugoszláviai régészek 1976-ban megtartott X. kongresszusán. László Szekeres: Die Mittelalterlichen Ansiedlungen in der Nordöstlichen Batschka. *Balcano Slavica*, 6 (1977), Prilep.
- 2) Francis W. Carter: *An Historical Geography of the Balkans*. Academic Press, London, New York, San Francisco, 1972.
- 3) Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. I. A—CS. Budapest, 1966; Szabó István: *A falurendszer kialakulása Magyarországon (X—XV. század)*. Budapest, 1966; Szabó István: *A középkori magyar falu*. Budapest, 1969; Maksay Ferenc: *A magyar falu középkori településrendje*. Budapest, 1971.
- 4) Szekeres László: A Baba-halom emlékére. *Üzenet*, VIII (1978), 12. sz. 694. o.
- 5) Azok a lelőhelyek, amelyek nem a jelen tanulmány keretébe tartoznak, a mellékelt térképen mind templomromokat képviselnek. Forrásként Iványi István alább idézett helynévtárát, ide vágó kéziratos térképeket és részben saját feljegyzéseimet használtam.
- 6) *Szemelvények Priszkosz rétor töredékeiből*. Fordította és magyarázta Szilágyi Sándor. Lampel R., Budapest, 1904.
- 7) Bertrandon de la Brocquière utazása. 1433. Szamota István: *Régi utazások Magyarországon és a Balkán félszigeten*. 1054—1717. Budapest, 1891, 91. o.

- ⁸⁾ Antalffy Gyula: *Így utaztunk hajdanában*. Budapest, 1975, 27. o.
- ⁹⁾ Györffy: i.m. I. 696. o.
- ¹⁰⁾ Iványi István: *Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtára*. I–V. Szabadka, 1889, 1895, 1906, 1907 (A továbbiakban rövidítve.)
- ¹¹⁾ Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* I., II. Budapest, 1890, 1894 (A továbbiakban rövidítve.)
- ¹²⁾ Csánki: I. 184. o., 1. lábjegyzet
- ¹³⁾ Györffy: I. 704. o.; Iványi: II. 5. o.; Csánki: I. 678. o. és II. 192. o.
- ¹⁴⁾ Roediger Lajos: Régi romok jegyzéke. *Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve*. XIII (1897), o. (A továbbiakban rövidítve: Roediger: BBTTE.); Szekeres László: *Zenta és környéke története a régészeti leletek fényében*. Zenta, 1971. 98. o. (A továbbiakban rövidítve: Szekeres: ZT.)
- ¹⁵⁾ Györffy: I. 704. o.
- ¹⁶⁾ Roediger: BBTTE
- ¹⁷⁾ Iványi: II. 31. o.; Csánki: I. 679. o.
- ¹⁸⁾ Györffy: I. 708. o.
- ¹⁹⁾ Iványi: II. 34. o.
- ²⁰⁾ Csánki: II. 142. o.
- ²¹⁾ Lázár deák, Georg Tanstedt és Gerard Mercator (1528, 1553, 1585). Itt jegyzem meg, hogy a helynévváltozatok felsorolásánál a megfelelő helyeken az 1600 előtt kiadott, általam ismert térképeket idéztem. Ezek: Lázár deák – 1528, Georg Tanstedt 1553, Wolfgang Lazius – 1570, Iohannes Sambucus (Zsámboki János) – 1579 és Gerard Mercator – 1585 térképei.
- ²²⁾ Iványi: I. 6. o.; Csánki: II. 116. o.
- ²³⁾ Iványi: I. 7. o.
- ²⁴⁾ Iványi: I. 11. o.
- ²⁵⁾ Csánki: I. 679. o. II. 193. o.
- ²⁶⁾ Szabadkai Történelmi Levéltár kéziratos térképgyűjteménye, 29. sz. térkép.
- ²⁷⁾ Szekeres László: *Szabadkai helynevek*. Szabadka, 1975. 10. o. (A továbbiakban rövidítve: Szekeres: HN.)
- ²⁸⁾ Csánki: I. 679. o.
- ²⁹⁾ Iványi: I. 12. o.
- ³⁰⁾ Csánki: II. 150. o. (Füles alatt.)
- ³¹⁾ Iványi: I. 14. o. (Bakamonostor alatt.)
- ³²⁾ Györffy: I. 709. o.
- ³³⁾ Csánki: I. 679. o.
- ³⁴⁾ Iványi: II. 36. o.
- ³⁵⁾ Csánki: I. 679. o.
- ³⁶⁾ Iványi: I. 30. o.
- ³⁷⁾ *Zentai Hírlap*, 1887. 11. sz.; A romokat említi Fridrik Tamás: *Bács-Bodrogh vármegye népszerű leírása* című művének 185. oldalán (Szeged, 1878). (A továbbiakban rövidítve.)
- ³⁸⁾ Dudás Gyula: Zentai régiségek. *Archaeológiai Értesítő*. 1885, 364. o., Roediger: BBTTE (Zenta címszó alatt.)
- ³⁹⁾ Korek József: Zenta középkori templomhelyei. *Kalangya*, XIII (1944), 321. o.; József Korek: Groblje kasnog bakarnog doba i eneolitiko naselje u Senti – Késő rézkori temető és aeneolitikus telep Sentán. *Rad vojvodanskih muzeja*, 7 (1958), 21. o.
- ⁴⁰⁾ Korek, *Kalangya* XIII (1944), 321. o.; Szekeres: ZT, 101. o.
- ⁴¹⁾ Méri István: Árpád-kori népi építkezésünk feltárt emlékei Orosháza határában. Budapest, 1964 (*Régészeti füzetek*. Ser II/12); *Archaeológiai Értesítő*, 1962, 213. o.; Slovenská Archeológia, 1961, 451. o.
- ⁴²⁾ Szőke Béla: *A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei*. Budapest, 1962, II. 23. o. (A továbbiakban rövidítve.)
- ⁴³⁾ Györffy: I. 214. o.
- ⁴⁴⁾ Iványi: IV. 94. o.
- ⁴⁵⁾ Iványi: II, 45. o.
- ⁴⁶⁾ Iványi: II. 63. o.; Csánki: I. 676. o. és II. 195. o.
- ⁴⁷⁾ Iványi: I. 51. o.; Csánki: I. 680. o. és II. 147. o.
- ⁴⁸⁾ Zolnay László: Szeged-környék néhány művelődéstörténeti emléke 1500 őszéről. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*. 1974–75, I. 5. o.
- ⁴⁹⁾ Szekeres: HN, 54. o. (Török templom.)

- 50) Iványi: V. 26. o.; Csánki: I. 680. o.; Györffy I. 715. o. Roediger: BBTTE; Fridrik: 185. o.
- 51) Foltiny István—Korek József: A csecstói középkori templom és temetők. *Az Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve*. I (1944—1945), 149. o. Szeged, 1946; Korek, *Kalangya* XII (1943), 525. o.; *Dolgozatok*, 1943, 211. o.
- 52) Iványi: I. 52. és 53. o.; IV. 24. o.; Csánki: II. 146. és 147. o.
- 53) Iványi: I. 66. o.; Csánki: II. 148. o.
- 54) Iványi: I. 6. o. és IV. 154. o.
- 55) Iványi: II. 81. o.; Csánki: II. 149. o.
- 56) Iványi: I. 6. o. és IV. 154. o.
- 57) Iványi: III. 34. o.; Csánki: II. 149. o.
- 58) Iványi: II. 82. o. és 179. o.; Csánki: II. 149. o.
- 59) Iványi: I. 69. o.; Csánki: I. 679. o.
- 60) Csánki: II. 150. o.
- 61) Iványi: V. 35. o.
- 62) Iványi: II. 105. o.; Csánki: I. 681. o.
- 63) Iványi: I. 73. o. és V. 53. o.; Csánki: I. 676. o.; Szekeres: HN. 30. o. (Kraljičina zemlja.)
- 64) Csánki: II. 166. o.
- 65) Iványi: IV. 47. o.
- 66) Iványi: II. 114. o.; Csánki: II. 150. o.
- 67) Györffy: I. 720. o.
- 68) Paul Flach: *Beiträge zur Historischen Geographie der ehemaligen Komitate Bács und Bodrog sowie des einstigen Solter Stuhles*. München, 1969, 10. o. (A továbbiakban rövidítve.)
- 69) Iványi: II. 121. o. és IV. 55. o.; Szekeres: HN, 26. o.
- 70) Györffy: I. 721. o.
- 71) Györffy: I. 721. o.
- 72) Csánki: I. 684. o.
- 73) Iványi: V. 46. o.
- 74) Korek, *Kalangya*, XIII (1944), 321. o.; Roediger: BBTTE; Fridrik: 185. o.; Szekeres: ZT, 102. o.
- 75) Borovszky Samu (szerk.): *Bács-Bodrog vármegye*. II. 14. o. A Magyarország vármegyéi és városai sorozatban, Budapest é.n.
- 76) Iványi: III. 37. o. (A Földvár címszó alatt.)
- 77) Györffy: I. 721. o.
- 78) Iványi: IV. 67. o.
- 79) Szekeres László: Régészeti tallózások Kanizsa környékén. *Üzenet*, XI (1981), 45. o.
- 80) Györffy: I. 722. o.
- 81) Csánki: I. 681. o.
- 82) Iványi: II. 124. o.
- 83) Dudás Andor: Középkori épületrom Zentán. BBTTE XXVII (1911), 118. o.
- 84) Korek, *Kalangya*, XIII (1944), 321. o.; Szekeres: ZT, 102. o.
- 85) Iványi: I. 80. o.; Szekeres: HN, 26. o.
- 86) Magyar László: A régészeti kutatások megszervezésének kezdetei Szabadkán. *Üzenet*, IX (1979), 196. o.
- 87) Iványi: V. 112. o. (Szalánta alatt.)
- 88) Györffy: I. 722. o.; Iványi: V. 48. o.; P. Flach: *Beiträge* ..., 9. o.
- 89) Iványi: II. 131. o.; Csánki: II. 154. o.
- 90) Szabadkai Történelmi Levéltár. Kéziratos térképek gyűjteménye. 31. sz. térkép.
- 91) Csánki: I. 681. o.
- 92) Iványi: V. 53. o.; Csánki: II. 155. o.
- 93) Roediger: BBTTE, Korek, *Kalangya*, XIII (1944), 321. o.; Szekeres: ZT, 102. o.
- 94) Györffy: I. 722. o.
- 95) Iványi: II. 133. o.; Csánki: II. 154. o.
- 96) Iványi: III. 49. o.
- 97) Györffy: I. 723. o.; Iványi: I. 86. o. és V. 55. o. (Kökör alatt); Csánki: II. 155. o.
- 98) Iványi: V. 58. o. (Kukorik alatt.)
- 99) Iványi: II. 148. o. és V. 59. o.; Csánki: I. 681. o.
- 100) Iványi: I. 92. o.; Csánki: I. 681. o.
- 101) Korek, *Kalangya*, XIII (1944), 321. o.
- 102) Györffy: I. 723. o.; Iványi: I. 92. o.; Csánki: I. 681. o.
- 103) Szekeres: HN 9. o. (Baba-halom.)

- 104) Györffy: I. 724. o.; Iványi: IV. 73. o.; Csánki: I. 682. o.
 105) Csánki: I. 682. o.
 106) Iványi: IV. 154. o.
 107) Iványi: III. 78. o.; Csánki: I. 682. o.
 108) Dudás Gyula: Moholi lelet. *Archaeológiai Értesítő*, 1897, 384. o.; Szőke: *A Közép-Duna-medence* . . . , II. 54. o.
 109) Iványi: V. 70. o.; Csánki: I. 682. o.; Szekeres: HN, 34. o.
 110) Iványi: III. 49. o.; Csánki: II. 681. o.
 111) Iványi István: Cothmann Antal, a m. kir. udv. kamara tanácsosának jelentése a Bácskerületi kamarai puszták állapotáról. 1763. dec. 28-án. *Szabadka sz. kir. város község Főgymnasiumának Értesítője az 1887–88. tanévről*. 41. o. Szabadka, 1888
 112) Szabadkai Történelmi Levéltár. Fénymásolat-gyűjtemény: Kammerarchiv-Wien, 0–65. (L-14/47).
 113) Iványi: I.98. o. és III. 82. o.
 114) Györffy: I. 725. o.; Iványi: V. 74. o.; Csánki: II. 158. o.; P. Flach: *Beiträge*. . . , 8. o.
 115) Iványi: V. 77. o.; Csánki: I. 682. o.
 116) L. a 103. lábjegyzetet.
 117) Iványi: V. 86. o.; Györe Kornél: Palics eredeti nevének keletkezéséről. *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei*, III (1971), 8. sz. 86. o.
 118) Szekeres: HN, 21. o. (Gradina – 2.)
 119) Iványi: II. 159. o.; Csánki: II. 159. o.
 120) Iványi: I. 103. o.; Csánki: II. 159. o.
 121) Fridrik: 227. o.; Roediger: BBTÉ; Szekeres: ZT, 103. o.
 122) *Zentai Hírlap*, 1887, 11. sz.
 123) Iványi: IV. 102. o.; Csánki: II. 159. o.
 124) Borovszky: *Bács–Bodrog vármegye*, II. 33. o.
 125) Györffy: I. 726. o.; Iványi: III. 95. o.; Szekeres: ZT, 96. o.
 126) L. a 116. lábjegyzetet.
 127) Györffy: I. 726. o.; Iványi: V. 26. o.; Foltiny–Korek, *Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve*, I (1944–1945), 149. o.; Korek, *Kalangya*, XII (1943), 525. o.; Korek, *Dolgozatok*, 1943, 211. o.; Szőke: *A Közép–Duna–medence* . . . , II. 66. o.; Roediger: BBTÉ, XIII (1897), 128. o. és XVIII (1902), 230. o.; Szekeres: ZT, 100. o.
 128) Iványi: I. 107. o.; Csánki: I. 683. o.; Szekeres: HN, 45. o.
 129) Iványi: I. 108. o.; Csánki: I. 683. o.
 130) Györffy: I. 722. o.; Iványi: I. 109. o.; Csánki: I. 189. o. és II. 191. o.; Góhl Ödön: Régiségek a szabadkai Főgymnasium gyűjteményében. *Archaeológiai Értesítő*, 1895, 314. o.; Hampel József: *Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről*. Budapest, 1907, 194. o.; Szekeres: HN, 12. o.
 131) Iványi: V. 112. o.
 132) Györffy: I. 727. o.; Iványi: V. 112. o.
 133) P. Flach: *Beiträge*. . . , 10. o.
 134) Csánki: II. 161. o.
 135) Györffy: I. 727. o.; Iványi: V. 113. o.; Szekeres: ZT, 98. o.
 136) Iványi: V. 113. o.; Csánki: I. 683. o.
 137) L. a 103. lábjegyzetet; Roediger: BBTÉ
 138) Szász Ferenc: A szeghegyi Árpádkori temető. *Dolgozatok*, II (1911), 301. o.; Szőke: *A Közép–Duna–medence* . . . , II. 65. o.
 139) Csánki: I. 684. o.
 140) Csánki: I. 684. o.
 141) Iványi: I. 131. o.; Csánki: II. 191. o.; Szekeres: HN, 53. o. (Templomhegy.)
 142) Sekereš Laslo: Gornji Tavankut, Sv. Ana – srednjevekovna nekropola i crkva. *Arheološki pregled*, 9 (1967), 146. o.
 143) Györffy: I. 730. o.; Iványi: IV. 136. o.; P. Flach: *Beiträge*. . . , 8–9. o.
 144) Györffy: I. 730. o.
 145) Iványi: III. 125. o.; Csánki: I. 684. o.; Roediger: BBTÉ
 146) Korek, *Kalangya*, XIII (1944), 321. o.
 147) Csánki: II. 166. o.; Iványi: IV. 154. o.
 148) Iványi: V. 130. o.; Csánki: I. 684. o.; Szekeres: ZT, 96. o.
 149) Iványi: I. 138. o.; Szekeres: HN, 53. o. (Templomhegy.)
 150) Szabadkai Történelmi Levéltár. 22739/1929, Sen. 2848 inž.
 151) Györffy: I. 732. o.; P. Flach: *Beiträge*. . . , 9. o.
 152) Györffy: I. 732. o.; Csánki: II. 212. o.; Iványi: III. 141. o.

- 153) Iványi: II. 179. o.
 154) BBTÉ, 1885, 17. o.
 155) P. Flach: *Beiträge...*, 10. o.
 156) Iványi: I. 141. o.; Csánki: II. 167. o.; Szekeres: HN, 28. o. (Klisza – 2.)
 157) Iványi: I. 141. o. (Vizestúrol), I. 140. o. (Vizes), IV. 159. o.; Csánki: II. 166. o.
 158) Györffy: I. 732. o.; Iványi: IV. 161. o.; Csánki: I. 678. o.
 159) Korek, *Kalangya*, XIII (1944), 321. o.
 160) Szekeres: ZT, 101. o. (Zenta – Hídfő).
 161) Csánki: II. 148. o.
 162) Szabadkai Történelmi Levéltár. Kézírtos térképek gyűjteménye, 3. sz. térkép.
 163) Iványi: I. 143. o. és V. 53. o. (Klisza); Szekeres: HN, 59. o. (Zobnatica).
 164) *Archaeológiai Értesítő*, 1894, 204. o.; Pauler–Szilágyi: *A magyar honfoglalás kútjövi*. Budapest, 1900.
 165) Szekeres: ZT, 95. o.
 166) Szekeres László: Egy XIII. századi falusi templom maradványai Horgoson. *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei*, IV (1972), 10. sz. 117. o.; *Arheološki pregled*, 9 (1967), 150. o.; Szekeres: ZT, 95. o.
 167) Šafarik–Šulman: Hinga, srednjovekovna nekropola kod Subotice. *Rad vojvodanskih muzeja*, 3 (1954), 5. o.; Szekeres: HN, 23. o. (Hinga.)
 168) *Arheološki pregled*, 3 (1961), 155. o.; Szekeres: HN, 44. o. (Sándor.)
 169) Iványi: I. 158. o.; Szekeres: HN, 13. o. (Barcsak.)
 170) *Archaeológiai Értesítő*, 1914, 58. o.
 171) *Üzenet*, IX (1979), 4. sz. 196. o.
 172) Korek, *Kalangya*, XII (1943), 525. o.
 173) Györffy: I. 696. o.; Iványi: V. 133. o.; A tihanyi apátság alapítólevelében olvasható először az aszó szó „azaa” alakban. Molnár–Simon: *Magyar nyelvemlékek*. Budapest, 1977. 21. o.
 174) Iványi: V. 19. o.
 175) Györffy: I. 714. o.; Iványi: V. 26. o. (Csésztó alatt.)
 176) Iványi: V. 27. o. és II. 7. o.
 177) Györffy: I. 715. o.; Iványi: II. 7. o.; Csánki: I. 680. o.
 178) Györffy: I. 715. o.
 179) Iványi: II. 146. o.; Csánki: II. 146. o. (Csík alatt.)
 180) Györffy: I. 715. o.
 181) Iványi: III. 37. o. (Földvár III. alatt.)
 182) Györffy: I. 715. o.; Iványi: V. 26. o. (Csésztó alatt.)
 183) Györffy: I. 715. o.; Iványi: V. 26. o. (Csésztó alatt.)
 184) Györffy: I. 704. o.; Iványi: II. 105. o.
 185) Györffy: I. 715. o.; Iványi: V. 26. o. (Csésztó alatt.)
 186) Iványi: II. 105. o.
 187) Iványi: IV. 67. o.
 188) Györffy: I. 715. o.
 189) Iványi: I. 11. o. és V. 55. o.
 190) Györffy: I. 715. o.
 191) Györffy: I. 721. o.; Iványi: V. 67. o.
 192) Györffy: I. 704. o.
 193) Iványi: V. 86. o.; Ludovicus Marsigli: *Danubius Pannonico-Mysicus*. Hága–Amsterdam, 1726.
 194) Iványi: I. 30. o. (Bátka alatt), és I. 103. o. (Peszér alatt.)
 195) Györffy: I. 715. o.; Iványi: V. 26. o. (Csésztó alatt.)
 196) Györffy: I. 715. o.; Iványi: V. 114. o.; Molnár–Simon: *Magyar nyelvemlékek*. Budapest, 1977. 21. o.
 197) Györffy: I. 715. o.; Iványi: V. 26. o. (Csésztó alatt.)
 198) S. Szádeczky–Kardoss: The Name of the River Tisza. *Acta Antiqua*, II (1954), fasc. 1–2, 76. o.
 199) Györffy: I. 715. o.

REZIME**Srednjevekovna naselja u Severoistočnoj Bačkoj**

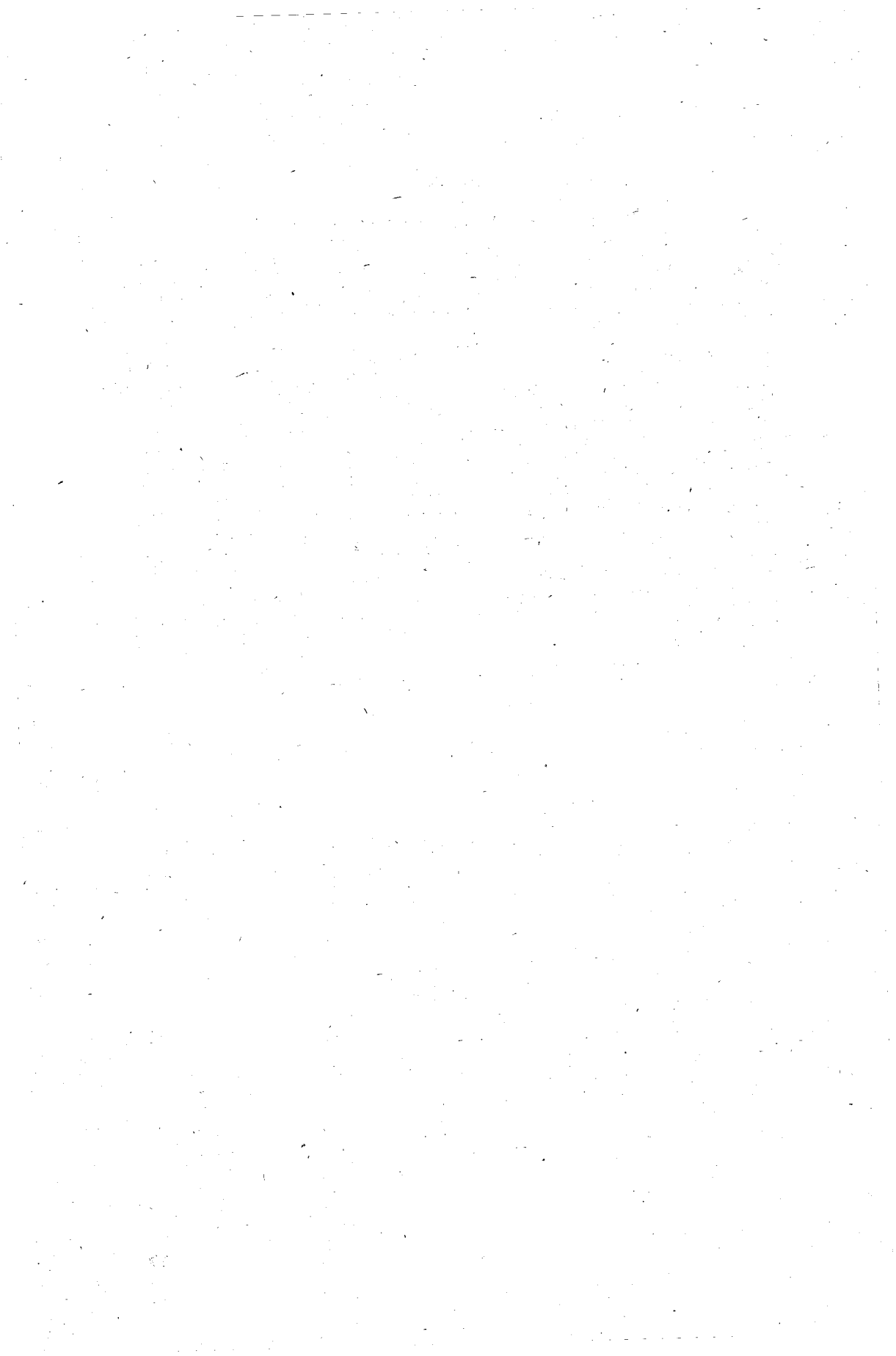
Autor u svom radu bavi se problematikom srednjevekovnih naselja u severoistočnom delu Bačke. To je tema koja do sada u Vojvodini nije u dovoljnoj meri proučavana. Bez obzira na nedovoljan intenzitet istraživanja, do sada je sakupljeno dovoljno podataka, i istorijskih i arheoloških, pa se može otpočeti sa sistematskom obradom i objavljivanjem istih.

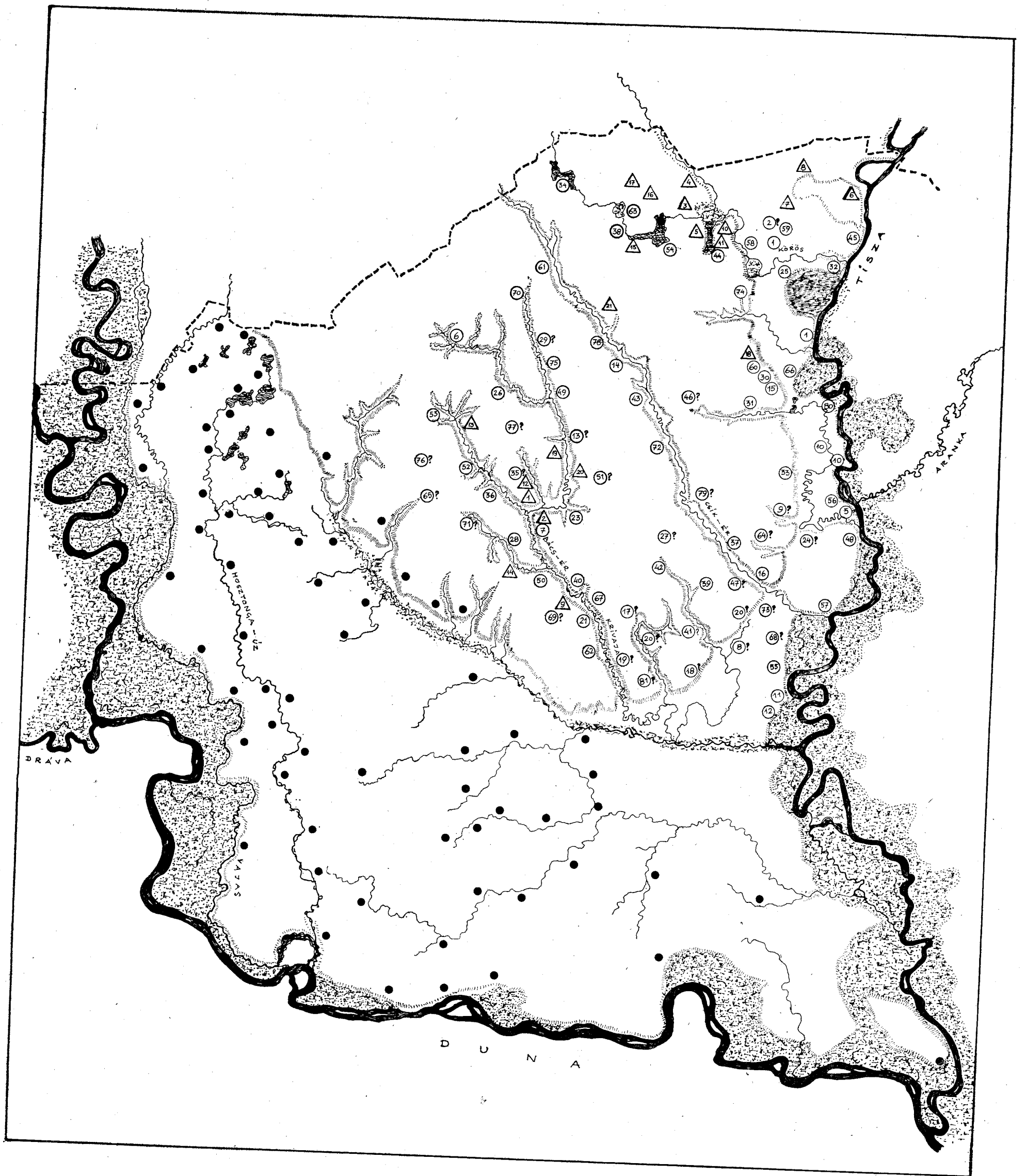
Kao osnovni cilj, autor je sebi postavio zadatak da izvrši sinkronizaciju istorijskih podataka sa arheološkim podacima kojima danas raspolažemo. Celu materiju podelio je u dve grupe. U prvoj su se našli toponimi, imena naselja koja su poznata iz raznih pisanih dokumenata, a takvih ima ukupno 81 na naznačenom prostoru. Velika većina tih toponima uspešno je lokalizirana sa arheološkim lokalitetima, fiksiranim na terenu. Od 81 samo je u 26 slučajeva geografsko mesto pojedinih naselja lokalizovano uz veliki znak pitanja, a samo u 7 slučajeva lokalizacija momentalno nije bila moguća. U drugu grupu uvršteni su samo arheološki lokaliteti (ruševine crkava, nekropole ili naselja) kojima danas nije moguće odrediti nekadašnje ime. Takvih lokaliteta ima ukupno 21.

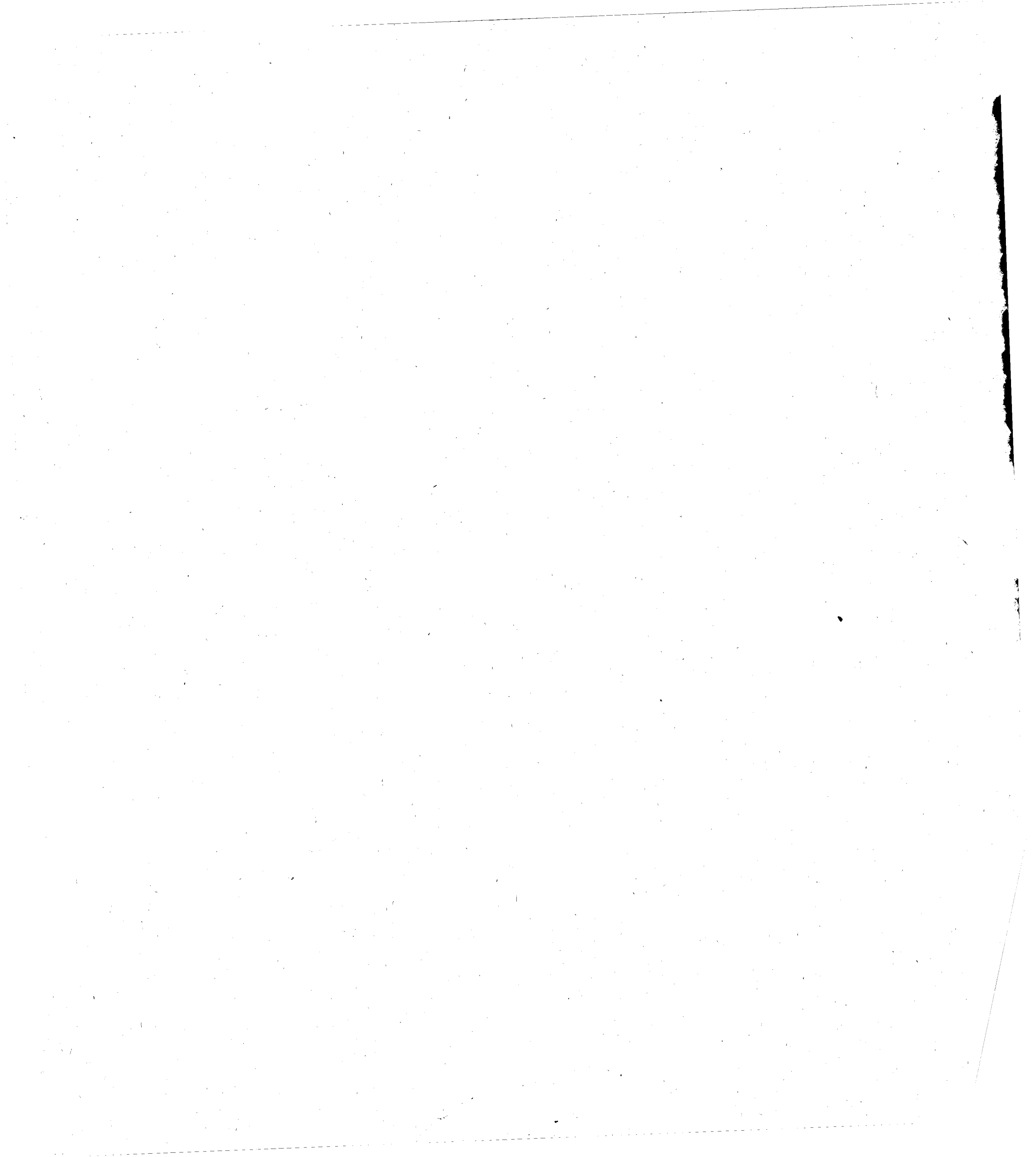
Kao dodatak ovim dvema grupama, tu se nalaze i toponimi odrednica koja su nekada označavala geografske prostore ili pojave tokom srednjeg veka. Takvih odrednica ima ukupno 28.

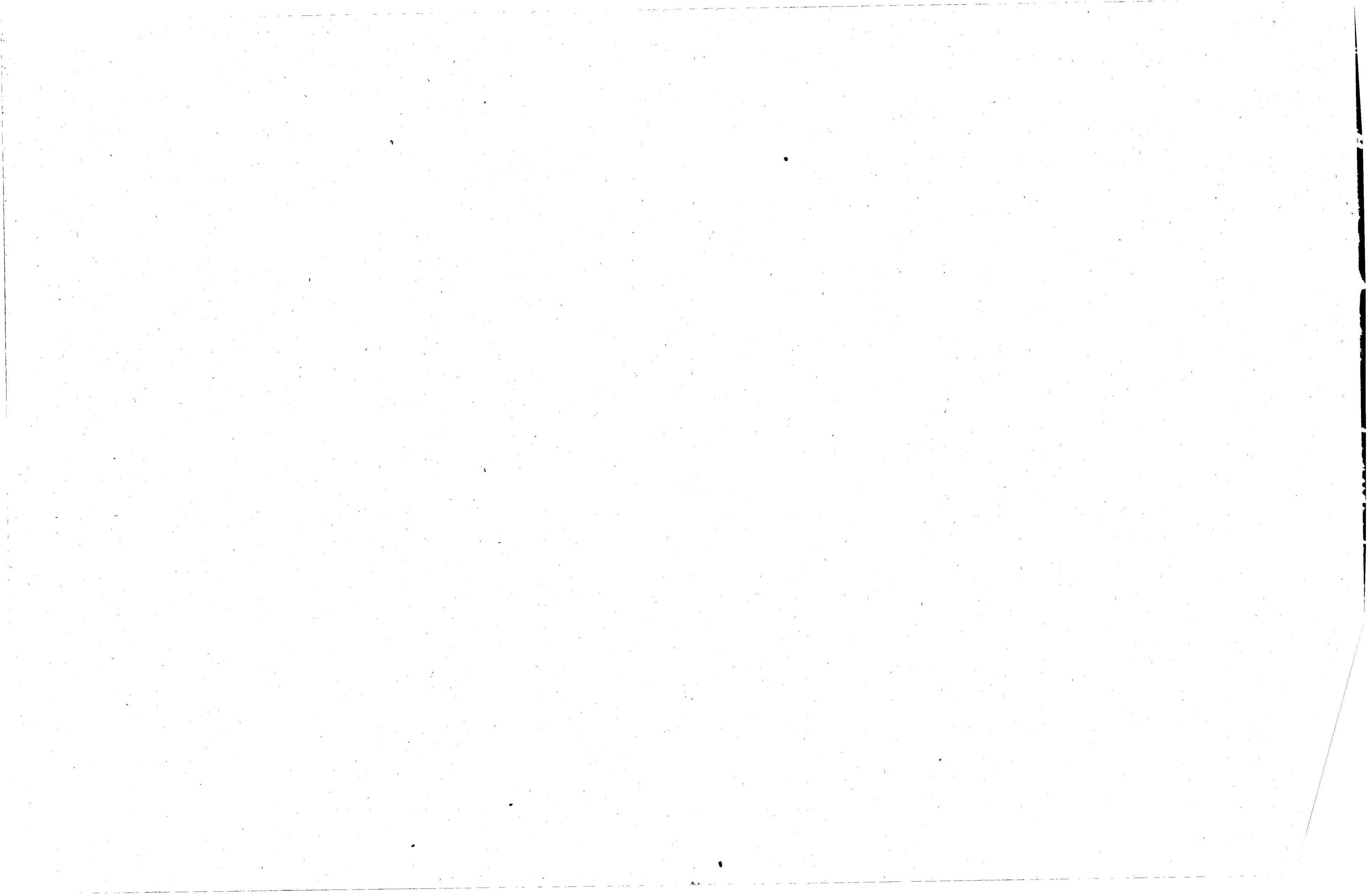
Radu pripada jedna geografska karta sa približnom lokacijom pojedinih toponima, odnosno arheoloških lokaliteta. Na istoj karti notirane su i ruševine srednjevekovnih crkava u ostalim delovima Bačke za koje je autor imao podatke.

Pored geografske karte, tu je i tabelarni pregled toponima i odrednica sa naznačenim godinama tako, da se određeno ime može pratiti po godinama u dijapazonu od XI do kraja XVII veka.

ÚJVIDÉK ELSŐ MAGYAR NYELVŰ POLITIKAI LAPJA SIMONYI MÁRIA

Vlado Provči Egységes Középiskola, Bece

Közlésre elfogadva: 1982. febr. 20.

I. Az alapítás körülményei

Újvidék első magyar nyelvű újsága a város nevét viselő *Újvidék* volt. Politikai, társadalmi, közgazdasági és közművelődési hetilap, első száma 1875. december végén jelent meg. A lap tulajdonosa és felelős szerkesztője 1875-től 1881-ig Frankl István, 1881-től a megszűnéséig, 1907-ig viszont Zanbauer Ágoston.

1905-től 1907-ig hetenként kétszer jelenik meg, s ez a tény olvasottságára vall; előzőleg 30 éven át hetilap volt és vasárnap reggelenként jelent meg. Vasárnapi megjelenése nagyobb példányszámban való terjesztését is előmozdította.

Szerkesztőségi irodája a Királyi Magyar Főgimnázium épületében volt a Főutcán, kiadóhivatala pedig Fuchs Ágoston könyvnyomdájában.

Négyoldalas terjedelemmel indult és nagy formátumú volt. Egy-egy szám 15 krajcárba került.

A Fuchs-féle könyvnyomda Újvidék sorrendben második nyomdája volt. Az első alapítására 1796-ban jött meg az engedély a királyi helytartóságtól Jankovics Jován könyvnyomdász kérésére. Ez a nyomda szerb könyveket adott ki, 1840-ig összesen tizenötöt, de tulajdonosainak halála után több ízben is gazdát cserélt, és végül megszűnt.

A második nyomdát a Kaulitzi-testvérek alapították 1843-ban. Ők kezdetben könyvkereskedők voltak, iskolai könyvek és naptárak árusításával foglalkoztak. Ezt a nyomdát vette meg 1861-ben Fuchs Ignác, akinek fia, Ágoston, a nyomda tulajdonosa az *Újvidék* megjelenésének évében is.

A lap nyomtatását 1881 és 1893 között a később alapított nyomdák: Dimitrijević Miklós (1881—1884), Jojkits Mladen (1884—1885), majd Pavlović és Jocić (1888—1893) nyomdái végezték, az utóbbiaktól megvásárolták a nyomdát a szerb kolostorok, s ettől kezdve 1894-ig ők nyomtatták az *Újvidéket*, míg 1894-ben ismét a Fuchs-nyomdába kerül, melyet most már Fuchs Emil vezet. Ebben a nyomdában adják ki az utolsó számot is.

A lap szerkesztője és tulajdonosa Frankl István, az újvidéki M. Kir. Főgimnázium igazgatója, 1876-tól pedig a Polgári Leányiskola ideiglenes igazgatója is. 1876-ban értesíti a város akkori főispánját, hogy miniszteri kinevezéssel tanfelügyelő lesz. Így tehát mint két iskola igazgatója és tanfelügyelője irányítja a lapot. 1885-től a Ferenc József-rend lovagkeresztjének viselője.

1881-től kezdve új szerkesztője van a lapnak Zanbauer Ágoston személyében; erről a személyi változásról a miniszterelnök értesíti Újvidék főispánját, tudomásulvétel céljából.

Zanbauer Ágoston az újvidéki gimnázium tanára, később a Tüzoltó Egyesület főparancsnoka, 1881-től az *Újvidék*, 1908-tól a *Határőr* szerkesztője. 1847-ben született Esztergomban, s 1874-ben került Újvidékre a Főgimnáziumhoz, ahol mint rendes tanár 1902-ig működött. Több művet fordított magyar nyelvre. Számos Újvidéken működő egyesület választmányának volt vezetőségi tagja.

A lap megindításának évéről eltérő adataink vannak. Szalády Antal *A magyar hírlapirodalom statisztikája 1780–1880-ig*, Bp, 1884 c. munkájában azt állítja, hogy a lap 1876-ban jelentkezett; Érdújrhelyi Menyhért *Újvidék története* c. munkájában az 1875-ös évet tünteti fel; Vasa Stajic szerint, aki Újvidék kultúrtörténetével foglalkozott, Hirsch Teodor 1876. jan. 14-én óvadékot helyezett le az *Újvidék* c. lap ügyében. . . Mivel a lap első száma sehol sem található meg, az *Újvidék* híradására alapozzuk feltevésünket; a lap a tízéves jubileumkor azt írja, hogy: „. . . jövő számában tízéves pályafutását fejezi be“ (*Újvidék*, 1885. december 20.) Eszerint a lap 1875 karácsonyán jelenhetett meg először. Az említett óvadék letéteményezőjét valószínűleg anyagi érdekek fűzték a laphoz, s feltehetően ennek az óvadéknak a kiutalványozását kéri az *Újvidék* megszűnése után a város polgármesterétől Hirsch Tivadar özvegye. Így tehát a lap első, valószínűleg mutatványszáma 1875-ből származik.

Az *Újvidék* abban az időben jelentkezik, amikor Magyarországon egy új párt, a Szabadelvű Párt kezdi meg működését (1875). Hívei Újvidéken is megalakították a helyi Szabadelvű Pártot, s ennek magyar nyelvű sajtóorgánumra volt szüksége. A párt vezetője, Tisza Kálmán, akinek sikerül kormányt alakítania s azt egészen 1890-ig fenntartania, szorgalmazza vidéki hírlapok megalakítását, melyek kormányának és pártjának politikáját nepszerúsítenék. A helyzet ezen a vidéken zavaros és bizonytalan: ekkor indul meg az 1875-ös hercegovinai felkelés Törökország ellen, s a Monarchia területére, így Újvidékre is hercegovinai menekültek érkeznek. A miniszterelnök s a belügyminiszter élénk érdeklődést tanúsít az újvidéki események iránt. Az Újvidékre menekült hercegovinaiak javára pénzsegélyt rendel el a főispán, majd a belügyminiszter értesíti a főispánt, hogy a szerbeknek, akik „a hercegovinai háborúban résztvenni szándékoznak, engedélyeztessék a határátlépés,“ mert ő megadta az engedélyt.

Röviddel ezután jelenti a főispáni hivatal a belügyminiszternek, hogy „Újvidékről néhány szerbek Hercegovinába mentek, és pedig Zimonyon át“.

A belügyminiszter továbbra is állandó összeköttetést tart fenn Újvidék főispánjával és ismételten jelentést kér tőle a fontosabb hercegovinai hírekről, 1875. aug. 18-án pedig ezt írja neki: „A hercegovinai felkelés. . . terjedésben és erőben növekedni látszik, és lehetséges, hogy az Omladina oda fog törekedni, hogy a magyarországi szerbek között szimpátiát gerjessen és részvételre buzdítson. Felkérem Méltóságodat ez ügyet figyelemmel kísérni, és minden ezirányú mozgalmat idejekorán ellensúlyozni és megghiúsítani sziveskedjék.“

Flatt Endre főispán jelenti Tisza Kálmán belügyminiszternek, hogy Újvidékre folyton agitátorok érkeznek, de „. . . jelentem Nagyméltóságodnak, hogy Horvátország-, Bosznia- és Szerbiából Újvidékre a közlekedés meg van nehezítve. . .“

A belügyminiszter érdeklődik Karađorđević volt szerb fejedelem párt-híveinek itteni „üzérkedéseiről“, „gyanús személyeknek“ a város területére való érkezéséről, az Omladina titkos gyűléseiről, és értesíti a főispánt az Újvidéken esetleg bekövetkező délszláv megmozdulásról.

Mindezek az intézkedések a Tisza Kálmán-kormányának azzal a külpolitikai törekvésével magyarázhatók, hogy a Monarchia érdekeinek Oroszország érdekeivel való összeütközését a Balkánon enyhítse, és beleszóljon a balkáni népek felszabadulásába és önálló államalkotásába. A kormány arra is törekedett, hogy a Monarchiával rokonszevező politikai áramlatokat erősítse ezekben az országokban.

Ilyen körülmények között lép színre az országban a Szabadelvű Párt, és effajta diplomáciai ténykedések idején válik uralkodó párttá az újvidéki szabadelvűek pártja is.

Annak pedig olyan személyeket kellett hírlapalapítással megbízni, akik Újvidék akkor még elég kisszámú magyar értelmiségének legrátermettebb képviselői voltak.

Így került sor arra, hogy Frankl István, később pedig Zanbauer Ágoston, mint tanügyben dolgozó, jó íráskészséggel rendelkező, szervezésben jártas, széleskörűen tájékozott és pártszempontról megbízható emberek vegyék kezükbe a lap irányítását.

A kettőjük közül tekintélyesebb és idősebb Frankl István gimnáziumi igazgató és tanfelügyelő alapította meg a lapot és vállalta a laptulajdonos szerepét.

A belügyminiszter jelentést kér a főispántól a sajtótermékekről, amelyek Újvidéken megjelennek, és figyelmezteti, hogy a nyomdák figyelemmel kísérendők.

A lapindítás tehát felette fontos, mert ellensúlyozná a szerb és a német nyelvű ellenzéki lapok hatását, és terjesztené a szabadelvűségnek a bel- és a külpolitikára vonatkozó elveit.

Mivel az alapítandó laphoz anyagiakra van szükség, miniszteri szubvenció áll rendelkezésére. Szükség volt ugyan a laptulajdonos anyagi áldozathozatalára is, de 1877-től kezdve dokumentumok bizonyítják a szubvenció rendszeres érkezését. Feltételezhető azonban, hogy már korábban is érkezett segély az *Újvidék* címére.

1877. dec. 31-én a Magy. Kir. Miniszterelnöki Hivatalból Tisza Kálmán miniszterelnök személyes aláírásával a következő irat érkezett Flatt Endre újvidéki főispán címére: „Az *Újvidék* c. lap subventiója fejében a folyó év utolsó negyedére van szerencsém Méltóságodnak 150 forint összeget küldeni.“

Az irat tartalmából arra következtethetünk, hogy a lap évente 600 forint összeget kitevő szubvenciót kapott a kormánytól, valamint arra, hogy ez az összeg negyedévenként jutott el a laphoz.

1878-ban a főispáni iktató az *Újvidék* szubvenciója tárgyáról tesz feljegyzést, s ugyanilyen az 1879-ből való is, amely megemlíti, hogy az *Újvidék*nek küldött segély, (valószínűleg a negyedévre szóló) 150 forint. Ugyanekkora szubvenciót jegyez fel a főispáni iktató 1880-ból, s ezt a szubvenciót küldi a Magy. Kir. Belügyminiszteri Hivatal Flatt Endre főispánnak az *Újvidék* számára 1881. márc. 31-én is.

Értékes dokumentuma Újvidék sajtótörténetének az az irat is, amelyet Tisza Kálmán írt alá, s amely a Belügyminisztériumból érkezett Flatt Endre főispánhoz: „A Budapesten megjelenő hírlapok szerkesztőjéhez másolatban idezárt iratot intéztem. (...) Felkérem, hogy a vezetésére bízott megye területén megjelenő hírlapok szerkesztőit kérje fel, hogy az iratban lévő tárgyról az általuk szerkesztett hírlapokba semmiféle tudósítások fel ne vétessenek.

Az említett másolat tartalma: a katonai előkészületekről és a mozgósított csapatok számának elhelyezéséről, s egyébről, ami e témával kapcsolatos, ne írjanak a lapok, valamint arról se, hogy Dalmáciában és Boszniában mely és mekkora csapatok állomásoznak.

A háborús veszélyről, a kormányt és pártját kompromittálható, valamint a közvéleményt károsan tájékoztató figyelmeztetések azonban az *Újvidék* számára nem voltak szükségesek, mert az ügyis csak arról és úgy írt, ahogyan azt pártja és a kormány érdekei megkövetelték.

Az *Újvidék* szócsove volt tehát a Szabadelvű Pártnak és a kormánynak. Ez volt a leghosszabb ideig fennálló újvidéki magyar nyelvű politikai lap. Több mint három évtizedes, összesen 32 éves fennállása, s azután két másik lapba való beolvadása lehetővé teszi az Osztrák–Magyar Monarchia kül- és belpolitikai, illetve társadalmi és gazdasági életének figyelemmel kísérését. Történelmi szempontból tekintve, az *Újvidék*, majd az 1907. év után a *Határőr*, amelybe az *Újvidék* beleolvadt, s végül ennek folytatása, az *Újvidéki Napló*, 1914-től 1918-ig Magyarország történetének majd fél évszázadát követik nyomon az 1875-ös hercegovinai felkelésből kialakuló, 1876-tól 1878-ig tartó szerb-török háborútól kezdve az I. világháborúig.

II. Az Újvidék szerepe, jelentősége

Az állameszme gondolata az *Újvidék* szerint a következő: az 1867-es kiegyezés határozatainak tiszteletben tartása és ennek állandó továbbfejlesztése alapján az Osztrák–Magyar Monarchia dualista államrendszere, melyben Magyarország teljesen egyenjogú társállama Ausztriának, s önálló belpolitikájával biztosítja az ezeréves magyar állam eszméjének és létének további fennállását.

Erről az állameszméről az aug. 20-i Szent István-napi ünnepségekről való megemlékezéssel és az István-napi gondolatokkal, elmélkedésekkel tesz tanúbizonyságot, de minden egyéb alkalmat is felhasznál arra, hogy a magyar állameszme gondolatát ébren tartsa. Rövid tudósításokban rendszeresen megemlékezik ugyan a március 15-i ünnepségekről; Kossuthról is ír, de nem a dícséret és különösen nem az ováció hangján. Az 1848-as események ugyan is nem mindenben élvezik a lap rokonszenvét, hisz a Mit kíván a magyar nemzet? pontjai nem egyeznek teljes egészében a liberális eszmékkel, a Szabadelvű Párt alapgondolatával: Kossuth eszméje az Ausztriától való elszakadást illetően távol áll tőle. Tiszteletben tartja társállamát, Ausztriát, de cikkeivel mégis igyekszik bebizonyítani, hogy Ausztria semmilyen, sem politikai, sem gazdasági nyomást nem gyakorolhat Magyarországra. Gyakran olvashatunk a lapban cikkeket, melyek a magyar ipar és kereskedelem fellen-

dítését és a magyar pénzüzetek terjesztését szorgalmazzák, megakadályozni akarván ezáltal az osztrák ipar termékeinek Magyarországon való értékesítését és a magyar gyáripár és bankrendszer háttérbe szorítását.

Az uralkodó, Ferenc József személye és uralkodói mivolta iránti tisztelet, hódolat a lap egész fennállása alatt kifejezésre jut. Feltűnően „király“-nak titulálja az uralkodót, és véletlenül sem említi „császár“-nak, kifejezve ezáltal, hogy az uralkodót Magyarország a királyává választotta, s a császári tisztség csak Ausztriára vonatkozik. Új miniszterelnök kinevezésekor dicséri az uralkodó bölcs előrelátását, amikor megbízatást ad a kormányalakításra, és sohasem helyezkedik szembe a király véleményével a miniszterelnök személyét illetően: mindig megfelelőnek tartja azt, akit Ferenc József kinevez. Ha az uralkodó ritkán „haza“-látogat Magyarországra, büszkén jelenti ki a lap, hogy nem vendégként, de haza érkezik Ferenc József a budai várba. Minden alkalommal megemlékezik a király születésnapjáról; az uralkodó személyéről, a királyi család tagjairól a legnagyobb tisztelet hangján beszél. Üdvözlí Rudolf trónörökösöt (akiben Magyarország jövőendő királyát látja) Stefánia belga királyi hercegnővel való eljegyzése és esküvője alkalmából; később gyászkeretes vezércikkben ad hírt a trónörökös tragikus haláláról. Nagyra becsüli a király hitvesét, Erzsébet királynét.

Különös hangsúllyal jut kifejezésre a lapban a magyar nemzetiség feltétlen elsőbrendűségéről vallott nézet. Gyakran és határozottan említi ugyan, hogy nem sovinszta, de Magyarországon s így Újvidéken is a magyar nemzetiség és a magyar nyelv terjedését propagálja. Figyelemmel kíséri a népszámlálás adatait, és örömmel állapítja meg a magyarság számának növekedését az országban is és Újvidék városában is, s nyíltan kimondja, hogy minden más nemzetiségnek kötelessége megtanulni és a hivatalos helyeken használni a magyar nyelvet. Postán, hivatalokban, vasúton, gyűléseken kötelezőnek tartja a magyar nyelvtudást és nyelvgyakorlást. Üdvözlí, hogy a magyar nyelvet kötelezővé tették a nemzetiségi iskolákban, sőt az óvodákban való alkalmazását is helyesnek tartja. Cikkeivel többször követeli az újvidéki kereskedőktől, hogy magyar nyelvű cégtáblákat tegyenek üzleteik fölé; nyíltan kimondja, hogy minden nemzetiség gyakorolhatja jogait, de mindenkinek kötelessége, hogy jó hazafi legyen. Vonatkozik ez szerbre, németre, szlovákra, románra, és minden más nemzetiségűre egyaránt.

A horvát kérdés külön fejezetet érdemel a lap jellemzésében, mert hangneméből teljes egészében kiviláglik, hogy egyáltalán nem horvátbarát; sőt, mint írja, „nem szeretjük a horvátokat“. Magyarország igényét, hogy kijáratá legyen a tengerre, jogosnak tartja, és nincs inyére a horvátokkal való kiegyezés.

Ez a nemzetieskedő, gyakran nacionalista állásfoglalás természetesen a nemzetiségek nyílt ellenszenvét váltja ki. Ezzel magyarázható az újvidéki nemzetiségi lapokkal, különösen a *Zastavával* való erősen ironikus hangváltás és perlekedés. Az *Újvidék*nek a *Zastavával* nem csak nemzetiségi okokból, hanem az eltérő pártállásából is erednek ellentétei. A *Zastava* 1891-től a szerb radikális párt lapja, a szerb nemzetiség jogainak védelmezője és azok mind jobban való terebélyesedésének szemszögéből tekint a magyar lap nemzetieskedő törekvéseire. Ezzel magyarázható a véget nem érő és csak ritkán és rövid időre szünetelő polémia. Mind a két lap erősen a maga pártjának programját követi, és ki-ki a maga nemzetiségének jogait követeli.

Az *Újvidéki Hírlapot*, az *Újvidék* magyar nyelven 1891-től megjelenő ellenlapját gyakran éri támadás, mert a Függetlenségi Párt lapja. Különösen választások idején érezhető a két magyar lap nézetkülönbsége, éppen akkor, amikor a nemzeti egység szempontjából nagy szükség lett volna összetartásra. Erősebbek voltak azonban a pártprogramok, s így mind a két lap a saját pártjának programját népszerűsítette.

A *Branik* című szerb nyelven megjelenő lap hasonló elveket vall mint az *Újvidék*. Mint a szerb liberálisok lapja, pártprogramját tekintve közel áll az *Újvidék*hez, bár ez a tény nem zárja ki, hogy az *Újvidék*, a rá jellemző szókimondással nemzetiségi síkon támadást ne intézzon a *Branik* ellen. Ez azonban korántsem olyan vérmes és harcias módon történik, mint amit a *Zastava*val vagy az *Újvidéki Hírlappal* való vitákban van alkalmunk tapasztalni. Az *Újvidéki Hírlap* ezt fel is rója neki.

Az *Újvidék* a városban német nyelven megjelenő *Bács Bodrogher Presse*, a későbbi *Neusatzer Lokalblatt* ellen is támadást indít. Mivel azonban ennek a lapnak nincs kimondottan politikai mondanivalója, így az ellentétek forrása inkább a magyar gazdasági élet, a magyar nemzetiségű kereskedők és iparosok jogkövetelései. Energikusan kimondja mégis, hogy a magyarországi németek, tehát az újvidéki német ajkú polgárok is magyar hazafiaknak kell, hogy vallják és érezzék magukat. Anyanyelvüket és nemzetiségi jogait gyakorolhatják, de csak mint magyar alattvalók és az uralkodó magyar nyelv elsőbbségének tisztelői, arra való tekintet nélkül, hogy Ausztriában a német nyelv dominál. A lap ezzel is hangsúlyozottan hozza tudomására az említett német újságnak — és az egész közvéleménynek —, hogy Ausztriának semmilyen fölénye nem lehet Magyarországgal szemben. Ausztria és Magyarország teljesen egyenjogú társállami voltára figyelmeztet.

Kevés szót szól a lap a szlovákokról és a románokról, valamint a többi nemzetiségről, a zsidókérdésnek azonban nagyobb figyelmet szentel. Tiszteletben tartja „az izraelita testvérek“ vallási, politikai, gazdasági és egyéb jogait, de tőlük is elvárja, hogy jó hazafiak legyenek. Az izraelita vallásúakkal való együttműködés a lap anyagi érdeke: kiadványállata és nyomdája rendszerint izraelita iparosok tulajdonában van (Fuchs A., Fuchs E.).

Az *Újvidék* keresztény szerkesztők lapja. Az egyházzal s a papságról a megkülönböztetett tisztelet és megbecsülés hangján szól. Tisztelet a főpapokat, rendszeresen hírt ad a városba látogató kalocsai érsekről, akinek *Újvidék* katolikus vallású hívői a vallási vezetése alá tartoznak. Magasztalja a felsőbb egyházi méltóságokat, akik közül többen tagjai a lap pártjának, a Szabadelvű Pártnak, és ott vezető pozíciót töltenek be. Így például *Újvidék* szabadelvű jelöltje, később országgyűlési képviselője Bende Imre apát, Szlezák Lajos stb.

A lap megemlékezik a vallási ünnepekről, s ilyenkor vezércikkben elmélkedik a karácsony, a húsvét, a pünkösd és a többi ünnep jelentőségéről; ünnepi hangulatot kíván terjeszteni olvasói között.

A szociális problémák megoldásának lehetőségeit a jótékonykodásban látja. Legyen az iparosoknak, munkásembereknek becsületos megélhetésük; a szegényeken segíteni kell; támogatni kell az árvaházaknak, az aggok és a szegények otthonának építését; meg kell akadályozni a nagyméretű kivándorlást Amerikába. A szocialista zavargásokról mint világlajenségről beszél, de ezeket

Magyarországra nézve nem tartja túlságosan veszélyeseknek, habár nem tagadja rohamos terjedésüket Európában és azon kívül is. Mégis csak a agitátorok „áldatlan“ munkájának eredményét látja a szocialista mozgalomban.

A hatalmon levő kormány politikáját buzgón népszerűsíti. Igaz, fennállása idején túlnyomórészt szabadelvű kormányok váltakoztak. Mint a Szabadelvű Párt lapja Tisza Kálmántól kezdve, Bánffy Dezsőn és Széll Kálmánon át Khuen-Héderváryig minden kormányelnököt támogat, a koalíciós Fejérváry kormányát is beleértve. A kormányelnökkel állandó összeköttetésben áll. Űgyesen húzza ki magát akkor is, ha nem az ő jelöltje győz a választásokon, vagy ha nem szabadelvű kormány jön létre. Diplomatikusan hangvétele nem sérti a koalíciós kormány elnökét, de súlyos vádak érik részéről a pártja és programja ellen áskálódókat.

A pártok közötti harcok kiéleződésekor van igazán elemében. A cikkek hangja nem ismer tapintatot egyetlen politikai párt iránt sem, csupán a Szabadelvű Párt létjogosultságát és politikai elveit ismeri el. Ezt nyíltan hangoztatja is, kíméletlenül leleplezve más pártok, különösen az ellenzék problémáit, nehézségeit s — az *Újvidék* szerint — politikai melléfogásait. A pártviszályok a lap hasábjain mellőzik az egymás iránti udvariasság szabályait, ami az e viták jellegzetesen parlagias stílusában is kifejezésre jut.

A választások idején külön cikksorozatot közöl. Aprólékosan informál a Szabadelvű Párt jelöltjére vonatkozó tudnivalókról, a választási gyűlésekről, összejövetelekről, a pártvezér érkezéséről, beszédéről, közli a választási gyűlések jegyzőkönyvének másolatát, végül a választások eredményét, amely választások rendszerint a szabadelvűek győzelmével érnek véget. Ilyenkor ujjongó lelkesedéssel, túlzott diadalhirdetéssel adja tudtára olvasóinak pártja célbajutását. Ha nem a liberálisok győznek, hanem az ellenzék, arról az *Újvidék* alig ad hírt.

Külpolitikai téren az Ausztriával mint társállammal szoroson összeegyeztetett, közös úton való haladást tartja helyesnek. Egyetért vele a Németországgal kötött barátsági szerződés kérdésében, és aggódva tekint, szintén az osztrák politikával összhangban, az Oroszországból kiinduló pánszláv eszme mind jobban terjedő mozgalmára, melyet a legnagyobb veszélynek tart az Osztrák-Magyar Monarchia politikai presztizsére nézve. Megindokolja a nagy katonai beruházások tervét, amely annyi kormánynak okozott gondot, amikor a parlament elé terjesztették; legtöbbször a szomszédos Szerbia politikai aktivitását kíséri figyelemmel, sok esetben kiemelve a szerb, de burkolva az osztrák-magyar tendenciákat a Szávától és a Dunától délre eső területeket illetően. Felrója Szerbiának, hogy — szerinte — nemzeti mozgalmakat szít Bosznia-Hercegovinában, amely terület — véleménye szerint — túl sokat követel anyagiakban a Monarchiától. Nem titkolja a magyar imperialista törekvéseket, részleteket azonban nem közöl ezekre vonatkozóan.

Az iskola és a nevelés ügye sem kerüli el a lap figyelmét. Helyesnek tartja a népiskolai hálózat kiszélesítését, az ipar fejlesztése érdekében népszerűsíteni igyekszik a tanonciskolákba való iratkozást, a gimnáziumi oktatást különösen a felsőbb osztályok fiúifjúsága számára követeli, ezért azt ajánlja, hogy egyes városokban, így Újvidéken is, nyíljon magyar nyelvű főgimnázium. Természetesen a magyar nyelvű iskolákat illeti dicsérő szavakkal, a többiektől pedig elvárja, hogy neveltjeiket kötelezően oktassák magyar nyelvre. A neve-

lés feladatának tartja a szabadelvűség állameszméjét terjeszteni az ifjúság körében. Vallásos, hazafias, szorgalmas munkára való nevelést vár el az oktatóktól. Foglalkozik a leányifjúság polgári iskolákban való oktatásának gondolatával és háziasságra való nevelést kér számukra. Az egyházi iskolák mellett helyesnek tartja az állami iskolák létezését is.

Általában az államiság eszméjének a gyakorlatban való alkalmazását is kifejezésre juttatja a lap. A tisztviselői kar számbeli gyarapítását propagálja, és természetesnek tartja a bürokratikus állami szervek feltétlen működését, mert e szervek létezése segíti elő a birodalom politikai rendszerének fennállását. Többször is említést tesz a hivatalnokok alacsony fizetéséről és ennek emelését követeli a kormánytól.

A tisztviselői kar fizetésemelését, a kishivatalnokok nyomorát gyakran szóvá teszi, de inkább csak választások idején, ezzel is megnyerni akarván a hivatalnokokat a Szabadelvű Párt számára. A fizetésemelés kérdése, bár nem tartja megoldhatatlannak, néha csak ürügy a párt táborának növelése érdekében.

Az *Újvidék* a magyar középosztály lapja. Olvasótáborát vármegyei tisztségviselők, funkcionáriusok, a papság képviselői, orvosok, hivatalnokok, kereskedők, iparosok képezik. Népszerűségét bizonyítja, hogy a hetenként egyszer megjelenő lap hamarosan kétszer kezd megjelenni hetente, terjedelme négy oldalról nyolcra növekszik; nagyobb események és választások alkalmával külön kiadásokkal is jelentkezik. Újévi első számaiban mindig megismétli a lap programját, ezzel is propagálva a terjesztését.

Újvidék város közügyeivel sűrűn foglalkozik. Ír a lakosság számbeli és nemzetiségi, valamint felekezeti szerinti összetételéről, a város kulturális eseményeiről, az újvidéki pártok ügyeiről, amelyek gyengítik a lakosság összetartását és egységét, és ír a város gazdasági fejlődéséről. Szó van benne az iskolahálózat bővüléséről, az artézi kutak fúrásáról, az Újvidéken áthaladó vasútvonalokról és a dunai hajóforgalomról, a híd lebontásának kérdéséről. Ez utóbbit érthetetlen módon helyesli, amit azzal lehet magyarázni, hogy félti Újvidéket, hogy egy háború esetén, ami könnyen bekövetkezhet, lehetővé válna rajta keresztül a város megközelítése.

Mindent összegezve, egyoldalúan szabadelvű politikájától és magyarodó hangjától eltekintve, az *Újvidék* fontos szerepet játszott Újvidék város és Bács-Bodrog vármegye történetében. A vármegyének is szüksége volt egy olyan politikai lapra, amely magyar nyelven értesíti olvasóit a város és az ország legfontosabb eseményeiről, ugyanakkor pedig politikai tájékozódást, kulturális felemelkedést és részben szórakozást is biztosít számára. A lap célja ugyanis az volt, hogy megnyerje olvasótáborát a szabadelvű politika és a magyar állameszme számára; egyik negatívuma éppen ez volt. Ám a lap tulajdonos anyagi érdekeltsége is hatással volt a lap tartalmára, ezzel magyarázható, hogy az elsősorban politikai célokból megindított lap többi cikke — a tárcák, a kishírek, a társasági tájékoztatók stb. — többségükben elfogadhatók. Ha a hibáit akarjuk keresni, megállhatunk merevségé, politikai maradisága mellett, mellyel gátat emel minden haladó gondolat terjedése elé. A nemzetiségekkel való együttműködést és engedékenyebb politikát hirdető Mocsáry Lajos tevékenységét például elmarasztalja, ironikusan ír a radikálisok programjáról, magáénak vallja Magyarország imperialista törekvéseit.

Az *Újvidék* harminckét éven keresztül jelent meg, ami egyetlen másik első világháború előtti magyar lapról sem mondható el. Ha ehhez még hozzávesszük, hogy a lap a *Határőrben* (1908–1914), majd az *Újvidéki Naplóban* (1914–1918) folytatódott, akkor azt látjuk, hogy élénk tárja az Osztrák–Magyar Monarchia és Bács-Bodrog vármegye, valamint Újvidék városának történetét a kiegyezés utáni első évektől a Monarchia összeomlásáig.

Értékelésekor azt is tekintetbe kell venni, hogy nagyszámú olvasótábort gyűjtött maga köré, hogy felfigyelt rá a vármegye és az ország. Hozzájárult városa, Újvidék kultúrájának fejlesztéséhez, s nem utolsósorban jelentős lépést tett vidékünk magyar nyelvű sajtójának fellendítése felé.

REZIME

Prvi novosadski politički list na mađarskom jeziku

„Újvidék“ je bo prvi mađarski politički list u Novom Sadu koji je izlazio od 1875 do 1907. godine. Kao organ vladine Liberalne stranke, uživao je njenu subvenciju, a za uzvrat postavio je sebi za cilj širenje ideje liberalizma, propagiranje vladine politike, isticanje predestinacije mađarske nacije i hiljadugodišnjeg prava državnog jedinstva Mađarske, te potpomaganje dualističkog sistema Austro-Ugarske. Konceptija mađarske državnosti po „Újvidék“-u bila je: poštovanje odluka nagodbe od 1867. godine, dalje i stalno širenje ovih odluka, po kojima Mađarska predstavlja potpuno ravnopravnu državu u zajednici sa Austrijom i poseduje pravo na samostalnu unutrašnju politiku. Prema opozicionim partijama pokazuje se kao energičan i nepopustljiv protivnik. Pristalica je birokratskog državnog aparata i upravno-administrativnog sistema Mađarske. Prihvatio je ekspanzivnu spoljnu politiku vlade.

I pored svojih nedostataka „Újvidék“ je uspeo da prikupi oko sebe velik broj čitalaca, a o tome svedoči njegovo tridesetogodišnje postojanje. Doprineo je razvitku kulture svoga grada i učinio značajan korak u širenju mađarske političke štampe u južnom delu Ugarske.

SUMMARY

The first political journal of Novi Sad on Hungarian

„Újvidék“ was the first Hungarian political newspaper in Novi Sad (1875–1907). As the organ of the Liberal Party of the government it was subventioned, and in return it spread the ideas of liberalism, propagated the policy of the government, stressed the predestination of the Hungarian nation and the thousand year old rights of the governmental unity of Hungary, and aided the dualistic Austro-hungarian system. According to the „Újvidék“, the conception of the Hungarian statehood meant respecting the decisions of the 1867 Compromise and promoting these decisions by which Hungary had been made a state enjoying equal rights with Austria and possessing rights to develop its own internal policy. The newspaper manifested an attitude of an energetic and unyielding opponent towards the opposition parties. It was an adherent of bureaucracy and the administrative system of Hungary. It accepted the expansive foreign affairs of the government.

In spite of these drawbacks, „Újvidék“ succeeded to attract a great number of readers, what can be proved by its thirty year existence. It contributed to the cultural development of Novi Sad and to the spreading of Hungarian political press in the Southern part of Hungary.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

ETO: 929 (047)

KATONA JÓZSEF IDŐSZÁMÍTÁSI KÖNYVE KALAPIS ZOLTÁN

Magyar Szó szerkesztősége, Újvidék

Közlésre elfogadva: 1982. febr. 20.

Katona József debelyacsai bíróviselt földműves helytörténeti lapjait tartja kézben az olvasó. Időszámítási könyvnek azért nevezzük, mert ezt ő maga írta rá egy szótárfüzetre, amelyben lejegyezte falujának fontosabb eseményeit. Maradjon meg tehát a cím eredeti formájában, úgy, ahogy azt szerzőnk jónak látta. Megérdemli a tiszteletnek ezt az apró jelét is, ha már a magvetés és a betűvetés mélynek látszó szakadéka fölött egy kis gyaloghídat vert a maga számára.

Az eseményeket 1862-től, de főleg 1872-től szedte időrendbe és a sort 1923-ban zárta; vagyis a bánáti határőrvidék polgárosításától a délszláv állam megalakításáig. Tömör, csak tényeket rögzítő jegyzetek ezek, mintha kizárólag emlékeztetőnek szánta volna őket — hogy fogódzót adjon, megbízható kalauz legyen, ha netán valaki a múlttól faggatja, vagy ha beszélgetések során az emlékezetből lassan-lassan kikopó kérdések merülnek fel. Persze, ennél többnek is szánhatta, ha már tollat vett a kezébe, esetleg jelen lehetett az az igény is, hogy egy kis közösség életjelenségeinek emlékeit megőrizze az enyésztől.

„Jegyzetek visszaemlékezés folytán“ — így határozta meg munkájának jellegét Katona József. Füzetét 1919. december 18-án vette és még azon a télen vagy a következő év elején vetette papírra, illetve másolta át egy helyre a feltehetően papírlapokon kallódó, esetleg a kalendáriumban lapuló jegyzeteket. Ezeknek rendezésében állítólag részt vett Mohácsi Imre is, aki szintén bíróviselt ember volt. A családi hagyomány nem tud arról, hogy neki személy szerint is lettek volna feljegyzései, így hát baráti segítségre kell gondolnunk, nem társszerzősége. Az unoka, a 77 éves Mohácsi Imre nyugalmazott törökkanizsai gyógyszerész emlékezetében az azonos nevű nagyapáról a legélénkebben már csak az a kép él, hogy egy lakodalomra készülve az udvar eperfája alatt egy tőkéen bárdal darabolta a süvegcsukrot és neki is adott egy darabkát. . .

Az a körülmény, hogy a helytörténeti adatok nem az eseménnyel egyidejűleg, hanem utólag kerültek lejegyzésre, mintha csökkentené Katona József munkájának értékét. Bizonyára így van, szűkszavúságát ezzel is magyarázhatjuk, de tegyük mindjárt hozzá, hogy tényközlése pontos. A jegyzetanyag ezt az állítást, úgy hisszük, kielégítően alátámasztja.

Katona Józsefről annyit tudunk, amennyit időszámítási könyvében elmondott magáról és családjáról. 1852-ben született Debelyacsán. 1870. november 12-én, 18 éves korában vezette oltár elé a 16 éves Bódi Katalint. Négy fiúgyermeket és két leánygyermeket neveltek fel. 1880-ban, 28 éves

korában a községi előjáróság fejévé választották, ő volt Debelyacsa negyedik bírása — Varga Ferenc, Tóth Sámuel és Szőke Mihály után. A jegyzőkönyvek tanúsága szerint, közösségi ember lévén, később is tagja volt a képviselő-testületnek, de 1885-től 1903-ig nem hivatkozik korának eseményeire. A kiesésre, a törésre nincs magyarázatunk.

Katona József 1938. március 17-én halt meg 86 éves korában.

Helytörténeti füzetét a debelyacsai Almási János őrzi családi ereklyeként. Engedélyével rendeztük sajtó alá, abban a reményben, hogy a történelmi tudat sajtóságos megnyilvánulási formájaként némi nyereségre válik helytörténet-írásunknak.

Jegyzetek emlékezet után

Én, Katona József, születtem 1852-ben, Bódi Katalin született 1854-ben, egybekelésünk történt 1870. november 12-én.

Torontálvásárhely községet települték¹⁾ 1794-ben, de előzőleg a neve Debeliácsa²⁾ volt 1888-ig. Torontálvásárhely községnek a legelőkön kívül van 7400 hold szántóföldje. Legelője van az Iberland³⁾ kútnyomáson és a falu körül levő nyomáson.

1862-ben készült a toronyóra 700 forintért. 1871-ben készült a templomban az orgona.⁴⁾ 1887-ben készült a templomkerítés. 1903-ban sugárosították a tornyot 26 000 koronáért.⁵⁾

1862-ben volt Torontálvásárhelyen az első piac augusztus 10-én.⁶⁾

1866-ban a katonaság kint volt Olaszországban és a porosz ellen hadakozni.⁷⁾

1869-ben települték meg a Duna réjtjét Albertfalva néven, de 1876-ban a Duna áradása folytán elöntötte a víz és Alberfalva teljesen megsemmisült.⁸⁾

1870-ben készült el Nagy Sándor szélmalma, január hó 10-én kezdett örölni.⁹⁾

1871-ben választódott a képviselő-testület tagsága, az esküdtbírák stb., ami még most is fenn van.¹⁰⁾

1871-ben háromnapos kegyetlen északnyugati hideg szeles eső volt, mely sok házat megrongált és kerítést kidöntött, több jószágot elpusztított. A falkás jószág mind széjjel szaladt és beszorult a községbe. Péter-Pál előtt ötödnapal történt ez az eset. Kún Miklós volt a gulyás.

1872-ben múlt el az úgynevezett kordom szolgálat¹¹⁾ a Duna széléről. A katonai fegyelem meglazult, több az ittas ember.¹²⁾

1872-ben nagy árvíz volt a határban, a földeken. A nyáron sok helyen vízben arattak, a víz eltartott 1872 augusztus végéig. Igen sok gyékény és széna termett a vizes földeken, a lapályos helyeken halat is lehetett fogni. Ilyen eset ezelőtt még nem volt.¹³⁾

1872. évben szentelődött fel az új temető a barandi oldalon.¹⁴⁾ Szintén 1872-ben, február hó 4-én árvíz volt, akkor volt a legnagyobb hóolvadás is. A kaszálókon és a szőlő alatti földeken csak a vizek csillámlottak mindenfelé.

1873-ban a búzának és a kukoricának szűk termése volt, de különösen a búzát ette meg a rozsdá. A zab igen jól termett.

Az első nagy vásár kezdődött 1873. március 16-án és 17-én¹⁵⁾.

Az 1873. évben a polgári törvények alá léptünk és beosztattunk Torontálvármegyéhez. Megszűnt a granicsári és a katonai törvény.¹⁶⁾

1874 tavaszán a búzavetés nagyon vékonyan mutatkozott a késő hideg tavasz miatt, és május hó 16-án és 17-én oly kegyetlen hideg szél fújt és hóval vegyes eső esett, hogy a falkás jószág beszorult, a debeliácsi külső ménes pedig elszaladt. Az emberek úgy szedték össze őket,¹⁷⁾ kit Padinán, kit Ujfaluban, kit Petrovaszelán, és nagyon sokat dögölve találtak a földeken, széjjel a határban. A csikós Kása Nagy Péter volt.

1874-ben kezdődött az első követválasztás.¹⁸⁾

1875-ben későn jött a hó és igen nagy lett, még nagypénteken is olyan hó volt, hogy szánkón járkáltunk, és csak áprilisban lehetett szántani árpa és zab alá. A kukorica azonban rendesen termett, és bor is mindenféle sok termett.

1875-ben volt a második követválasztás Pancsován.

1875. augusztus 22-én választódott Szilágyi Márton úr Debeliácson lelkipásztornak.

1876-os évben jó erős tél volt, és jó nagy hó. Január havában Pál napján reggel elködösödött és két hétig a napot sem lehetett látni. Mindig ködös, zúzos idő járt.

1876-ban nagy árvíz lett március havában és igen korán jó tavasz. Az árvíz mind elpusztította a réti községeket, 1876 tavaszán, a rétieket értve, nagyon sok apróság elhalt himlőben, sok szopós- és iskolásgyermek. 1876. március 20-án igen kegyetlen, hideg északi szél fútt, és 24-re nagy dér és fagy lett, a szőlők elfagytak, ezen a környéken a kukoricák is és más apró vetemények. Ebben az évben az országnak csaknem egyharmadát árvíz borította. 1876 tavaszán és nyarán igen sok eső járt, a gabonának sok gaza, de silány termése lett.

1876-ban Véber Péter agyonlőtte önmagát.¹⁹⁾

1876-ban elhasadt a nagyharang augusztus elején, amely 1861-ben öntetett. Ugyanazon évben szeptember utolján újraöntetett, és a régi súlyának fontját 40 krajcárért, mivel szaporította, annak fontját pedig 1 forintért adta Botta István Versecen. 1876-ban a kukoricának rendes termése volt és igen jó. 1876-ban jött hozzánk a községi orvos, ami azelőtt még nem volt. 1876-ban választatott az adóvégrehajtó is, ami még azelőtt nem volt soha. 1876-ban szaporodott rajtunk az adó.²⁰⁾

1877-ben gyenge tél, de jó tavasz volt. Április 22-én hóesés volt, 23-án nagy dér és fagy, utána is többször dér volt.

1877-ben egészen elvált az egyház a községtől. Ebben az évben kezelte először 5 lánccal a földét az egyház²¹⁾, azelőtt a községé volt, a Crepaja felőli szélső dűlőn.

1877 tavaszán szántódott föl az Überlandból a harmadik dűlő a község részére, és lánccal fizettek 120 kiló zabot a községnek. 1877-ben Szekeres Gyula tiszteletes tanító elmezavarodásba esett, Pancsovára vitették a kórházba és onnét föl Pestre, ahol rövid idő után meghalt.

1877-ben a búzának jó termése volt.

1877 október első napján jöttek Debeliácsára a huszárok, és ez volt az első katonai beszállás Debeliácson, ami még azelőtt nem történt meg.

1877-ben igen szép és hosszú ős volt.

1878-ban szép tél és sok jó hó volt. 1878-ban a juhok áttették a crepajai kútnyomásra, hogy a legelő javuljon.

1878-ban a debeliácsi tavaszi országos vásárra igen nagy hóesés lött.

Az 1872. évtől kezdve a községi bíró Varga Ferenc volt 1874 november haváig. November havától kezdve 1878. április 11-éig volt Tóth Sámuel, április 11-étől kezdve pedig Szőke Mihály.

1878-ban Szilágyi Márton lelkész úr felmondott a szolgálattal, április 14-én helyébe maradt Pánczél József, mint időköz lelkész.

1878-ban Olasz János két lovát agyonsújtotta a villám a kaszálóban. 1878-ban elfoglalta Ausztria—Magyarország Boszniát.²²⁾

1878-ban rendes termés volt, sok kukorica lett és sok jó bor, 80 korona akója.

1878-ban választatott Gacsal János debeliácsi lelkésszé.

1879-ben a kukoricavetés egészen rosszul állott, a szárazság miatt sok helyen kapálatlan maradt. 1879. július hó 16-án reggel 5 órákor olyan jégverés érte határunkat, melyre még a legéltebb ember sem emlékszik. A jég-hullámban tyúktojás nagyságú és ritkán majdnem ökölnyi nagyságú jegek is hullottak.

1880 március havában ismét elhasadt a nagyharang. Ugyan az év tavaszán újra öntötte Botta István verseci lakos.

1880. január 10-én vettem át a bíróságot Szőke Mihály volt bírótól. A fent említett harang bajában én voltam Versecen Krivácsi Józseffel május havában.

1880-ban voltak legelsőbb községi kocsisok fogadva.²³⁾

1880. június 14-én zárattak be az úgynevezett személyjogi kocsmák és ettől kezdve megszüntek.

1880, december hó 2-ára virradóra lötték agyon Laskai Pált. 1882 telén, február havában tisztítódott a piackút, ami 1848 óta soha ki nem tisztítódott, ugyanúgy a libakút és az új kút is a barandi oldalon.²⁴⁾

1881. május első napjától kezdve szeptember hó utolsó napjáig kivettük a rétet az albertfalvaiktól²⁵⁾ 400 forintért.

1881 szeptemberében voltunk Szegedében a rét haszonbérbevétele ügyében, amit a miniszter visszautasított.

1882. szeptember 26-án mértem ki az új temetőt Tóth Sámuel cserépszínjénél.

1883. évre az örök két részben lettek fogadva.

1883. január 2-án adtam át a bíróságot Sasi Andrásnak.

1882. június 18-án volt a harmadik évi országos vásár is, először Debeliáacson.²⁶⁾

1883-ban mérődött ki a vasút a kaszálókon keresztül.²⁷⁾

1884. február hó 27-én hirdettetett ki nálunk az új kataszter.²⁸⁾

Június 9-én este Oláh Józsefnél leégett egy kazal szalma villámütés végett. 1884-ben váltotta meg a község a regáliát²⁹⁾ 12 000 forintért 12 évi törlesztés mellett, az elsőtől kezdve fél évenként. Ugyanebben az évben vette ki a volt albertfalvai rétet is három egymás után következő évre, 3200 forint évi haszonbérért, 1885. január 1-étől kezdve félévenkénti fizetés mellett.

1884 őszén a kukoricavetés nem érhetett be, sok elromlott a hombárokban.

1884 őszén állíttatott fel a segédjegyzői³⁰⁾ állás a községben, melyre Sepsei Mihályt, az akkori pénztárnokot választották meg 1884. december hó 29-én, és helyébe Kovács Benjámint választották meg pénztárnoknak 1885. január hó 17-én.

1885-ben a búzavetések nálunk mind kiritkultak, a kaszálókön sokat kiszántottak. A búzák igen hitványaknak maradtak, az egész tavasz száraz volt. A kukoricatermés elegendő volt, és jól megérett. 1885. december 10-én esett a hó fagy nélkül, és tartott január hó 20-áig, azután az idő tavasziasra fordult, és a népek megkezdték a szántást és a vetést, de február 6-ára ismét megjött a havazás egy kevés fagyra, amely folytonos havazással eltartott március 17-éig, és csak azután lehetett szántani.

1903-ban kaptunk egy telepet, Temes megyében Ujmosnicza községben 24 hold földdel és házzal, oda először csak Bálint és Antal mentek el, mert József és Lajos katoná volt.³¹⁾ Az a hely Temesvártól 10 kilométerre esik, a buziási út keresztül megy rajta.³²⁾ Erdőirtásos föld, ezáltal jó termőföld volt, ha az idő rászolgált. 1904-től 1908-ig együtt volt a család Mosniczán, Zsuzsin kívül. 1909-ben Antal berukkolt katonának, 1910-ben Bálint a saját nevére kapott ismét egy telepet 20 hold földdel Krassó-Szörény megyében, Bálincz község mellett. Bálinczi tanyatelep néven ismeretes. József és Lajos munkálták a mosniczai földet feliből, 1911-ben és 1912-ben. 1913-ban hazajöttünk Torontálvásárhelyre a még megmaradt 6 és fél hold földre, és egy házat vettünk 950 forintért. Antal 1912-ben szabadult volna meg a tényleges szolgálat alól, de ugyanabban az évben a részleges katonai mozgósításkor vissza is hívták, és miután mint huszárörmester szabadult meg 1913-ban, visszalépett és továbbszolgáló lett. 1914-ben kitört a világháború, mely kezdődött augusztus 26-án³³⁾, és pedig Ausztria—Magyarország Szerbiával, de később, szeptemberben, októberben és novemberben még sok állam bekeveredett.³⁴⁾ Ausztria—Magyarország és Németország Bulgáriával és Törökországgal, mint központi hatalmak, együtt voltak. Szerbia, Görögország, Franciaország, Belgium, Olaszország, Anglia, Oroszország, Japán, Montenegro, Amerika és még Portugália — ezek a központi hatalmak ellenségei voltak, és később Románia is az lett.³⁵⁾ Talán történelem lesz róla írva, hogy milyen öldöklő háború volt ez, mely öt éven keresztül tartott.

1919-ben november első napján elvetettük a búzát a szőlő alatt, november 13-án a halom alatt is.

1919-ben a szerbek és a románok megszállták³⁶⁾ Torontált és Bácskát, közlekedni nem volt szabad, 1919-ben és 1920-ban egy kéve csutka 2 korona, vagyis egy forint volt.

1919-ben a jószágnak nagy ára volt. Egy lóért adtak 4000—5000 forintot, egy hathetes malac párja pedig 300—400 forint volt, a búza métermázsája 200 forint volt. Egy pár csizma 300 forint, egy pár cipő 200 forint, egy pár bocskor 100—150 forint volt. Egy pár lúd 70—80 forint, egy métermázsas kukorica pedig 100 forint volt, amire még ember nem emlékszik. A háború okozta pénzzaporodás az oka minden drágaságnak. Több a pénz, mint bármikor, mégis alig él a nép.

1919 őszén igen sok eső volt, a kukorica nem érett jól meg, és sok kint maradt télire, tavasszal lehetett csak leszedni. A másik évben, 1920-ban, oly rossz és járhatatlan utak voltak, hogy az ember alig vélekszik rá.

1920-ban Bánát és Bácska Bosznia—Hercegovinával, Horvátországgal és Szerbiával egyesülve Jugoszláv államnév³⁷⁾) alatt alakult meg. Tehát Torontálvásárhely is a Jugoszláv államba esett. . .

1920 áprilisában új községi elnevezések lettek, Torontálvásárhely ismét Debelyácsa nevet kapta.

1920-ban váltották be a pénzt: 4 korona lett egy dinár.³⁸⁾ 1919-ben meglett ötödölvé a pénz — százból húszat elvettek.

1920 tavaszán szép idő járt, és akkor hordták be a csutkát, ami 1919-ben kint maradt. A búzavetések gyengén mutatkoztak, sok száraz fagy járt 1920-ban,

1920-ban a búzavetések gyengén fizettek, volt olyan hold, amely egy métermázsza búzát adott, átlag számítva azonban négy métermázsát fizetett holdjáról. A búza piaci ára 600—700 korona, vagyis 150—170 dinár volt.

1920-ban annyi hörcsög és más féreg volt, hogy hordókkal kellett a vizet vinni, és úgy kiönteni. Egy-egy alkalommal 100—150 ürgét öntöttek ki. Nagyon sok kárt tettek a kukoricásban. Alig volt meg a szem, már rágni kezdték, a krumplit is korábban fel kellett szedni, mert különben mind megették volna.

1920-ban Laki András volt a gulyás, és a nyáron a keze alatt ütött ki a lépfene, sok jószág elpusztult. Pedig akkor tavasszal egy darab 4 éves tehénnek az ára 3000—6000 korona volt.

1920-ban a kukoricaszedés korán kezdődött, augusztus 20-án már szedték. Egyfelől korán érett, másfelől meg rengeteg hörcsög volt, és igen sok kárt tett benne. Ősszel a búzavetéskor nagy szárazság volt. Még november 17-én is, amikor ezt írom, nem volt zöld búzavetés, dacára, hogy korán elvetettünk.

A ruházati cikkek árai: 1 pár csizma . . . [olvashatatlan], egy pár cipő 800 forint, egy pár papucs 110 forint, egy pár bocskor 150 forint, egy öltözet őszi-tavaszi ruha 3000 korona. A tépett gyapjú kilója 80 forint.

Az élelmiszerárak ősszel: 1 métermázsza búza 400 forint, 1 métermázsza kukorica 130 forint, egy tojás 4 korona, egy liter tej 4 korona, egy pár sovány lúd 80 forint, a kövérnek kilogrammja 10 forint. A hizott disznó kilogrammja 10—14.

1920. december 15-ére hó esett, és a nagy szél következtében olvadni kezdett. Ezen az őszön egyébként is sok szél volt. 1921. január másodikán szép napos idő volt, a népek kiültek az ablak alá beszélgetni. 1921. február 25-ére, Szent Pál napjára esett egy kevés kis hó, hideg szél fújt.

Ez idő tájt a gabona ára felszökött: a búza métermázsája 1000 korona³⁹⁾, a kukoricáé 310, a zabé 300, az árpa métermázsája 500 korona.

1921. február másodikán, Gyertyaszentelő Boldogasszony napján napos idő volt és szél fújt. Az öregek számítása szerint még 40 napig hideg lesz.

1921. június 22-éig a gabona ára váltakozó volt, jelenleg amikor ezt írom, a búza ára 1200, a kukoricáé 440 korona. Június 18-ától kezdve igen hideg, esős idő volt, úgyhogy a gulyabeli jószágok 23-ra beszorultak az istállóba. Az árpa már érett, de az eső miatt nem lehetett vágni. A búzát is lehetett már vágni.

1921. június 1-én megkezdték a jegyzői lakás építését a községben. 1918-tól kezdve ezidáig, 1921-ig, a községben nagyon rendezetlen a közgazgatás, fej nélkül történik minden.

1922-ben igen sok hó esett, nagy tél volt. Gabonaárak: a búza métermázsája 1800 korona, a kukoricáé pedig 1200 korona. A jószág ára is eléggé magas. A föld ára haszonbérbe 6000 korona, örökárban 80 000 korona. Ebben az évben vettem meg örökáron 32 000 koronáért a házat Seprenyi Pétertől.

1923. január 29-én halt meg édesanyám. Ebben az évben nagyon jó búzatermése volt azoknak, akik korán elvetették. Nekünk hét hold és hat öl búzavetésből 73 métermázsza első osztályú és 9 métermázsza második osztályú búza termett. Ebben az évben jött be az úgynevezett robottörvény; az államnak 7 napot ősszel és 7 napot tavasszal kellett dolgozni, de ezt pénzzel is meg lehetett váltani.⁴⁰⁾ Ugyanebben az évben a földadó 54 dinár. Sok az adó most nagyon.

A búza ára 300 dinár, a kukorica ára 200 dinár, a hízott disznó kilogrammja 24 dinár, a hízott libáé szintén 23, a sovány liba párja pedig 150–200 dinár.⁴¹⁾

JEGYZETEK

1) A debelyacsaik ősei 1794-ben érkeztek erre a vidékre Hódmezővásárhelyről, Szentésről, Makóról és Gyomárról. Katona József bibliájának egyik tiszta lapján még Tiszatárcsát, Vezsenyt, Tiszainokát, Magyarittabét, Nagykátát említi, a képviselő-testületi jegyzőkönyvek tanúsága szerint Kunágotaról és Szapáryfalváról is költözött ide néhány család, de ezek szórványos és későbbi betelepülések voltak. A jelzett esztendőben, a telekkönyvi adatok szerint, a következő 213 család érkezett meg ekhős szekerekkel több mint egyhetes utazás után a dél-bánati pusztaságra és alapította meg Debelyacsát:

1. Szekeres Mihály, 2. Höder Mihály, 3. Tóth István, 4. Bekő Mihály, 5. Dávia János, 6. Mérges András, 7. Csengeri János, 8. Mézes Mihály, 9. Kenéz János, 10. Koskd Sámuel, 11. Balog Pál, 12. Katona István, 13. Bárány András, 14. Kovács János, 15. Ujfalu Sámuel, 16. Kún Mihály, 17. Nagy Mihály, 18. Kún Mihály, 19. Katona Ferenc, 20. Pető Miklós, 21. Tóth István, 22. Győri Mihály, 23. Petrecz Mihály, 24. György Sámuel, 25. Szent Mihály, 26. Oláh János, 27. Doszlop András, 28. Molnár György, 29. Sárközi István, 30. Horváth István, 31. Kovács István, 32. Csáki János, 33. Alföldi András, 34. Jóvér István, 35. Nagy Mihály, 36. Kotormán István, 37. Varga Gergely, 38. Nagy János, 39. Tóth Mihály, 40. Takács György, 41. Pető Pál, 42. Kiss Mihály, 43. Hódi István, 44. Tatár János, 45. Joó Mihály, 46. Tatár János, 47. Rácz Gergely, 48. Olasz István, 49. Rácz György, 50. Almási János, 51. Deák Sámuel, 52. Ballabás János, 53. Csende Péter, 54. Bolgár Ferenc, 55. Márton György, 56. Csongrádi Mihály, 57. Mennhárd János, 58. Dávid Mihály, 59. Nagy János, 60. Pócz Mihály, 61. Sós István, 62. Nyíregyházi József, 63. Kasza Mihály, 64. Sepsei István, 65. Tocsevics György, 66. Kállai György, 67. Asztalos István, 68. Nagy János, 69. Laskai Pál, 70. Karsai János, 71. Becsei Mihály, 72. Kovács Mihály, 73. Vig Ferenc, 74. Molnár Márton, 75. Komáromi Mihály, 76. Török Ferenc, 77. Szőke Mihály, 78. Fekete Mihály, 79. Csengeri János, 80. Csengeri Pál, 81. Balog Sándor, 82. Csala János, 83. Csete János, 84. Csanki Péter, 85. Élesdi István, 86. Fehér Péter, 87. Csende Pál, 88. Baranyi János, 89. Halász András, 90. Csontos Ábel, 91. Fekete Mihály, 92. Nagy István, 93. Szőke János, 94. Nagy Sámuel, 95. Szekeres János, 96. Szűcs András, 97. Imre Ferenc, 98. Gulyás János, 99. Szilágyi Ferenc, 100. Márton Ferenc, 101. Reketyei István, 102. Ferenci János, 103. Csanki János, 104. Szőke János, 105. Szalók István, 106. Kún István, 107. Pál Imre, 108. Laskai Mihály, 109. Laskai János, 110. Diószegi Pál, 111. Balog Péter, 112. Varsányi István, 113. Komlósi Márton, 114. Tóth János, 115. Joó György, 116. Pesti István, 117. Kerekes János, 118. Pocsai Péter, 119. Szilágyi István, 120. Nagy János, 121. Hami János, 122. Pöszöki István, 123. Katona István, 124. Márton József, 125. Varga Sámuel, 126. Pál János, 127. Görbe Pál, 128. Kántor János, 129. Nagy István, 130. Boda Pál, 131. Olasz Péter, 132. Kőrösi István, 133. Halutyka Pál, 134. Laskai István, 135. Kiss Péter, 136. Szénási Pál, 137. Török János, 138. Kardos Péter, 139. Borbás István, 140. Szerző István, 141. Deli István, 142. Joó György, 143. Mucsi János, 144. Fekete Mihály, 145. Báti György, 146. Tasnádi István, 147. Magna János, 148. Demény András, 149. Ladányi Mihály, 150. Mohácsi Mihály, 151. Papp Sámuel, 152. Máté Mihály, 153. Vig Péter, 154. Fűsűs Ferenc, 155. Bíró Márton, 156. Kecsegés Pál, 157. Kovács István, 158. Nagy István, 159. Bátori Mihály, 160. Garai János, 161. Szűcs Péter, 162. Varga János, 163. Laki Mihály, 164. Kiss Péter, 165. Nagy András, 166. Bogár István, 167. Domokos György, 168. Szalai Mihály, 169. Ibrányi János, 170. Tokai János, 171. Krizsán István, 172. Somogyi Ferenc, 173. Czikora János, 174. Ország

Mihály, 175. Vári Ferenc, 176. Erdélyi János, 177. Bornemissza István, 178. Vabrik Ferenc, 179. Szarka János, 180. Szekeres Mihály, 181. Szilágyi Mihály, 182. Janin Bálint, 183. Olácsi István, 184. Seprenyi István, 185. Szabó Ferenc, 186. Kovács István, 187. Monoki János, 188. Földesi Mihály, 189. Tótka Mihály, 190. Czirják János, 191. B. bős András, 192. Bíró Bálint, 193. Kovács János, 194. Varga János, 195. Ződ Ferenc, 196. Bárány Márton, 197. Babocsai József, 198. Fekete István, 199. Répás János, 200. Gyaponyi István, 201. Bányai János, 202. Krizbai János, 203. Csáki Ferenc, 204. Janovics János, 205. Szalóki János, 206. Kasziba Ádám, 207. Kovács János, 208. Balog István, 209. Varga István, 210. Szabó István, 211. Tóth János, 212. Szolnoki József, 213. Gacsó András.

- 2) A hagyomány szerint a települők csak egy Dimitrović nevű szerb családot találtak a pusztaságban. Ennek egyik sarja, Jaša Dimitrović csárdát tartott a Crepaja felé vezető országúton, ahol a Felső-Torontálból a Duna vidékére haladó ritka utas megpihenhetett. Később az új telepes faluban nyitott kocsmát. Kővér, nagydarab ember volt, Debeli Jašának nevezték. A helység állítólag az ő ragadványnevét őrzi. Egy 1866-ból származó okmány Debeliácsa néven említi a falut, de így írja a helység nevet Katona József is. Egy 1872-es bélyegzőn ez áll: Debeliácsa. Az 1885-ből származó képviselő-testületi jegyzőkönyvben már előfordul a Debeljácsa, a Debelyácsa, és ennek változatai. Az 1895-ben kiadott Helységnévtár Debelyácsának is feltünteti, bár ekkor – pontosabban 1888-tól – már Torontálvásárhely a neve. Elvértve előfordul még a Develak, Debeljak, Debeljácska, Debelliácsa, Debelliás alakja. Ma szerbhorvátul Debeljača, ez a postacím is. A lakosság értelmiségi és részben munkásrétege Debeljácsának nevezi faluját, földműves rétege viszont Debellácsnak. Vidékünkön máshol is előfordul hasonló földrajzi név. A hódásági községben ismerik a Debelak pusztát, Jázovónál pedig a Debella határrészt. Etimológiai szótárunk szerint a debella szavunkat a nagy testű, tenyeres-talpas nőszemélyre mondják, és 1792-ben szláv közvetítéssel került nyelvünkbe, tehát a csaknem 200 éves szó egyidős a hasonló nevű dél-bánáti helységgel. Ennek azonban ellentmond az a tény, hogy Szaján és Tiszahegyes táján már 1562-ben feljegyeztek egy Debelyhát falut, amelynek emlékét a mostani Debelihát puszta őrzi.
- 3) Helyesen Überland földek. Ezeket a kincstár, a legelők pótlására, ideiglenesen átengedte a községeknek. Kezdetben csaknem hasznavehetetlen földek voltak, de lecsapással, műveléssel sok helyütt növénytermesztésre is alkalmassá tették, úgyhogy gyakran ki is osztották őket a földművesek között. A tulajdonjog rendezetlensége miatt sok peres ügy forrása lett. E jogviszonyokat az 1882-ben hozott XXVIII. törvénycikk szabályozta.
- 4) 1938-ban a debelyacsai református templom felépítésének 100. évfordulója alkalmából kiadott *Emlékkönyv* szerint az orgonát Kovács János szegedi mester építette. Fémcsapjait az első világháború idején leszerelték és háborús célokra használták fel. A harmincas évek derekán állították újra helyre.
- 5) A templom tornya eredetileg alacsony kőkupolában végződik. Az egyik későbbi egyháztanács nem tartotta elég magasnak a tornyot, ezért elhatározta, hogy sugárosítja, vörös rézlemezrel fedeti, tetejére új, aranyozott rézgömböt, csillagot és vitorlát húzat. A döntést az 1894. évi egyházközségi közgyűlés is elfogadta, és 1903-ban végrehajtatta. Ekkor a falu már messze földön híres vásáros hely volt.
- 6) Az évi nagy vásárokat igen forgalmas hetivásárok előzték meg. Marton Andor, a Torontál megyei gazdasági egyesület főtitkára írja a megyei monográfiában, hogy Torontálvásárhelyen „... minden héten, a hetivásár napján, 400–500 lovat vezettek föl... melyből sokat exportáltak gyalog a délszláv államokba.” A térré kiszélesült fő utcán, a tempom körül tartották, 1887-től kezdve pedig a templomkerítésen túl: a termésköre fektetett vasrácszatra aggtatták portékájukat a piaci árusok. A felszabadulás után áthelyezték a piacot, de most is hétfőn tartják, akárcsak száz-egynéhány évvel ezelőtt.
- 7) A porosz-osztrák–olasz háború június 14-én tört ki, és augusztus 30-án a prágai békével zárult. A császári seregek július 3-án, Königrätznél súlyos vereséget szenvedtek a poroszoktól.
- 8) 1868. október 13-án császári rendelet jelent meg a németbánsági határőrezred területén lévő Duna és Temes menti rétek ármentesítéséről, illetve árvízvédelmi töltések építéséről. A Titeltől Kovinig terjedő térséget hét öblözetre osztották, és 1869-ben hét falut telepítettek oda: a Katona József által is említett Albertfalvát, azaz Albrechtsdorft a mai Sefkerin táján; Elisenheimet a mai Belo Blato, azaz Torontálérszébetlak mellett; Königsdorft a mai Opovo vidékén; Gizellahaint Borcsa közelében; Marienfeldet a mai Vojlovica szomszédságában; Ivanovót és Gyurgyevót Pancsova alatt. A telepesek nehéz feltételek

mellett jutottak földhöz. Egyrészt kötelesek voltak tölteket emelni, másrészt pedig a meghódított szántó föld minden holdja után 30 forintot kellett befizetniük az államkincstárba. A falvakat elpusztította az évenként ismétlődő árvíz, ma már csak a két utóbbi van meg, amelyeknek lakossága magasabb fekvésű területre költözött. Ivanovo eredeti, illetve Sándoregyháza néven él tovább, Gyurgyevó pedig felvette a Székelykeve, illetve Skorenovac nevet. Sorsukról dr. Csehák Kálmán ír bővebben a *Radnički pokret u Banatu do osnivanja Socijaldemokratske partije Ugarske* című könyvében (A Vajdasági Történelmi Intézet kiadása, 1971).

9) Nagy Sándor szémalma maradt fenn legtovább: a negyvenes évek végén bontották le, akkor már Szekeres Mihály tulajdona volt, és motormeghajtással is rendelkezett. Debelyacsán egyébként öt szémalom működött: a keleti oldalon Joó Miklós, Kovács János és Földes Imre, a nyugati oldalon pedig Cs. Rác József és a már említett Nagy Sándor szémalma. Korábban a faluban szárazmalmokban őrlték a búzát. A településke a falu négy sarkán jelölték ki számukra a helyet, de 40–50 év múlva már 16 volt. Később, a gőz- és villanymalmok korában is a földművesek szívesen emlékeztek a szárazmalmok dercés lisztjére, mert az abból készült kenyér jó ideig friss maradt a tarisznyában.

10) A közös osztrák–magyar minisztertanács 1869. május 26-án határozatot hozott a katonai őrvidek polgárosításának előkészítéséről. A folyamat a katonai körök ellenállása miatt viszonylag lassú volt. Igaz, Debelyacsán a polgári hatóság csirája már a kiegyezést megelőző években is megvolt, négy kinevezett szenátor személyében, de ezt inkább a hagyományos ügyintézési mód szentesítésének tekinthetjük, illetve a katonai hatóság tehermentesítésének egy formája lehetett. A négy letelepülő csoportnak, a hődmészvásárhelyinek, a makóinak, a szentesinek és a gyomainak ugyanis megvolt a maga vezető embere, aki a vitás kérdésekben részben egyedül, a négy közösséget érintő ügyekben pedig a többiekkel együtt döntött. Őket léptették elő szenátorra, feltehetően a közeli Pancsova városi kormányzó testületének mintájára.

Az első, de még mindig átmeneti községi önkormányzati szervet 1871 vége felé választották meg. A falu első bírása Varga Ferenc, helyettes bírása pedig Nagy Pál lett. Egy 1872. január 23-án keltezett jegyzőkönyv szerint a képviselő-testület tagjai a következők: Hirth Károly, Jóvér Pál, Görbe János Csengeri Péter, Vidács János, Mucsi Sámuel, Becsei József, Máté Sándor, Szűcs Péter, Nagy Sándor, Földesi Imre, Csala István, Sepsei Mihály, Katona István, Kovács Benjámin, Sasi András, Gulyás Pál, Hős János, Csengeri János és Sepsei János. A képviselő-testület neve, a jegyzőkönyv szerint, községtanács, a tagok pedig tanácsnokok.

Az esküdtbírák, akiknek megválasztásáról Katona József is említést tesz, feltehetően bizalmi feladatokról felvételükben segédkeztek a bírónak a községi előjáróság tagjaiként.

Debelyacsá első jegyzője Mező István lett. A határőrezred őrnagya volt, akkoriban került vissza szülőfalujába, a katonai hatóság szemelte ki erre a posztra.

Az átmeneti polgári hatóságnak minden apró-cseprő ügyben jelentést kellett adnia az antalfalvi (Kovačica) császári-királyi kerületi hivatalnak, ahol ísztek és altisztek a hivatalnokok. A jelentéseket most már magyarul írják, a kerületi hivatalban pedig németre fordítják őket.

11) Helyesen kordonszolgálat. A kordon rendszert Ausztria vezette be az ország déli részein, főleg pedig Horvátországban és Bánátban, védekezésül a töröki betörések ellen. Önálló katonai állomások láncolatából állt, amelyek a határőrezredek parancsnoksága alá tartoztak, ezek pedig közvetlenül a bécsi hadügyminisztérium alá voltak rendelve. A határőrvidek sajátsága volt ez, ahol a lakosság állandó katonai szolgálatban állt. A török elleni harcoknak ezt a maradványát számolták fel 1872-ben.

12) A debelyacsai községi hivatal 1872. február 7-én a következőket jelentette a császári-királyi kerületi hivatalnak:

„Bús János határőr, házászám 96, tegnap reggel azon panaszt emelvén hogy testvére József, minden ok nélkül ittasan az ablakát bottal oly dühösen beütötte, hogy az üveg a szobában szétrepült és az ablak keresztfája is összetört. Ezt látván anyja tiltá ezen rossz cselekedéstől kinek ezen intésért bottal karját leüté.

Ezen panaszra a községi hivatal két pláját (szolgálatban levő határőrt — K. Z. megjegyzése) küldött a panaszlott lefogására, kiknek azonban nem engedelmeskedett és ellenszegült. A községi hivatal kénytelenített Petrović cs. kir. hadnagy úrhoz katonaként folyamodni és így sikerült négy katona és két plajás által lefogatása; lezáratása után a zárszoba ajtaját azon rútszidalmazással »a bíró halá istenit, a bíró az anyát így s úgy mivelje« oly borzasztóan verte, hogy a községi hivatal kénytelenített ezen tette-

ért megkötöztetni. Büntetés végett a cs. kir. kerületi hivatalhoz kísértetik azonmegjegyzéssel, hogy szabadon bocsátatása megbüntetése előtt veszélyes, mert János bátyját kivégzéssel fenyegeti.

Ezen jelentés bevégztével Bíró Erzsébet asszony szintén Bús József ellen azon panasszal lép fel, hogy amint tegnap reggel ezzel találkozván jó reggelt köszönt, ruhájánál fogva a földhöz vágta és ruháját fejére terítette.“

- 13) A bánáti ember nagy gondja, nagy élménye a víz korunkban is. 1942-ben a belvizek nagy területeken alkottak egymással összefüggő tavakat, a földművesek halat fogtak a szántóföldeken zsákhálóval, dróthurokkal, kovácsokkal készített vashoroggal, önkézüleg barkácsolt csonthoroggal, de még feneketlen kassal is, amit ráborítottak a vízfelületre és fölülről kézzel kiszedték a mocsárizú dévérkeszeget vagy más halat. Deák Ferenc 1978-ban a Magyar Szóban közölt naplójában így írta le a vadvizeket: „Három-négyéves lehettem, amikor Bánságban jöttek a nagy vizek; a talajvíz szédületes gyorsasággal és szinte az örökérvényűség erényével hódította vissza a Nagyret meg a Kisret több mint száz évig szelídített földjeit. Az Ó-Begától északra egész Csernyéig víz volt. Gyermekszemmel gilgimesi mocsarakat rögzítettem zsenge tudatomban. Ladikkal, hirtelen tákolt tutajokkal közlekedtek erre egyik tanyától a másikig. Ahol a víz olvasztotta a falakat, sietve költöztették ki a tulajdonost vagy a bérest. A hullék szinte a földből keltek ki ezrével, a vízi madarak valami különös jelre hallgatva csapatostól érkeztek a vidékre.“ 1978-ban a dél-bánáti tavaszi áradásokat az is súlyosbította, hogy a vas-kapui vízi erőmű a megengedettnél nagyobb mértékben duzzasztotta riel a Dunát. 1980-ban a Tartományi Képviselőházban az egyik törökkanizsai küldött arról beszélt, hogy a Tisza szintjének növelése a becsei duzzasztó mű fölött „a földterületek elmocsarasodásához, a talajvíz szintjének emelkedéséhez vezet, megnehezíti a lecsapolást és ezáltal a föld elszikesedik.“ 1980-ban, a nagy tavaszi esőzések miatt Vajdaságban, főleg Bánátban, még júniusban is több mint 100 000 hektáron állt a víz.
- 14) A debelyacsi községi képviselő-testület 1872. január 23-án megtartott ülésének jegyzőkönyvéből: „Az elnök előterjeszti, hogy a temető a nagy árvíz miatt további temetkezésre nem alkalmas, miután a sírok törvényesen előírt mélységre nem áthatnak, ennélfova más temető kijelölése volna eszközendő. A községtaács egyhangúlag odanyilatkozik, egy új temetőt alkalmas helyt kijelölni és azonnal használatba hozni kell.“
- 15) A híres debelyacsi vásárról bővebben: Kalapis Zoltán, *Balladánakesekek, mesemondók vásárosok* (Forum, 1980).
- 16) A bánáti határörvidék és a titeli zászlóalj polgári közigazgatás alá helyezését kimondó császári rendelet 1872. június 9-én jelent meg, és ennek alapján 1873-ban megtörtént a bánáti szerb, román és német határörzredek területének beolvasztása Torontál, Temes, Krassó és az újonnan szervezett Szörény megyékbe, a titeli zászlóalj területét pedig Bács-Bodrog megyéhez csatolták.

Torontál vármegye 1873. augusztus 11-én megtartott rendkívüli közgyűlésén egy belügyminiszteri leirat alapján bekebelezte a megyében a pancsovai, újfalusi (Banatsko Novo Selo), alibunari, antalfalvi (Kovačica) és a perlaszi szolgabírói járásokat. Az antalfalvi járáshoz tartozott, nyolc falujal együtt, Debelyacsa is, ahonnan az 1872-es választások eredményeinek figyelembe vételével a megye bizottsági tajainak sorába került Kovács Benjámín és Sepsei János, az utóbbi az állandó választmányba is.

Katona József sem most, sem később nem tett említést a határörvidéki házközösségekről, holott a magyar parlament 1873-ban hozott törvényével lehetővé tette önkéntes felbontásukat. Ezzel azonban a határörvidék főleg szerb lakosságának zöme nem élt, úgyhogy az országgyűlés 1885-ben a törvény erejével szüntette meg őket.

Debelyacsán 1873-ban 450 házközösség volt, ezekben 1370 férfi és 1606 nő, azaz csaknem 3000 felnőtt lakos élt. Itt valamivel gyorsabb a családi vagyonszösségek felbomlása, amely az önellátó, az állam szempontjából olcsó határörvidéki katonaság gazdasági alapját képezte. A debelyacsi képviselő-testülethez, mint első instanciához sokan folyamodtak „kijussításért“, közlik, hogy „megválniakozni“ szándékoznak a házközösségtől, kérik a kiválást, a kilépést, a végkielégítést, a törvényes elváltást. A képviselő-testület legtöbbször jóváhagyólag továbbítja a kérvényeket az antalfalvi járási szolgabírói sághoz, de van amikor a felosztásra vonatkozó kérelmet nem tárgyalja, „mert csak egy érdekelt jelent meg, a többi szavazatjoggal bíró háztag hiányzik“. Máskor az osztozkodás civakodásba fulladt, ekkor a képviselő-testület úgy dönt, hogy „az illetékeseknek a jövő hónapi gyűlésig egyezkedésre idő adatik“. Igen sok vitás vagyonszösségi kérdés rendezése elhúzódott a két háború közötti időköz, sőt még a felszabadulás utáni első évekre is jutott néhány peres ügy.

Egy 1878. március 24-én keltezett vagyonkihásítási jegyzőkönyvből kiténik, hogy a házközösségi vagyon „felvétetését és összeirattatását” tekintélyes bizottságok intézik. A 308. számú Máté Sándor féle házközösség esetében a járási szolgabíró mellett jelen volt Szőke Mihály és Sasi András mint becsüs, valamint Mező István és Tóth Sámuel mint bizalmi férfi. A „tiz főt számláló” házközösség a következő „fekvőségekkel bírt”: 30 hold szántófölddel, 12 hold kaszálóval és egy hold szőlővel, továbbá egy teljes portán, azaz 800 négyszögöl nagyságú házhelyen fekvő, 1200 forintra becsült „lak- és gazdasági épület”. A telepítéskor egy család egy szesszióra tarthatott igényt, egy szesszió állt négy fertályból, egy fertály pedig 8,5 holdat tett ki. A Máté-féle házközösségnek eszerint valamivel több mint öt fertály földje volt, azaz egy és egy negyed szessziója.

A család a következő ingó vagyonnal rendelkezett: négy ló, 260 forint; hat ökör, 420 forint; hetvennyolc juh és huszonöt bárány, 661 forint; három sertés, 80 forint; egy üsző, 3 éves, 50 forint; egy kocsi, 25 forint; két szekér, 40 forint; egy szánkó, 6 forint; két eke taligával, 10 forint; három hordó, 7 forint; egy vassereblye, 2 forint; egy rosta, 10 forint; egy nagy kád, 3 forint; egy kút, 20 forint; 5000 darab téglá, 50 forint.

A pálinkafőző üst, talicska, asztal, szék, pad, szekrény, láda, ágy, ágynemű, továbbá a kotárka, búza, zab, árpa, kukorica, szalma és a széna rovatban nincs bejegyzés.

A vagyont a becslés után tíz egyenlő részre osztották.

A jegyzőkönyv eredetijét Máté Lajos debelyacsai földműves őrzi családi okmánytárában. Ő ma is azon a portán és abban a házban él, amely 1878-ban az osztozkodás tárgya képezte. A háromablakos, véggel kifelé álló ház elejét 1965-ben lebontotta és oldalházat építtetett, de az udvari rész még áll. Máté Lajos őrzi a ház építésére vonatkozó szerződést is, „mely Máté Sándor debelyacsai határőr és Szél Mihály szegedi építőmester között kötöttet” Debelyacsán 1869. április 24-én. A szerződés így hangzik:

„Máté Sándor megfogadja Szél Mihály építőmestert, egy tíz öl (mintegy 19 méter – K. Z. megjegyzése) hosszú négy öl és három láb széles ház felépítésére következőképpen:

a) A szükségelt fát, lécet, cserepet és vasat Szél Mihály adja, Szegedről a Dunára legközelebb helyre leszállítva, honnan annak hazaszállítását Máté Sándor fogja eszközölni saját költségén;

b) A gerendák vastagsága 6 és 7 col, a fedélfák 5 és 6 col, a léccel 5/4 colos — a léccel 5,5 colra történik;

c) A házhoz szükségelt négy ajtót, egy padlásajtót, grádcicot, azután az istálló fél végébe zablórácsot, hidlást, a másik végébe pedig egy jászlat az építőmester köteles elkészíteni tulajdon deszkáiból és fájából, az ajtókat vasalással, zárrakkal ellátni, a padlást viklire készíteni, égszóval ablakon és kőműves munkán kívül felépíteni (a szegedi mester ezek szerint főleg ácsmunkát végzett, a vert falat alighanem a házközösség tagjai emelték — K. Z. megjegyzése).

Ezen építésért kötelezi magát Máté Sándor 730, szóval hétszáz harminc forintot, hat véka búzát, tizenöt font szalonnát és fél akó pálinkát fizetni.

A pénzfizetés három részben történik, u.m. 280 forint mindjárt, mint foglaló, 220 forint a fa megérkeztekor és 230 forint a munka bevégeztével.”

17) Nem mindegyik bitang állat került vissza gazdájához. A talált, más falukból elkóborolt jóság ez esetben a hatóság gondviselése alá tartozott. Varga bíró jelenti újra 1872. október 5-én, hogy „egy fakó 3 éves csődör számár van a község aklában, jobb füle csonka, a nyakán keresztül fekete csíkkal ellátva. Erről a császári-királyi kerületi hivatalnak jelentés tétetik.”

18) A határőrvidek első követ-, illetve országgyűlési képviselő-választásáról dr. Csehák Kálmán ír idézett könyvében. Szapáry Gyula, az akkori belügyminiszter kormánybiztosként Pancsovára küldte Flatt Endre újvidéki főispánt azzal a meghagyással, hogy mindenképpen biztosítsa az uralmon levő Deák-párt győzelmét a Svetozar Miletić vezette szerb nemzeti mozgalom jelöltje felett. A szerbségen belül jelentkező megosztottság ellenére Pancsován Polit Desančić győzedelmeskedett. Sikerét a megismételt választásokon is megerősítette. Ez idő tájt a vagyoni census miatt csak a lakosság 6,5 százalékának volt választójoga. Flatt a választások „megszervezése” során nem számíthatott a debelyacsaiakra, mivel a falu erős támpontja volt a Negyvennyolcas Pártnak, illetve a Függetlenségi Pártnak, tehát a Deák-féle kiegyezéssel szemben álló ellenzék sorába tartozott. Emiatt aztán, a környező falvakkal ellentétben, elkerülte a kövesút, nem részesült a kincstári tulajdonban lévő pancsovai rétből, s állami iskolát sem kapott.

19) Véber Péter az egyik árvízsjúttotta falu, a már emlegetett Albertfalva bírája volt. A községet 1868 október havában telepítették, a református egyház keresztelési anyakönyve pedig 1869. május 27-vel kezdődött. 1872-ben vegyes iskolájának első és második osz-

tályába 78 tanköteles fiú és leány járt. Albertfalva népe a többi réti telepés faluval együtt magarahagyatva küzdött az árterület földjének meghódításáért, töltéseket emelt, de ezeket az érhullám úgyszólván minden évben elsodorta. 1873. július 8-án írja a felettes hatóságnak, Sörös Ferenc jegyzővel együtt, Véber Péter községi bíró:

„Tekintetes szolgabíró úr! Mint már méltóztatik tudni, határunk ez évben is a romboló vízár martalékaul esvén legszebb reményeket biztatott vetéseink általa egész semmivé tétettek, mert ami kevés megmaradt volna is, az az árvíz által helyükből kikorbácsolt férgek martalékaul esett: ezen veszély által annyira lesújtánk, hogy a legnagyobb ínségnek, sőt mondhatni, családostól együtt az éhhalál nyomorának téteténk ki. Ily szorongó körülményeink közt mit cselekedjünk? kihez folyamodjunk? mint egyedül a Tts Szolgabíró Úrhoz, mint hozzánk legközelebb eső hatóságunkhoz alázatosan esedezvén, méltóztassék ínséges helyzetünket tekintetbe venni és nekünk nyomorút szerencsétlen szegényeknek felsegedemezésünk iránt a felsőbb hatóságnál kegyes közben járónk és pártfogónk lenni, hogy ezen kegyelet által a nem magunk hanyagsága, hanem Isten sujtoló hatalma által végsőségre jutott mintegy 1355 lelket számláló községünk az enyészet örvényéből kiragadtathassék; bátorkodunk egyszersmind azért is alázatosan esedezni, méltóztassék oda működni és hatni, hogy ha csak lehetséges lehetne községünk minden családja legalább mintegy 50 forintnyi kölcsön segélyben részesülhetne. Legalázatosabb kérésünk ismétlése mellett maradunk tekintetes Szolgabíró Úr alázatos szolgálói.“

Az 1876-os nagy árvíz szinte teljesen megsemmisítette Albertfalvát, lakói a környező falvakban találtak menedéket. Véber Péter Debelyacsán húzódott meg, de nem tudta elviselni a „nyomorút szerencsétlen szegényeknek“ ezt az újabb tragédiáját és főbe lőtte magát.

- 20) A földadót mindeddig a birtokosok bevallása és a hivatali közegek beclése alapján vetették ki. Ennek során fontos szempont volt az ekék és az állatok száma. Az 1875-ben meghozott törvény a földadó meghatározásának alapjául a katasztert tette. Ennek elkészítése tíz évet vett igénybe. A volt határörvidéken azonban már 1876-tól részben alkalmazhatták, mert a hadmérnökök elvégezték a szántóföldek háromszögelésén alapuló részletes felmérését.
- 21) Egy régóta húzódó ügy került le ezzel a napirendről. Még 1838-ban a hódmezővásárhelyi traktus, vagyis a református egyházmegye közgyűlésén panasz hangzott el, hogy a hívek nem akarják megművelni a papi földeket. A traktus írásban kérte a határszéli regimentet, azaz a határőrezred parancsnokságát, hogy a debelyacsi előjáróságot kényszerítse akár parancs útján is e kötelességének teljesítésére. Az ezredparancsnokság válaszában megtagadta a kérés teljesítését, mondván, hogy a hívek erre nem kötelezhetők. Mégis az egyházi földeket a község műveltette egészen 1877-ig, sőt bizonyos szolgáltatásokat később is nyújtott.
- 22) Az osztrák–magyar hadsereg július 29-e és október 20-a között szállta meg Bosznia–Hercegovinát.
- 23) Egy öt évvel későbbi részletes híradásról van tudomásunk. A község 1885-ben, a korabeli képviselő-testületi jegyzőkönyv szerint, négy fuvarost fogadott fel. Fizetésük egy évre fejenként 300 forint. Havi járandóságukat a hó végén a község pénztárából kapták, azzal a megszorítással, hogy fizetésüknek egyharmadát visszatartották az év végéig biztosítékul a szolgálat teljesítésére. A fuvarosok a jegyzőkönyv meghatározása szerint kötelesek a következő szolgálatot teljesíteni:

„Minden előfogatot, legyen az rövid vagy hosszú melyet a község kiállítani tartozik, egyszóval minden hivatalos teendőket, melyre a községi bírótól utasítást nyernek.

Magánügyben nem kötelesek szolgálni, hogy azonban félreértések ne történjenek, annak megbírlására, hogy melyik ügyben kell előfogatot adni és melyikbe nem, a községi bíró belátására bízatik.

Kötelesek a piacon a kézi munkások által összetisztított szemetet a rendeltetési helyre hordani.

A községi iskola és a lelkészi udvaron összegyűlt szemetet és ezenkívül a község udvarán összegyűlt dudvát kihordani, az országutakról a fanyesedéket kihordani, az ültetni való fákat rendeltetési helyükre hordani, a községi iskola és az egyházi épületek kijavításához szükséges homokot, fákat és cserepeket hozni, és ezeket akkor tartoznak teljesíteni, ha új építkezések fordulnának elő.

Katonák szállítását, midőn azok behívatnak, teljesíteni. A községre kivetett tűzfát a szolgabírószákhöz vagy a járásbírószákhöz beszállítani.

A község és az egyház szénáját behordani.

Ha katonai poggyászok vagy lőszer szállítása bekövetkezne, oly módon hogy az előfogat kiállítása nagyban szükségeltetne, azt a község tartozik teljesíteni.

Az egyik fuvarosnak minden éjjel meg kell jelennie a község házában, hogy szükség esetén szolgálhasson, a többi fuvarosok pedig tartoznak házaiknál kocsijukat és lovakat készen tartani. A fuvarosoknak nem szabad semmi más munkát teljesíteni, mint amelyre megfogadtattak.

A szolgálatból kilépni nem szabad, hacsak halál vagy betegség be nem következik, ha pedig mégis valamely változás következik be, köteles az illető maga helyett egy alkalmas egyént állítani, ha pedig valamelyiket hanyagság vagy részegség végett kellene elbocsátani, az olyanok visszatartott fizetése elfogódik és azt elveszti.

Ha netalán mozgósítás következne be, kötelesek a sürgős leveleket rendeltetési helyükre vinni.

Az utasok által fizetett fuvarbért az kapja, amelyik érte megszolgált.

Részegségi kihágásért vagy ellenszegülésért az illető 2 forinttól 5 forintig büntetettik a község pénztára javára.

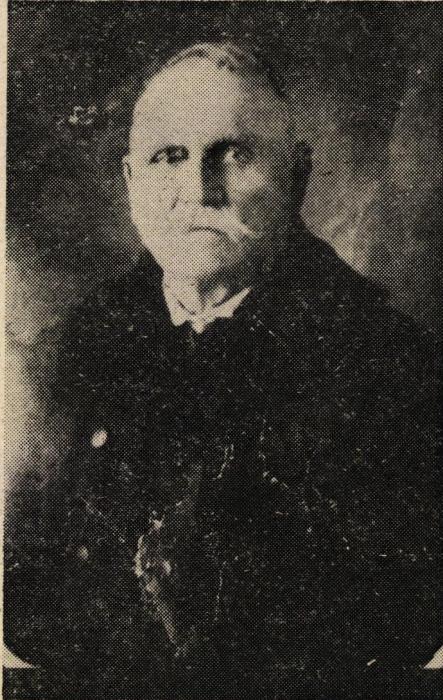
A forgalmas vásáros helynek abban az évben még kanásza, tehéncsordása, ökör-csordása, borjúcsordása, külső és belső csikója, gulyása, három szőlőcsősze, két réti csősze, kilenc belrendőre, négy kertésze volt, azaz a négy fuvarossal együtt 33 ember szolgált a falusi közösséget.

- 24) Az itt emlegetett kutak mellet ismert még, Máté Lajos közlése szerint, a Csordás-kút, a rendeletre ásott Muszaj-kút, a három méter széles, jó vizű Nagy-kút, a kútásoról elnevezett Göndör-kút. Néhány betemetett, még a török időben ásott kút emléke is él a lakosság között, főleg készítési módja miatt. Építőik nem függőleges aknákat ástak, hanem lépcsősen közelítették meg az eret, majd négy szélébe szálfat helyeztek, ezek között falazták fel, fokozatosan feltöltve a lépcsős lejáratot is.
- 25) Újabb híradás az 1876-ban elpusztult faluról. A települések lassú halállal halnak: elmenekült lakói közül némelyik visszatért és új életet próbált kezdeni. Albertfalva már a múlt századbeli helységnévtárban sem szerepel, de egy korabeli újság még 1909-ben is emlegette. Ekkor tartotta ugyanis a Magyar Földrajzi Társaság vándor-gyűlését Nagybecskerekben. A tudományos értekezlet résztvevői munkájuk végén a Begán, a Tiszán és a Dunán tanulmányi hajókirándulást tettek, megtekintve az écskai zsilipműveket és Titelt, majd fogatos kocsikra szállva az árterületet is. A titeli fennsík löszképződményeiről, a réti világról dr. Cholnoky Jenő egyetemi tanár beszélt. „Az útbaeső, egykor virágzó, de elpusztult s most mindössze 16 házból álló magyar Albertfalvánál a társaság leszállott — írja a *Torontál* 1909. szeptember 28-án. — A szegény, elhagyatott emberek összegyűltek és üdvözölték a ritkán látott vendégeket, egyben kérvényt nyújtottak át Botka Béla főispánnak, kérve, hogy ne hagyják őket elpusztulni, és tolmácsolja a kormánynál kérésüket, hogy ármentesítéssel támassa föl újra az elpusztult községet.” Ezen a földterületen fekszenek ma a Beograd nagygazdaság bőven termő birtoktestei.
- 26) Nem sokkal ezután bevezették az augusztusi nyári vásárt is. Azóta, és ma is négyszer tartják évente: március és augusztus utolsó péntekén, meg június és november első péntekén.
- 27) Az első vonat majd csak tíz év múlva jelenik meg a vidéken. A „Nagybecskerek—Pancsova vaspálya” építését 1890-ben hagyta jóvá a közlekedési minisztérium, a forgalomnak pedig 1894 áprilisában adták át.
- 28) Az 1884. évi földadó kivetése az egész akkori Magyarország területén már az új kataszter alapján történt. Mint említettem, tíz évi munka után készült el, 216 millió forintos költséggel.
- 29) A regáliára vonatkozólag nincs pontos adatunk, feltehetően a vámszedési jogot vásárolta meg a község.
- 30) A vásáros hely jelentőségének, az iparosság számának rohamos növekedésével és az általános fellendüléssel megsaporodtak a közigazgatási teendők is, ezzel magyarázható a segédjegyzői állás bevezetése. A jegyzőt egyébként életfogytiglan választották, vezető tagja volt a községi előjáróságnak. Rajta kívül még a bíró, a helyettes bíró, két esküdt, a segédjegyző, a pénztáros, a közgyám és a községi orvos tartozott oda.
- A debelyacsai jegyzőség, éppen a forgalmas vásárra való tekintettel, jól jövedelmező hivatal volt. A szolgálati szabályzat ugyanis feljogosította a jegyzőt, hogy díjazás ellenében magánosok részére szerződéseket, beadványokat készítsen. Az ő jövedelme volt a járlatlevelek kiállítása is. Ezért, ha a bánáti ember viszonyítani kívánta valaminek a

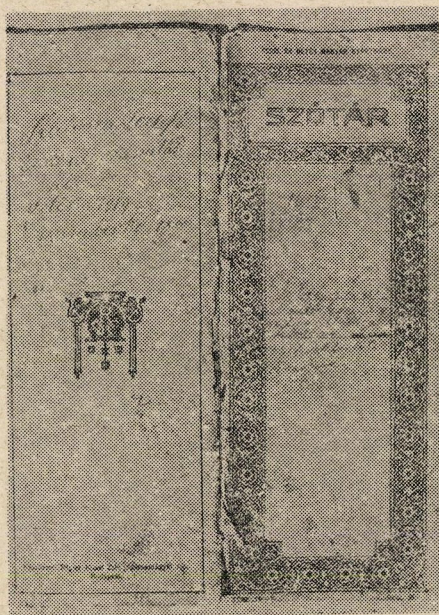
- jövendelmezőséget, akkor hajdanában azt mondta, hogy „annál többet ér a debelyacsai jegyzőség”, vagy „kutyafüle az a torontálvásárhelyi jegyzőséghez képest”. Mező István, Debelyacs első jegyzője 17 évig viselte hivatalát, őt követte az említett segédjegyző, Sepsei Mihály, aki a korábban idézett *Emlékkönyv* szerint „típusa volt a grancsár szellemében nevelt tisztviselőnek, fölfelé engedemes, az alantasokkal azonban fegyelmet tartó”.
- 31) Katona Józsefnek, a helytörténeti feljegyzések írójának gyermekei.
- 32) Szervezett kirajzás a túlnépesedett telepese faluból. Az új telepet, az akkori kormányzat politikájának szellemében, színromán falvak közé ékelték. A legközelebbi falu Mosnica, azaz Baseny volt, erről nevezték el a települést Újmosnicának. A következő sorokban említett Bálinc, azaz Balint, szintén román falu. A Bega mentén fekszik, területén nagy kiterjedésű kincstári tölgyesek voltak, itt is pihent irtásföldet kaptak a telepések.
- 33) A Monarchia 1914. július 28-án üzent hadat Szerbiának.
- 34) A sorozatos hadüzenetváltások még augusztusban lejátszódtak: 1914. augusztus 1-én a Német Birodalom, augusztus 5-én a Monarchia üzent hadat Oroszországnak, augusztus első felében pedig Anglia és Franciaország a két központi hatalomnak. A jelzett időpontban csak Törökország lépett háborúba: november 12-én.
- 35) Románia 1914. augusztus 3-án semlegességi nyilatkozatot tett közzé, 1916. augusztus 17-én titokban csatlakozott az Antanthoz, augusztus 27-én pedig hadat üzent az Osztrák-Magyar Monarchiának. Még abban az évben megszállták, majd 1918. május 7-én különbékét kötött Németországgal és Ausztria-Magyarországgal, kárpótlásul Besszarábiát kapta.
- 36) 1918. november 7-én Károlyi Mihály vezetésével magyar küldöttség érkezett Belgrádba a fegyverszüneti egyezmény katonai konvenciójának aláírására. Franchet d'Esperey, a balkáni haderő francia parancsnoka az első találkozás alkalmával átnyújtotta a küldöttségnek a feltételeket, mely szerint ki kellett üríteni Dél-Erdélyt, Bánátot, Bácskát és Baranyát, a hadsereget le kellett szerelni, a szövetséges csapatokat pedig a demarkációs vonalig be kellett engedni az országba. A budapesti Nemzeti Tanács november 10-én megvitatta a helyzetet, hozzájárult a szerződés aláírásához, mire Linder Béla a kormány nevében november 13-án Belgrádban aláírta a katonai konvenciót.
- Még aznap, vagyis 1918. november 13-án, hétfőn, a szerb csapatok bevonultak Debelyacsára. A piactéren Szent Imre bíró üdvözölte őket, mondván, hogy a falut békeszerető emberek lakják, a fegyvereket összegyűjtötték, nem fejtenek ki ellenállást. Parancsnokuk, egy kapitány, türelmesen meghallgatta, szavait lefordította, majd kezet fogott a bíróval. A novemberi események részletesebb leírása Andorka Sándor cikkében található, aki egy időben a községi elöljáróságot leváltó Nemzeti Tanács elnöke volt (*Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, 1961, 28. szám).
- A Szerb Királyság csapatai 1918. november 16-án és 17-én bevonultak Temesvárra, november 16-án pedig Nagybecskerekre. A békeszerződés aláírásáig Bánát is, Bácska is katonai közigazgatás alatt volt. A párizsi béketárgyaláson Bánát kérdése volt a vitás, mert erre, egészen a Tiszáig, igényt tartott a szövetséges Románia is, arra hivatkozva, hogy ezt még 1916-ban neki ígérte az Antant. Erről bővebben ír Andrej Mitrović a *Razgraničenje Jugoslavije sa Mađarskom i Rumunijom 1919–1920* című könyvében (A Vajdasági Történelmi Intézet kiadása, 1975.). A békeszerződés feltételeit még 1919-ben meghatározták, de aláírására csak a Magyar Tanácsköztársaság bukása után került sor, 1920. június 4-én, s egy évre rá, 1921. július 26-án lépett életbe.
- 37) A délszláv népek képviselői, 1917. július 20-án a korfui nyilatkozatban mondták ki a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság megteremtését. Erre 1918 novemberében került sor Belgrádban, mégpedig az eredeti tervtől eltérően úgy, hogy a Monarchia testéről levált Horvátország és Szlovénia kimondta csatlakozását a Szerb Királysághoz. Újvidéken a Vajdasági Népszkupstina ezt 1918. november 24-én tette meg. A Jugoszláv Királyság elnevezést csak 1929 októberében, a monarcho-fasiszta diktatúra idején vezették be.
- 38) A Jugoszláv Enciklopédia „igazságtalan pénzbevéltásnak” nevezi, az új államban kifejezésre jutó unitarista törekvés jelének tekinti, amivel a Drinán és a Dunán túl élő lakosságot sújtották.
- 39) A háború utáni évek a nagy gabonaszpekulációk kora is. 1920 elején a rövid életű becske-reki *Közakarat*, az első vajdasági kommunista napilap közölte Jankovics Szilárd torontáli alispán nyilatkozatát, mely szerint a lánckereskedők a gabonát 100–180 koronáért

vásárolták fel, s most 450–500 koronáért adják, illetve még jobb áron külföldre szállítják. Mivel Bánát szívében, „a búza kimeríthetetlen bányájában“ a kenyér kilója felszökött 8 koronára, az alispán rendeletére a rendőrség csaknem 1000 vagon búzát foglalt le vidéken a „főszolgabíróknál, malmoknál, közraktáraknál“, azaz – pontosabban – kiviteli tilalmat rendelt el. Mivel Jugoszláviának kiviteli kötelezettsége volt Franciaországgal szemben, a belgrádi Minisztertanács felfüggesztette az alispán rendeletét. „Mi lesz ebből? – kérdezi a *Közakarat*. – Kiviszik a gabonát, s mi éhínségnek leszünk kitéve... A pénz istene dominál a fejnél, mi legyen a lábbal?“

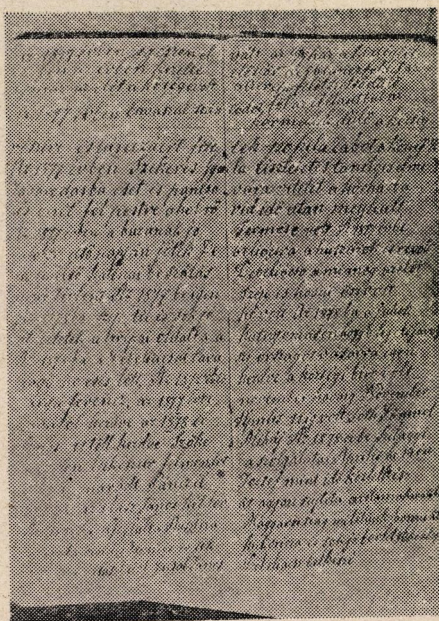
- 40) Ez a kötelezettség a török eredetű kuluk néven vált ismertté. Magyar jelentése kényszermunka, illetve robot, ahogy azt Katona József is mondja. A török megszállta vidéken a nem mohamedán vallású köznépet, a ráját kényszerítették így közmunkára. Szerbiában 1910-ben megszüntették a kulukozást, de 1923-ban újra törvénybe iktatták, felölve vele a munkaképes férfi lakosságot 18–55 éves korig. Az ily módon mozgósított munkacserőt főleg helyi jellegű utak építésénél használták fel.
- 41) Az idézett jegyzőkönyvek és egyéb dokumentumok, amennyiben nincs hivatkozás a forrásra, a karlócai Vajdasági Levéltár torontáli alispáni és a németbánsági határőrezred irattárából valók.

Katona József

Katona József időszámítási könyvének borítólapja

Egy oldal Katona József feljegyzéséből

ETO: 398.8 (497.11)

HORVÁT JÁNOST A CSÁRDÁBAN MEGÖLTÉK

(Egy kupuszinai népballada születésének története)

SILLING ISTVÁN

Nikola Tesla Építészeti és Fafeldolgozó Szakmunkásképző
Iskolaközpont, Apatin

Közlésre elfogadva: 1982. febr. 20.

A magyar népköltészeti alkotások között oly rangos helyet elfoglaló népballadák életéről manapság országunk határain belül is szép számú közlemény látott napvilágot. Jugoszláviai magyar balladakutatásunk egyre gyarapodó kiadványai a műfaj itteni gazdag előfordulását bizonyítják. Több tájegység, valamint település balladakincse már az olvasók elé került, így Észak-Bánát, Szlavónia, a Drávaszög, Zenta és vidéke, Gombos stb.

A nagy számú klasszikus, régi stílusú magyar népballada mellett ismeretek/ismertebbek az ún. újstílusú balladák, amelyek között sok éppen a mi vidékünkön történt tragikus esemény feldolgozása. Ezeknek az eseményeknek valóságos hátterét, igaz mivoltát a kutatók néha ki is tudták deríteni, mint például Kalapis Zoltán vagy Burány Béla¹).

Ilyen lehetőség kínálkozott számomra a kupuszinai népballadák gyűjtése közben. Egyik adatközlőm egy balladatöredék éneklése után felhívta a figyelmemet özvegy Bazsantikné született Kerhut Erzsébetre, akitől ő a balladát tanulta, s akit a dalban említett hős kedvesének nevezett. Így indultam el megkeresni Kerhut Erzsébetet, aki a következőképpen adta elő balladáját, s utána fényt derített az esemény hátterére:

HORVÁT JÁNOS

Hallottátok-é, lányok, hogy mi történt?
Horvát Jánost a csárdába megölték.
Hosszú, éles nagykés ment a fejében,
Úgy vitték ki a csárda elejében.

Örzse néni adjon isten jó estét!
Meghoztuk a János fia holtestjét.
Elég nagy bút hoztatok a fejemre,
Megajjátok nem lesz ez elfelejtve!

Horvátéknā meggyújtották a gyertyát,
Tálán bizony Horvát Jánost virasztják?
Horvát János fejtől lábíg koszorús,
Édesanyja árva szive szomorú.

Édesanyja árva szive szomorú,
Lássá, hogy a János fija koszorú.
Latod, fiam, mire visz a szerelem,
Temetébe visz téged a szerelem.

Gyerték, lányok, öltözzink fel fehérbe!
Menjink el a Horvát temetésére!
Horvát Jánost viszik a temetésben,
Az öt gyilkost meg a sötét börtönben.

— A születési nevemet? ... Kerhut Erzsébet. Mostan Bazsantik Erzsébet.
... Én? ... 1917-ben. ... Kupuszinán, igén.

— Mikor házágyét a Horvát János, nem is ismertik egymást, ugyé, csak én szógálány vótám, és ugyé ot szógátám a apja testvériné. A felesége vót a zén onoká bátyámnak a felésége, szóval a apjának a testvére az én onoká bátyámnak a felesége vót. Gábor Pistá bátyámnak. És akkor énnékém a édesányám méghált, édesápám csak magá marát. Akkor odáméntem szógáni, s akkor mikó í házá gyit, a Boggyáni rétbí, akkor ot mégismerkétink, és akkor ojan mindá szerelémbe gyit vóna, hogy hát légyek a szeretéje neki, ugyé. Akkor, szombáton este ugyé ez vót, no vásárnáp, má szombáton mégbeszétik egy kicsit, vásárnáp akkor elméntink a Propelébe táncrá. És akkor ot ugyé, mikor muzsikáták, ezek a szógá legényék mindig nágyon hiták táncuni, mer reneteg nágyon tuttám táncóni, és akkor oán mindá híres vótám a táncbá. De hogy táncótám, és úgy énekétem mindég. Mer mindén nótát tuttám. S akko a legényék, ugyé, szerettek híni táncuni nágyon. Ákkó, persze ezek a szógá gyerékék azt monták, hogy nē, ne, nem engeggyék aztát még, hogy í légynē az én szeretém. Í még asz montá, hogy nē híjának engēm táncóni. (É)s ezēn őszevesztek. De a János nekēm nem mondot sēmmit, hogy ík őszevesztek. Én csak ezt azutān tuttám még, mikor mā, ugyé, ez mindēn mégtértēt, hogy mijēn vesztek ősze. (É)s akkor, ugyé, elmúlot a nótá, akkor azutān, ugyé, í hit engēm táncóni, (mi)kó ezek a szógagyerekék nem gyittek mingyā, í akkor iparkodot gyinni, hit táncóni. No, elmúlot az a nótá, eltāncótuk, mongyā, hogy mennyink mos ki a kuglipājārá, hozot odā nekēm ki egy szokkot méginni, azt mégittuk, és akkor montā, hogy mos mēnyink ki az uccārā kicsit beszélgetni. Mikor kimēntink az uccārā, onnān mind a kiskēzti, kápun, mingyā szomszédbā a kis hāz melet ot mégātunk, a két ablak kēzēt. Még most az a kis hāz mégvān, még az a kis ablakok is ottān. Ot csak annyī vót a zegész, mikor mink odaértink, visszāfordútunk, és egy kézi villānyā úgy rānkvilāgítottak. Mongyā nekēm, hogy kicsodāk azok. Én mondom neki, hogy én a Nagy Ferit ismerēm, még egy nagy hosszú karót láttam, de hogy melliknek a válān vót a káru assē tudom, ugyé, mer a villānyā, (a)hogy forogtak ērē-ārā, én azt a kárut még láttām, oán jó métēr hosszú karó vót, (é)s egy ijen kis dārabon oán mindā gērbere āt, és oán kis csicsēk vót azon a gērbíni. De ez egy pillānāt, akkor mā ott is vóták és kēzēnk csāpták. Egy kicsit jobbān rāmcšāpnāk, akkó én ot rēgtēn kész vágyok, ugyé. De az a kis csicsēk így végigkārcótā a ārcomāt (é)s folot a vér. Arrā én beszalāttām, mondom a gyerékéknek, hogy jāi gyerékék, Ho, Vāskār Jānosta nágyon itik mer, úgy montāk a gyerékék, hogy Vāskār, nem Horvāt, de a igāzi neve Horvāt, ugyé. Mire ezek fēlūgrātāk a āsztal

keri, mer kilen ivószobá vót akkor a gyerekeknek, ot itták, muláltak, addigra mā é(i)s utánnám beszalát, beugrot. (É)s csak annyit mondot, mikor raért a ajtórá, a kiszébre:

— Jaj, gyerekek, végem ván. — elkaptá a fejit.

De az a nágy, fekete gendér hája, az egy vér vót, tiszta vér vót nekije. Ákkó ot ésszerakodot. (A)kkó ezek a gyerekek félfogták, (é)s kivitték a (fog) kuglipájára. Ot éntézték. Mondom nekik, hogy gyerekek, az istené nē éntézzéték, hát mégfágyik, november, ugyé. Hát mégfágyik a gyerek.

— Mēnnyetek szóni (a) éregápjának, éregannyának, hoty hát mi ván, ugyé.

El is mēntek, éregápjának, éregannyának szóni, akkor régtén el is gyittek oda, régtén szaláltak a doktoré. Á doktor ot lákot, áhun most a ovodá van. El is gyit a doktor, és akkor a doktor, ugyé mēgnízte, ász mongyá, hogy muszaj bevinni a kórházba. Bekétzte neki, a lábát átszúrták nekije, még a feje éssze vót verdessé nágyon. Ákkor feltétték a kocsirá, elgyittek a éregápja, éregannyá kocsivá, elvitték a kórházba, de mire (a) kórház kápuba értek, méghált. Ot pontosán bevégezte. De azé bevitték a kórházba, és akor ugyé, hát, még-álapítoták, hogy mití hált még. Ugy mongyák, hogy áttú a szúrástú hált még, amit átvágták neki a combját it fēnt.

... Hányba? ... Hát még nem is tudom sé elgondóni, hogy hányba ez történt, én ... tizenhét, ... tizenhét, és tizenhétbe szilettem. ... Ákkó harminc-négybe ez történhetét, ugyé. ... November, Mindénszenték után. ... Hát akkor, ugyé, úgy ez történt, hogy, mikor elvitték a gyerekeket, a késékházához, mer elgyittek régtén a rendérség, mingyá éngemet ki hívták a kocsmábú, mer én továb mégin, ugyé hiták táncuni a legényék, mégin táncótam. Ést ákkor, mikor elmúlot a nótá, ákkor a rendérség ugyé kihálgátot, hogy hogy történt, mi vót. (Há)t én montám, hogy amit én láttam én ázt tudok mondáni, de amit nem láttam, nem tudok mondáni sēmmi. Hogy mijen vesztek éssze? Csak ennyi vót a zegész, hogy kimēntink, és régtén csápták is kézénk, ugyé. Csak annyit kérdézet, hogy kik ázok. Ez vót a zegész beszédink, sēmmi más nem. Ákkó iket mingyá bezárták, ugyé, ákkor egy hétre rá, vágy hogy vót egy kihálgátás Zomborbá, a megyén, ákkó ott is kihálgátták, ugyé. Hát én mást nem tudok mondáni, csak amit tudok mindent. No, mikor ugyé ez lézajlot mindén, (ha)t ákkó én bánatos vótam. Nem tutttám magámnak taláni, nem talátam fé magámát, ugyé. Ákkor úgy ábba bánátombá, mindég úgy gondoskodtám, no és ákkor úgy élkésztem ezt a nótát így magámtú, ésszerákni magámnak, hogy mijen nóta is az lész, ugyé. ... És a dallámot is én magám eztet mindént úgy hozzája. És ákkor ... mikor élénekeltem kint a zudvaron a Propellébe, ákkor a lányok kériátak, ásszonyok mind, hogy még dánójám, még. Hát még sírták is, ugyé, ottán, hogy hát, hogy is tutttám én ezt így ... szomorú nótá, ugyé, szomorú eset vót ez no, nágyon szomorú eset vót.

Balladahősünk édesanyja, a dalban említett Örzse néni (özvegy Horváthné, Buják Erzsébet, született 1896-ban Kupuszinán) még él. Néhány további körülményt tőle tudtunk meg:

Ugyé én ezt nem nágyon tudom, mer mink nem vótunk idehaza. Csak áhogy mongyák, ... ot vótak a Propeller kocsmába, mink Bärkäsba²) vótunk. És itet házáhoztuk, a Pész Pistá akárt eskinni, és itet mégihíta véfénynek. ... Kocsin, kocsin hoztunk háza paprikát is, malombá örölnyi, ezt a füzé-

résset, még ruhát akártunk nekik varatnyi. Varattunk üs nekik ruhāt, ugyē, de mink visszamēntink, én mēg a zapja, ōs a māsik gyerek āz mēg ot vót, ā Pali. Nā, ākkor mikor mink mēntink vissza, az ēregapjānā vót, mēg az ēregannyānā, ugyē ī vėfény akart lēnni. Mer itet mēghīta, pajtāsā vót, mēg a Jānos is, a Sėri, ezek vótāk pajtāsok. No, és ākkor úgy — ugyē mink csāk így hālloottuk, mer mink nēm vótunk idehaza — hogy mēg ākkor szombaton este mēntek a fāluvel, mer ōk is tuttak, a gyerekėk hėrmunikāznyi, nagyon szėpen, az is. Mēntek a fāluval, és ō hermonikāzot, tēbbiek mēg danótāk, mēntek lassan osz . . . Hāt, ugyē, elmúlt a szombat este is, jōt a vasárnap. Mikor elmēntek a kocsmāba, tāncógattāk, és ī kiment evvel ā, māmā is él, az Ęrzs, a Kėrhút, ez tudjā legjobban, mer ez beszėgetēt vele, kint, mikor lēitēttėk. . . . Hāt, mos ki tuggya, ugyē, én nem tudom, hogy hogy, úgy mongya, a Ęrzi így mesėte, hogy, hāt valamivē, bokszer vāgy mi vót a kezikbe, mer nagyon sėtēt vót, és mongyā, hogy ē nem lātta, hogy mi vót, kėribellī. De ēgy csapāsra lēitēttėk. Ō lēesēt a fal mellett. Ākkor ō mēgfordút, az Ęrzi, és kezdēt kiabānyi, hogy gyerekėk, gyertėk, mer a Vāskārt — úgy hītāk, ugyē, nem Horvātāk, hānēm Vāskārāk, — verik. Űgy hogy mire ezek gyittek ki, ē mā ojan mind a szėdītten, mēgfordút, vót ot ēgy kis híd, mēgfordút és kezdēt befelē gyinnyi. S ahogy ē befelē, bellīri mēg mēg ēgy, ot āt, és az szūrta mēg. Szemėrmes testit sėrtētte. A feje is így szėt vót vāggā, fejtētē, mēg ez a szūrās is. Hāt ez lāccot is, hogy a szemėrmes teste egész dagat vót. És ākkor ō mēnt be, mikor bemēnt a zajtōn, ākkor hasra esēt, ākkō mā tovāb nem birt. Elesēt. Ākkor montā ānnāk a Dudās Misānāk, āz is pajtāsā vót, hogy kėsse el ā nādrāgjāt, mer ot fāj neki, nāgyon fāj neki. Āz elkētēzte. Mikor elkētētte, hāt vót mit lātnyi. Mongyāk, hogy ālūt vėrrel tele vót mā mind ā nādrāg, ugyē, ākkō valamikor azok a ōreg nādrāgok, szījās nādrāgok vótāk. Ākkor mēntek el ā testvėrem, a Viktōrunk, az is mēghalt, a Mikō felesėgėnek az annyā. Az odamēnt, mongyā, hogy Jānos, nāgyon beteg vāgy

— Nāgyon.

— Ki mēgvert?

Mongyā: — Toldi.

Annyit tudot mondanyi, de tēbbet nem tudot mondanyi sēmmit. De tēbben vótāk, ugyē, ēten vōltāk. Ākkor mēntek az orvosē, rėgtēn. Elmēnt az orvos, adot neki inėkcijōt, de mongyā, hijābā ā inėkcijō, mongyā:

— Vigyėk, ha van kinek, el a kōrhāzbā, mer mivel ā szīlei nincsenek it, hāt vigyėk a kōrhāzbā, de — mongya —, nem hiszēm, hogy kibirja addig is. De, hāt hogy āzē mēgis, próbājāk.

Hāt ākkor ā zėregannya, mēg a Pali, az is mēghalt ā Sāruccābā, āki vót, āz ā Pali, Vāskār, Horvāt. Ākkor avvā elvittėk. A Pali mēg a zėregannya, a gyereknek, a zėn fījammak a ēregannya. Elmēntek ā kōrhāzig, de ot mā halot vót. Hāt az utkėzbe īk nem nēztėk mēg tālān, utkėzbe mēghalt. De āzē beātāk a kōrhāzba, nem hoztāk vissza, ugyē jelentēttėk, hāt ākkō bevittėk kōrhāzbā. Őrtink mēg a Pali elgyit, hogy gyījink haza, mer ez ā baj.

Mikor tērtēt ez? Mos hārminchārombā vāgy hārmincnėgybe. . . . Tizennyōcadikba vót tavaszkor, ez ōszkor, Mindėnszentėk elēt ēgy hēttel tērtēt, és tāvāszkor, āprīlisba lēt vōnā tizennyōc éves. . . . Hāt, mos, ugyē,

én nem tudom én, hogy mijér veszekettek, gyerekek, de hogy ezt így beszétek. Píritynek montuk, ugyé, hát Sótának hiták, a Nägyuccábá, ott is vót egy szógagyerek, mer mind szolgagyerekék vóták, nem kupuszini vót egy sé. Ot beszélgettek, kihalgatta valáki iket, de hogy ki, azt nem tuggyuk, hogy vagy itet, mind a zén fijamat, Jánost, vágy itet, vagy a Sérit, vagy a Pész gyereket, äggyet, amelliket elfognak, agyonverik ezeket. De hogy mijér, ezt nem montá sänki. . . . Töbször, töbször, äkkor szerettek verekényi a gyerekek, s min-gyá késékké.

(Hallott-e erröl a nótáról?)

Nem hallottam ezt, nem, mer' mink, ugyé nem vótunk itt a faluba, mink ot vótunk lënt a Bärkäsba, külenc évig . . . kilenc évig.

Ez a kupuszini újtilusú ballada tehát a szeretöért elkövetett gyilkos-ságokról szölök közé tartozik. Ezeknek nagy a száma a jugoszláviai magyar balladák között is. Szerkezetüket is többen vizsgálták. A kupuszini ballada vizsgálatokor kiderül, hogy a figyelemfelhívás közismert:

Hallottátok (földrajzi név)-ben mi történt?

(név)-t a kocsmában v. csárdában megölték.

Ez a formula minálunk szegényebb. Elmarad a helymegjelölés. Söt néhány ballada az esemény megtörténtének évszámáról is beszámol, azzal kezdödik, s nálunk ez is hiányzik. Itt a balladaénekes csupán lánypajtasait szölítja fel a történet meghallgatására:

Hallottátok-é lányok, hogy mi történt?

Az ilyen balladák kezdöképletének második sora Kupuszinán is teljesen azonos a többiével:

Horvät Jánost a csárdába megölték,
vagyis a helyi szereplö neve kerül bemutatásra.

Sok balladában az édesanyjához viszik a halott ifjút, ez is sztereotip része az effajta daloknak. Kupuszini balladánkban is ilyen hangzik:

Örzse néni, adjon isten jó estét!

Meghoztuk a János fia holtestjét. —

bár a történet valóság háttere nem ezt igazolja, azonban a meglévö formula így követelte.

A gyilkosság okát ez a ballada nem említi, csupán az adatközlöktöl tudjuk meg késöbb.

Balladánk szerkezeti egységei a következök:

1. a figyelemfelkeltés és a gyilkosság ismertetése
2. a halottat elviszik az édesanyjához
3. a virrasztás
4. az édesanya beszél a fiához
5. a bevezetöben említett lányokhoz intézett második felhívás
6. a temetés
7. a gyilkosokat viszik a börtönbe.

Új, eddig ismeretlen rész az ötödik szerkezeti egység:

Gyerték, lányok, öltözzink fel fehérbe!

Menjink el a Horvät temetésére!

Azonban ez Kupuszinán előfordul más népballadában is, a Dánél fivérekről szólóban:

Gyertek, lányok, öltözzünk fel fehérbe!
Menjünk el a Dánél (v. a Józsi) temetésére!

Burány Béla: *Hallották-e hírét?*²³ című gyűjteményében is szerepel a két Dánél fivéről szóló bácskertesi/kupuszinai népballada (383. old.). Ott a következőképpen hangzanak az említett sorok:

Gyerink, lányok éltezzink föl fehérbe,
Gyerink Dánélékhoz a temetésre.

S ez, a Dánél testvérekről szóló népballada az ismertebb Kupuszinán. Idős adatközlőim (Péter István, született 1908-ban és özvegy Antalovicsné Deák Verona, született 1906-ban) nyilatkozták, hogy a szüleiktől, nagyszüleiktől tanulták a balladát:

„... Ezt a édesanyámtú, 1923–24-ben. Apróhajmát széttink, kint a fédén, akkor ot, ot í dudlázot a anyánk mindég, mindig, mindig. . . és akkó í tile. Í ot Szántován⁴ nevekédét föl, a Budzsákba, és ottán, ottán ez a nótá, ugyé, félkerekédét, . . . akkor anyánk nekink mindig dánótá.“

(Péter István)

„... Mikó lányok vótunk, akkó éregányánk esztet mindég dánótá, régiségét, montuk, hogy dánójon. Ez igaz (nyomatékkal — S. I.) történet. Bëzdánba. Hät ot monták, hogy ot történt, de hät mos, hogy ez, ugyé, igaz vót-ë, nem-ë, csak éregányánk mindég ezt a éreg dárabokát. . .“

(Antalovicsné Deák Verona)

Ezzel a szerkezeti egységgel rokon még Burány gyűjteményéből a 160. számú (364. old.), Ezernyolcszázötvenötödik évbe című, a cséplőgépbe esett lányról szóló ballada egy szakasza:

Gyerték, lányok, öltözzünk föl fehérbe,
Vigyük ki ja gyöngyvirág temetőbe!

A forma tehát a kupuszinai balladaszerző előtt készen állt, csak az új nevet kellett behelyettesíteni. Azonban a Dánél fivérekről szóló balladák dallama nem egyezik a Horvát Jánosról szóló ballada dallamával. De gyűjtéseim során talákoztam már ezzel a dallammal is, méghozzá éppen Kupuszinán. Ez a Finta Paliról szóló (énekelte Dubacné Fridrik Erzsébet) szintén ilyen balladás dal. Azt azonban nem sikerült kideríteni, hogy Finta Pali szerencsétlen halála hol s mikor történt. Ez a ballada megtalálható a *Gombosi népballadák*⁵ kötetben (59–60. old.), ahol a dallam is csak pár hangban különbözik a kupuszinaitól. Gombos és Kupuszina egymáshoz igen közel álló két falu. Ma is, régen is volt kapcsolat a két Duna menti település lakossága között. A kölcsönadó-kölcsönvevő esetét nehéz lenne megállapítani. Tény azonban, hogy ez a ballada a mi Dunatájunk ismert népköltészeti alkotása, s elterjedése természetesen vehető.

Így kiderült, hogy a dallam is készen állt 1934–35-ben. Balladaénekesünk minden bizonnyal már előbb is hallhatta, s a tudatában élő vers- és dallamformát aktualizálta, vagyis nem teljesen eredeti kupuszinai népballada szü-

letett Horvát János haláláról. A születés időpontja azonban jelentős, mert azt bizonyítja, hogy még a XX. század harmincas éveiben is élő tartozéka volt a balladaalkotás a magyar népköltészetnek, s nem utolsósorban a kupuszinaí emberek életének.

JEGYZETEK

1. Kalapis Zoltán: *Történelmes gyilkosságének*. Egy újabkori észak-bánati ballada cselekményének való háttere. In: Kalapis Zoltán: *Balladaénekesek, mesemondók, vásárosok*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1980. 5–42. old.
Kalapis Zoltán: *Lappangó szájhagyományok*. Újabkori törökbecsei népballadák nyomában. In: i. m. 43–78. old.
Burány Béla: *Emberék, sorsok, balladák*. Két zentai népballada nyomában. In: a HITK III. 1971. 7. sz. 39–71. old.
2. Hatalmas kiterjedésű termőföld-terület a Duna mentén, Vukovárral szemben, ahol a kupuszinaiak régen is béreltek földet, akárcsak ma.
3. Burány Béla: *Hallották-e hírét?* Pásztordalok, rabénekek, balladák. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1977.
4. Hercegszántó, Magyarország, Bács–Kiskun megye
5. Kovács Ilona – Matijevics Lajos: *Gombosi népballadák*. Hungarológiai Intézet, Újvidék, 1975.

REZIME

U čardi su ubili Janoša Horvata (Istorijat jedne kupusinske narodne balade)

Prilikom sakupljanja narodnih balada u Kupusini (selo u Zapadnoj Bačkoj) autor se sreo sa ženom koja je opevala jednu noviju baladu o smrti Janoša Horvata iz Kupusine. Ona je bila draga pokojnog Janoša Horvata, pa je nakon pesme znala ispričati taj istiniti događaj, tj. okolnosti pod kojima se desio taj nesretni slučaj, te nastanak ove pesme.

Mati pokojnoga je još živa i ona je dodala još neke pojedinsti istoriji smrti svoga sina.

Author upoređuje ovu baladu sa sličnima iz jugoslovenskih izdanja, te iz kontrastivne analize izvlači zaključak da je ova balada kontaminacija već postojećih u Kupusini i njejoj okolini. Na kraju zaključuje da su se narodne balade u našim krajevima radale i u tridesetim godinama XX veka.

SUMMARY

János Horvát was killed in the „csárda“ (The story of a popular ballad in Kupusina)

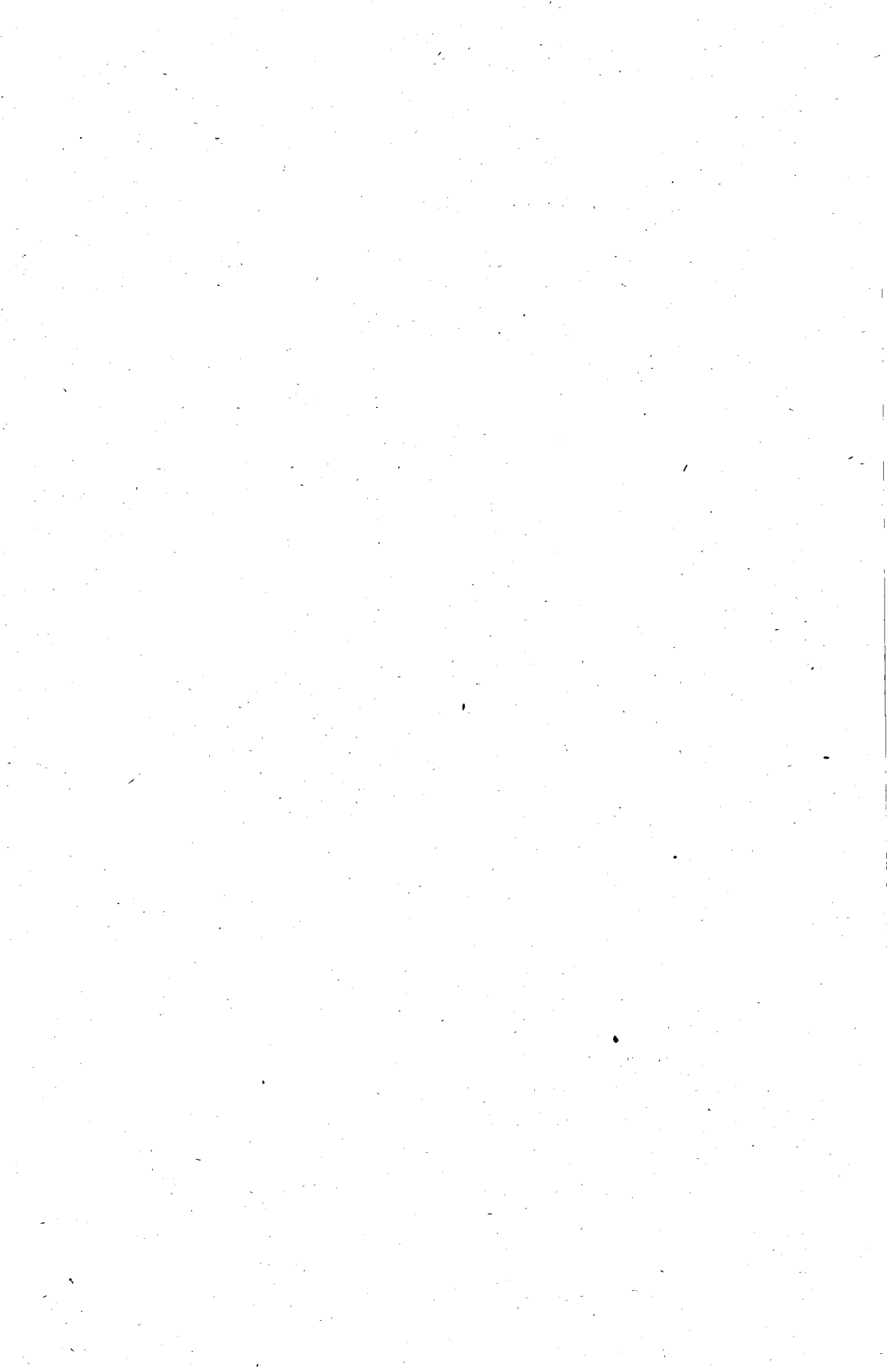
Collecting folk ballads in the village of Kupusina (western Bačka) the author met a woman who has sung a folk ballad of a recent origin about the death of János Horvát of Kupusina. She said she was Horvát's mistress and acquainted me with the circumstances under which Horvát was murdered.

Mother of the murdered Horvát is still alive, so she contributed to the facts about her son's death.

After comparing the ballad with similar existing ones published in Yugoslavia and after contrastive analysis the author concluded that the ballad is existing owes at Kupusina and its vicinity. The author also concludes that folk ballads in our province appeared in the 30s of the XXth century, too.

ADATTÁR

ETO: 929:75 (044.2)

HOLLÓSY LEVELEI A MÁLY CSALÁDHOZ GULYÁS GIZELLA

Pedagógiai Akadémia, Újvidék

Közlésre elfogadva: 1982. febr. 20.

Mielőtt rátérnék a Hollósy-levelek részletesebb ismertetésére, szólnom kell röviden Mály József festőművészről is, mert különben aligha értelmezhetnénk helyesen Hollósy leveleinek tartalmát.

Hollósy Simon (1857—1918) zombori rokoni szálak fűzték Zomborhoz, mivel lékesen esett eddig szó.¹⁾ Holott rokoni szálak fűzték Zomborhoz, mivel édesanyja, Mály Anna²⁾ révén rokonságban volt Mály Józseffel.

Mály József (1860—1901) művészi tehetségét Pavle Jovanović neves szerb festő fedezte fel, akinek a rábeszélésére megszakította hivatalnoki pályafutását, és művészeti tanulmányokba kezdett. Így került 1893-ban feleségével, Géczy Katalinnal együtt Münchenbe, ahol rokonának, Hollósy Simonnak a magániskoláját látogatta. Hollósy nagy szeretettel, önzetlenül támogatta és pártfogolta unokaöccsét. Iskolájában is díjtalanul tanította. Mály Hollósy segítségével rövid idő alatt olyan jelentős előmenetelre tett szert, hogy még abban az évben sikeres felvételi vizsgát tett a müncheni Képzőművészeti Akadémián, ahol Gysis professzor tanítványa az 1893/94-es tanév végéig.³⁾

Hollósy 1894-ben saját kezűleg írott bizonyítványa is igazolja Mály művészetének sikeres fejlődését.

Az említett bizonyítványt, az öt Hollósy-levelet, valamint egy levél-töredéket Mály József hagyatékában találtam. E levelek ismerete hozzásegít bennünket ahhoz, hogy az egyik legnépszerűbb századvégi művész-pedagógus törekvéseiről, művészetének és életének alakulásáról hívebb képet alkothassunk, ugyanakkor Mály művészetének és életútjának teljesebb megvilágításához is hozzájárulnak. Ezek az őszinte, gyakran keserű, szenvedélyes írások az 1894-től 1897-ig tartó időszakot ölelik fel, az utolsó levél viszont 1910-ben íródott. E leveleket Hollósy unokaöccsének, Mály Józsefnek és Mály feleségének, Katicának írta.

A keltezés szerinti az első levelet Hollósy Málynának címezte Münchenből 1894. július 16-án; ebben beszámol arról az igyekezetéről, hogy unokaöccsének ösztöndíjat szerezzen.

Törekvését végül is siker koronázza: Mály József megkapja a Facione-féle évi 600 forintos ösztöndíjat. Ez tette lehetővé számára, hogy beiratkozzon a budapesti Országos Magyar Képzőművészeti Mintarajziskola és Rajztanárképző gyakorló-festészeti osztályára mint rendes növendék. A főiskolát 1894—1898 között látogatta Lotz Károly festőművész tanítványaként. Mály tehát kedvezőtlen anyagi helyzete miatt megszakítja a müncheni Képzőművészeti Akadémián megkezdett tanulmányait, és ösztöndíjasként Budapestre költözik, hogy tovább tökéletesítse művészeti tudását.

Hollósyt Mályékhoz továbbra is szoros rokoni kapcsolat fűzi. Ezt bizonyítja egy 1895-ben Münchenből Málnénak küldött levele. Bizalmasan beszámol magánéletének tragédiájáról, arról hogy élettársa, Kätty Walles 1894 októberében váratlanul elhagyta. Kétségbeesésében arra kéri Málnét, segítsen Kätty viselkedésével kapcsolatban az igazságra fényt deríteni. Abban reménykedik, hogy a valóság megismerésével a lelki egyensúlya is helyre fog állni. Életkörülményeivel sincs megelégedve, nehezebb helyzetben van, mint az előző évben volt. Elhatározza, hogy új életet kezd. Nagy reménnyel tölti el a budapesti magánakadémia megszervezésére való felszólítás. A megbízatáshoz kapcsolódó, a magyar művészképzésre vonatkozó programját és pedagógiai elveit tartalmazó terjedelmes beadványát még decemberben elküldi a Közoktatásügyi Minisztériumnak.⁴⁾ Bizakodva kijelenti, hogy ezzel a legjobb lehetőségek kínálkoznak számára, habár Münchenben is elérhetné a legnagyobb elismerést és sikert; az elmúlt időt azonban nem lehet visszahozni, és ő a jómodért, a gazdagságért nem tett és nem is fog tenni semmit. Sanyarú sorsáért a művészetet okolja, s Mályt is ettől a keserű jövőtől félti.

Mint ismeretes, a Hollósy vezetésével tervezett budapesti művészeti magánakadémia nem alakult meg. E kudarc következtében határozza el, hogy végleg Münchenben marad, ahol kedvezőbbek a feltételek, mint Magyarországon.⁵⁾ Ennek ellenére továbbra is foglalkoztatja a magyar festőművészet jövője. Újabb lehetőségek után kutat, miután felismerte, hogy a sajátos nemzeti művészet csak hazai környezetben születhet meg. Ezért is lát hozzá a nagybányai művésztelep megszervezéséhez. A kolónia megalapításáról unokaöccsének 1896. április 22-én küldött válaszában tesz említést. Május elsején fognak Bányára utazni, és a művésztelepről az újságokból lehet majd tájékozódni, mert ő személyesen nem fog hívni senkit sem, mivel Münchenből mennek éppen elegenden. Tehát Hollósy az új magyar művészetért a Múcsarnokkal csatázva nem tartja kívánatosnak, hogy Nagybányára a müncheni művészi körén kívül máshonnan is jöjjenek festők.

Mály József feleségével 1896-ban Nagybányára költözik és az iskolán kívül dolgozik.⁶⁾ Mály más irányú levelezéséből tudjuk, hogy a következő évben is a művésztelepen festett. Több festményét megvásárolta Nagybánya művészetkedvelő közönsége. Ebben az évben, 1897-ben, Hollósy és Mály véglegesen szakít egymással. Erről tanúskodik Hollósy június 26-án írt pár sora és egy megszólítás és aláírás nélküli Hollósy-kézírású levéltöredék tartalma, amely valószínűleg megelőzhette a júniusi levelet. A Mály-hagyatékban ezek az utolsó írások, amelyeket Hollósy unokaöccsének címzett. A szakítás feltételezhető okának a megfejtését Hollósynak Réti Istvánhoz írott leveleiben találhatjuk meg. 1897. december 13-án ezt írta: „... Papp Gábort, Mályt is elengedem neked, van egy új, egy legújabb bizonyítékom — a fővárosból, Budapestről!“ A továbbiakban elmondja, hogy áskálódnak ellene: egy adósság fejében, sebtiben festett gyenge képét tudtán kívül ki akarják állítani Budapesten, a Nemzeti Szalonban.⁷⁾

Később pedig a következőt írta: „... ha egybet nem, tartsák tiszteltben azt az eredményt és azt a munkát, a mit a Mályk, Papp Gáborok, Zemplénik, Eizenhutok s.t.b. okádékai dacára, ma még mindig tiszta fényben tudok felmutatni — ellenkezőleg: meg tudtam a piszoktól oltalmazni az iskolát;“⁸⁾ Majd: „... ha már nem tudtak az iskolán kivetni valót találni —

— keresték azt rajtam — segített nekik — ember, állat, hogy: ne csak rajtam, de kívülem is mindent piszkoljon p.o. Kacziáni, Mály e.t.c.“⁹⁾ Vagy: „Az első nagybányai esztendő „huszti“ vár lefoglalásától a Mály, Papp Gábor, Berettyófalvi Kacziáni sápadtságától a Ferenczy Károly et Comp. . . . ítéletéig. . . — már mind átlábolt elfelejtett dolgok“¹⁰⁾. Mály korai halálát csak megemlíti egyik levelében: „Mály József is meghalt“¹¹⁾.

A közölt levéltöredékekből kiderül, hogy a szakításnak nemcsak személyi okai voltak. Hollósy Mályt együtt említi azokkal, akik közeledtek a Múcsarnokhoz. Ismeretes, hogy az újat akaró nagybányai festők legnagyobb ellenfele a Múcsarnok volt, a korabeli társadalmi viszonyokat védő intézmény, a hivatalos művészeti irány képviselője. Hollósy következetes Múcsarnok elleni harcot hirdet, és nem is gondol egyezkedésre, megalkuvásra. Münchenben Hollósy és a majdani nagybányaiak között még nem volt világnézeti ellentét, lényegében azonos volt a művészetszemléletük. Nagybányán a korabeli magyar művészeti helyzet elleni harcban jutott felszínre világnézetük ellentétes fejlődése, s a széthúzó törekvések végül szakításhoz vezettek. Szakításuknak tehát világszemléleti oka volt, az összeveszés szubjektív tényezői másodlagos jelentőségűek. Túlhaladva a polgári világnézetten, Hollósy eljut a plebejus, demokratikus forradalmisághoz. A többi nagybányai útja másfelé, a Múcsarnok felé vezetett; sohasem azonosultak ugyan vele, de ragaszkodtak a polgári életformához és a polgári társadalmi megbecsüléshez, ezért kellett Hollósynak Nagybányáról is távoznia.¹²⁾ Mály is, miután személyes okokból és polgári világnézete miatt szembefordult Hollósyval, barátaival együtt 1898-tól kezdve többször kiállított a Múcsarnokban.

Hollósy és Mály kapcsolatának megszakadásával a levelezésük is ~~szab-~~ bamaradt. A Mály-hagyatékban mégis található még egy Hollósy-levél 1910-ből. Ezeket a sorokat özvegy Málnénak, azaz akkor már Marján Györgynének egyik, festmény-rendelő levelére küldte. Hollósy a megrendelésnek készségesen eleget tesz, és kész a rokon kapcsolat felújítására is. Levelében beszámol családi élete alakulásáról, művészetének külföldi sikereiről, a párizsi és londoni díjakról,¹³⁾ iskolájának eredményes működéséről. Megemlíti, hogy Nagybánya után Magyarországon ismét elismeréssel figyelik festészetének alakulását. Művészetét illetően bizakodva tekint a jövőbe. Az e levélben említett képet Hollósy később megfestette, de a festmény bemutatása és értékelése túllépi e közlemény keretét, így külön dolgozatban fogom ismertetni.

Ezen kívül Hollósy és a Mály-család levelezésének a bemutatását Mály József művészetének ismertetése és értékelése tenné valóban teljessé. Művészetörténet-írásunknak ez mindmáig egyik nagy adóssága, Mály művészetének méltatását azonban nagyban megnehezíti az a tény, hogy alkotásainak csak igen kis hányadát ismerjük. Műveinek egy része külföldön, vagy itthon is ismeretlen helyen, esetleg felismeretlenül lappang. Mály ígéretes tehetség volt, és korai halála miatt torzóban maradt művészete több figyelmet érdemelne.

Hollósy és Mály rokon és művészi kapcsolata vidékünk művészi életének egyik jelentős mozzanata volt. Mály József festészetének kibontakozását, művészivé válását, vidékünk első nagybányai festőjét, valamint egy érdekes, Hollósy életművében egyedülálló, zombori hatásra megszülető festményt köszönhetünk ennek a kapcsolatnak.

L E V E L E K

1.

Herr Josef Mály aus Zombor Ungarn Comitat Bács-Bodrogh arbeitete in meiner Schule bis ende September 1893.

Sein Fleissige und Vorzschritte sind einem *Vorsehmen Künstlerischen Talente* endsprechend.

München 1894 den 12 Juni

Simon Hollósy Künstler¹⁴)

2.

Kedves Katica!

Leveledre sietek megnyugtatasul válaszolni: Jóskuca a holmikat már rég elküldte, emlékezz csak vissza arra, hogy az én képem például 1 1/2 hónapig jött Pestről a megvámolásnál iszonyú időt kell veszíteni, azonkívül a szállítás maga is hosszadalmas *per „frachtgut*. Csak légy türelemmel, meg jön a holmi a napokban!

Férjeddal mindennap együtt vagyunk, most itt volt egy Mály Sándor nevű rokonunk két napig. Ez megígért Joskucának mindent az ösztöndíj végett, bizonyítványai vannak a Józsinak Gysistól és tőlem.

Ez a Mály Lukács Béla miniszternek közeli rokona, és most Bpestre megy — amit tehet, meg fog tenni értetek.

Te hogy vagy? Mi mindennap várunk hírt. Jóskát alig lehet tartani, hogy haza mehessen, még megteszi amivel fenyegetődött, hogy gyalog elmegy.

Mihelyest megkapja a pénzt Pista bácsitól, rögtön utazik. Ő ezelőtt írt rövid idővel, hogy Józsinak fog 90 forintot 15 ike körül küldeni.

Erre vár a Józsi!

Sajnálom, hogy ti itt olyan sanyarú életet éltetek, de most tisztán látom az okát. Mind a ketten idegesek vagytok, de különösen te Öreg!

Leveledet nem is akartam Jóskucának mutatni. Azok után, amiket ő nekem itt elmondott rólad, gondoltam, hogy megfogja bántani az, ha olvassa, a holmik zálogba csapását és a te kifakadásaidat, de mégis legjobbnak láttam leveledet neki megmutatni. Ő nevetett arra, amire azt hittem meg fog nehezteni.

Légy meggyőződve arról, hogy a férjed téged nem kevésbé szeret és tisztel, mint te Őtet. Igyekezz a jövőbe őtet meggyőzni arról, hogy vannak, akik őtet megértik és elsősorban te mint neje; mert mindig erről fantáziál: „engem nem ért meg senki a világon, minden ember csak a rossz tulajdonságaimat veszi tudomásul, a *jót* bennem nem látja; *nem akarja* látni senki.“

Amióta te elmentél, hallottam ezt tőle 20-szor; azelőtt is ugyanannyiszor. Eleinte nevettem rajta, de most már látom, hogy van benne sok nagyon is igaz, és napról napra belátom, hogy ha valami, úgy a körülmények (elsősorban) voltak az okai is mindennek, amit Ő látszólag hanyagságból elmulasztott — inkább mondhatnám, hogy ez a fiú el volt keseredve!

Volt oka reá elég! Mert hála Istennek, biztos reménye van arra, hogy előre fog haladni. No ha csak már egyszer rendben lesztek — mindegy aztán, akármilyen keserves elmúltak árán is kellett legyen azt megérdemelni mindkettőtöknek, jobban mondva mindhármatoknak.

Most bevégzem soraim azzal, hogy kívánok neked sok minden jót a Joskicával és Kätivel együtt. Käti még mindig nyaral és jól érzi magát, a hónap elején itt volt 2 napig, most várom a hó végére ismét.

Azt hiszem, Ő írt neked?

Édesanyádnak kézcsókomat és téged őszintén tisztel, csókol szerető rokonod

1894 Július 16. München.

Simi

3.

Kedves Katica Húgom!

Annyi változott azóta, mióta elmentetek. Käti eljött — azt mondta: „na jezt bleiben wier jasammen bis wir leben“.

De minden másképp történt — feljelentettek minket és egy este hazajövet egy cédulát találtam az asztalon, amelyikre rá volt írva, hogy a Komiszárius az elmulasztott bejelentésről, hogy Käti megérkezett, feljelentést kapott és engem ezért a mulasztásért meg fog büntetni.

Käti rögtön összepakolt és elutazott anélkül, hogy tőlem búcsút vett volna, megírta ugyan, hogy Ő mindent rendezni fog és legyek nyugodt, egy bizonytalan időre utazik el — de azóta három hónap telt el és én még egy sor tudósítást sem kaptam tőle.

Most nekem bármennyire is fáj — de nem tehetem meg, hogy én tudakozódjam holléte felől, ha tudnám, hogy beteg, vagy más baj miatt nem ír, úgy rendkívül fájna ez a mulasztás, de megint bánt, hogy Ő egy sorral sem tudat holléte felől.

Nekem a dolgom itt most rosszabb, mint tavaly volt.

Az egyedüli, ami vigasztal, az, hogy ha már meg kell lenni, hát megkezdek egy egészen új életet és fogom nyomorult fentartásomért öröm nélküli napjaimat átdolgozni. Ez az idő majd mindent elfelejtet.

A minisztériumtól kaptam felszólítást egy alakítandó művészakadémia program benyújtásáért, a legjobb kilátások előtt állok.

Hisz én is elérhetném a legnagyobb eredményeket; de hiába, az elmulattal nem csak személyt, de az elmúlt időt elvesztettük. A jó létért még egy ujjamat sem mozgatom.

Szegény Katica húgom, te is azt írod: öregszünk!!!

Én mai napig a keserűségből többet ittam, mint a jólétből, egy elhibázott étellel a művészettel össze vagyok növe.

Ez a pálya nem embernek való, minél őszintébben szolgálja az ember a hivatását, ez annál rosszabbul fizet.

Bennem megvan minden kellék ahhoz, hogy az életet kiösmertem legyen eddig, és ezután mindent egy bizonyos fokú egykedvűséggel fogadjak, ami még engem érni fog, legyen az a legmagasabb szerencse, vagy szerencsétlenség!!

Józsinnak add át tiszteletemet, szegény fiú, ez is járja az élet táncát — pláne most a festőművészettel jó gazdához indult. De nekem még sincs igazam — nem a pálya az oka, de az ember maga — ösmerek ezen a pályán olyan embereket, akik piros arccal kacérkodnak a szerencsével —

Tőled egy nagy szívességet kérek, írd meg nekem szigorú őszinteséggel azt, amit Kätiről tudsz — különösen abból az időből, a mikor Ő Resnéval közlekedett a Reichenbach strassen. Én gyanítom, hogy Ő már akkor tett olyat, amit nem kellett volna tennie akkor, ha Ő hozzám vonzódással viseltetett.

Vagy ha már meg is tette, ne tagadta volna, mikor ezért kérdést intéztem hozzá.

Ha megtudnám, hogy hozzám nem volt egészen őszinte, úgy könnyen kárpótolhatnám magam és tudnék tiszta nyugodtsággal tájékozást szerezni. Kérésem sürgősen ismételve, maradok téged számtalanszor ölelve, csókolva szerető rokonod

Hollósy Simi

München 1895

14/I

Kisleányodat és Joscucát tisztelem, csókolom, ha nem hiszed, csókold meg őket te az én nevemben.

Isten veled!

Címem: Zielbland str. № 54/III.

4.

Kedves Öcsém!

Örülök, hogy 600 frt. ösztöndíjad van. Törekedj, fogod magas eredményekig vinni a művészet terén.

Hozzám intézett soraidra a következőket válaszolhatom:

Münchenbe jöveleledkor, habár tudtad, hogy én itt vagyok — mellőzted azt, hogy felkerestél volna.

Később hozzám fordultál; mondhatom, ez volt egyike a legutálatosabb és legrosszabb esztendeimnek, ahol minden ellenem fordult.

.....¹⁵⁾

A nagybányárai utazást mi itt elhatároztuk és le fogunk utazni első Májusba.

Ha az újságok fognak erről közelebbi ismertetést hozni, úgy tájékoztatják magukat azok, *akiket ilyesmi érdekel* — én részemről nem hívok senkit, *nem tartom szerencsésnek, ha hozzám akar jönni valaki*, annál inkább se, mert elegen megyünk innét.

München, 1896. április 22.

Családodnak boldogságot,
szerencsét kívánok
rokonod

Simi.

5.

Ha tisztességesen meg fogod köszönni, a mit érted tettem, a mivel segítettetek, úgy e hét folyamán kapsz tőlem pénzt. Örülni fognék ha látnám, hogy fel bírod fogni azt — ha én segíték valakin, az nekem is áldozatba kerül.

Engem, fiam, ne fenyegezz, ellenkezőleg, légy meggyőződve arról, hogy megismerem az olyan embert — és embereket, akivel és akikkel szemben fenyegetés nélkül is el vagyok készülve minden kitelhető és ki nem telhetőre.¹⁶⁾

6.

Nagybánya 26. Június 1897.

Ezt a pénzt azért küldöm, hogy az összeköttetésnek a legcsekélyebb lehetőségét is kifizethessem vele.

Hollósy

T. Mály József Úrnak
15 — tizenöt forint. o.é.

7.

Kedves Katica!

Hozzám intézett soraidra ezeket válaszolhatom: *Én magam* szívesen festek egy képet 500 forintért. Ez idő szerint éppen kapóra jönne hozzám ez a szerencse! Jövő hó folyamán kell ugyanis leliferálnom a „Rákóczi“ képemet kiállításra. Május elsejére kell Técsön lennem, április hó teljesen rendelkezésemre áll. Ez alatt az idő alatt — ha még módomban lesz előkészületeket tehetni március folyamán . . . ugyan kényelmesen fejezhetek be egy nagyobb formátumú képet (2. és 1 1/2 méter).

Az előzetes költségek fedezéséül 100 forint előlegre van szükségem. Ebből váson, ráma és a szállításhoz szükséges ládat akarom fizetni.

Sógorod megmondhatná, hogy hova akarja helyezni a képet. Szalon, vagy ebédlőbe? Milyen tárgyú képet szeretne? Azon lennék, hogy a te réveden neki egy finom és erős hatású képet juttassak birtokába.

Kérlek arra, lennél szíves ebben az ügyben kérdést intézni sógorodhoz és engem rövidesen értesítenél az engem illető tudnivalókról.

A sorsodat illető tudósításnak végtelenül megörültem. Eleget szenvedtél azért, hogy nyugalmas napokat is megérhess.

Én is élek — hánykódom és ha a családomba, szegény öcsém halála és a bátyám nyomorúságának az emlékei nem kínoznának, talán boldog lehetnék.

A feleségem egy éppen nekem való szép, kedves és művelt asszony. Mindenekelőtt pedig az egyszerűség és őszinteség maga.

Gyermekeink nincsenek. És így is meg kell szokni az életet, annak a napról napra való tolását.

Az iskolám jól megy, évek óta tele van. Azóta is igen sokat dolgoztam és újabban nyertem Páris és Londonban díjakat.

Otthon Bánya után ismét kezdenek a nevemmel foglalkozni — ki tudja, rövid időn nem én leszek-e megint a kritikusok „szerencselova.“

Vagy talán éppen akkor fog elvinni engem az ördög, mikor a dolgaim tényleg... jobbra akarnának fordulni.

Minden a jövő, a végzet dolga!

A Zsófikát csókold meg nevemben, hogy olyan szépen írt nekem — olyan rendesen, értelmesen.

A gyerekeket, téged Katica, férjedet
csókol és szeretettel ölel feleségével együtt

bátyád H. Simi

München 1910. febr. 22.

Sikfried str. № 5.

JEGYZETEK

- 1) Lyka Károly: *Magyar művészet Münchenben 1867—1896.* Bp., 1951. 72. o. és Gulyás Gizella: A müncheni Képzőművészeti Akadémia és művészképzésünk 1809—1945. *Hungarológiai Közlemények,* Újvidék 1976, 26—27 sz. 79. o.
- 2) Felvinczi Takáts Zoltán: Hollósy Simonról. Bp. 1918. *Országos Magyar Szépművészeti Múzeum Évkönyve.*
- 3) Géza Jászay, Freiburg i. Br.: München und die Kunst Ungarns 1800 bis 1945. *Ungarn-Jahrbuch* Band. 2. 1970. 151. o.
- 4) Soltész Zoltánné: Hollósy Simon leveleiből. *A Magyar Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyve,* 1953, Bp., 1954., 613. o.
- 5) Uo. 614. o.
- 6) Réti István: *A nagybányai művésztelep.* Bp., 1954. 324. o.
- 7) Hollósy Simon levelei Réti Istvánhoz. M. N. G. Bp. Adattár. Közli: Radocsay Dénes: Hollósy Simon leveleiből. *Magyar Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyve,* 1951. 177. o.
- 8) Hollósy Rétihez 1900 június 5. Közli: uo. 179. o.
- 9) Hollósy Rétihez 1900 dec. 30. Uo. 180. o.
- 10) Hollósy Rétihez M. N. G. 1977. R. (Országos Szépművészeti Múzeum Adattára 5428/1954), keltezés nélkül.
- 11) Hollósy Rétihez. Uo. keltezés nélkül; mivel azonban Mály halálát említi, aki 1901-ben halt meg, a levél is ekkor íródhatott.
- 12) Németh Lajos: Hollósy Simon. Bp. 1956. 52—63. o.
- 13) Uo. 120. o. csak londoni díjról tesz említést.
- 14) Ez a Hollósy-féle bizonyítvány: „Mály József úr, Zombor, Magyarország, Bács—Bodrogh vármegye, 1893 szept. 1-ig dolgozott iskolámban. Szorgalma és előmenetele értékes művészeti tehetség mellett szól. München 1894. június 12. Hollósy Simon festőművész.“
- 15) A levélből néhány sort kénytelen vagyok kihagyni, mert olvashatatlan.
- 16) Hollósy megszólítás, aláírás és keltezés nélküli levéltöredéke.

Herr Josef Malý aus Kombar Ungarn (amtl.
 März-Redakteur) arbeitete in meiner Schule bis Ende
 September 1893

Sein Fleiß in Vorträgen sowie einem Vorab-
menen künstlerischen Talente entsprechend

München 1894 den 12. Juni

Simon Hollósy Künstlermal.

Fuga 2. 1894. 12. Juni. 1894. 12. Juni. 1894. 12. Juni.

W. S.

Hollósy 1894-ben kiadott bizonyítványa Malý József előmeneteléről

A nagyanyómat utánis k. mi itt:
 elhottörvénnyel is le jövevény utánis elia
 eljövénbe.

Há: az új jövevény fognak érni. kö-
 zelben a mentésel el kerin új jövevény
 kishatjól, az új hat uok, de ha
 ket eljövénis elvétel. — én régen-
 töl nem hiok em fel, nem taktom
 mennyire. ha koran utas jövevény
 valaki, amint inkább se, most eljövénis
 megvárni emet.

Munkács 1846. június 22.

Gr. Ill. nádorok, Salgógyógyos
 városnak, hivatal.

utóval jövevény.

Hollósy Simon leveleiből

Reductio

Gr. Ill. nádorok, Salgógyógyos
 város hivatal, jövevény in agas emet
 ayetlig, vinnis is új jövevény tölbe.

Alkony, az új jövevény a hivatali is
 ket válsághozhat.

Elmunkács jövevényel ható hatlakod
 hoz én is új jövevény. multis elvétel, ha
 eljövénis fel jövevény.

Gr. Ill. nádorok, Salgógyógyos
 város hivatal, jövevény in agas emet
 ayetlig, vinnis is új jövevény tölbe.

Alkony, az új jövevény a hivatali is
 ket válsághozhat.

AZ INTÉZET ÉLETÉBŐL

ETO: 06.05

AZ INTÉZET ÉLETÉBŐL

BOSNYÁK ISTVÁN

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék

Közlésre elfogadva: 1982. márc. 25.

1. Jelentés a kutatói tervmunkálatokról

A Tartományi Tudományügyi Önigazgatói Érdekközösség jóváhagyta intézetünk jelentését az 1981. április 1-től 1982. április 1-ig tartó munkaévre vonatkozóan.

Mint ismeretes, intézetünk az 1981—85-ös tervidőszakban három tartományi makroprojektum munkálataiban vesz részt:

I. A vajdasági nemzetek és nemzetiségek irodalmainak tanulmányozása;

II. A vajdasági nemzetek és nemzetiségek nyelvének fejlődése és mai állapota;

III. A vajdasági nemzetek és nemzetiségek nyelvének lexikográfiai vizsgálata.

I.

Az *első makroprojektumban* intézetünk 2 alprojektummal vesz részt:

1. A jugoszláviai magyarok irodalom- és művelődéstörténete (alprojektum-vezető: dr. Bori Imre)

2. A magyar—szerb és magyar—horvát irodalmi kapcsolatok a XVIII. század végétől napjainkig (alprojektum-vezető: dr. Veselinović Šulc Magdolna).

A jelzett munkaévben az *első alprojektum* keretében a következő témák vizsgálata folyt:

1. A jugoszláviai magyarok irodalomtörténete 1918. és 1929. között (témavezető: dr. Bori Imre, munkatársak: dr. Bányai János, Gerold László, Utasi Csaba, Thomka Beáta, Csáky Piroska mgr., Pastyik László mgr. és dr. Bosnyák István). A kollektív téma keretében az alábbi részkérdések vizsgálatára került sor: Sinkó Ervin esztétikai nézetei az 1920-as években (Bányai János); Szenteleky Kornél, a drámaíró (Gerold László); Dettre János (Utasi Csaba); A húszas évek almanachjai (Thomka Beáta); Láng Árpád (Bori Imre); A húszas évek könyvészete (Csáky Piroska); Mikes Flóris; Kurrens bibliográfiai gyűjtés az 1980. évre; A húszas évek folyóiratainak és lapjainak retrospektív bibliográfiája (Pastyik László); Sinkó Ervin levelezésének gyűjtése (Bosnyák István).

2. Az újvidéki magyar színi élet a kezdetektől 1918-ig (témafelelős: dr. Káich Katalin). A téma keretében az *Újvidék* c. lap 1881—1897-es évfolyamainak, valamint Újvidék város irattára vonatkozó anyagának vizsgálata folyt, s elkészült a vendégszereplő szintársulatok regisztere és a bemutatott darabok repertórium a (1836, 1844, 1859 és 1880—1918).

3. A vajdasági sajtó története — Az újvidéki *Délbácska* 1920–1929 (témafelelős: Hornyik Miklós mgr.). Bibliográfiai feldolgozásra került a napilap 6 évfolyama, s elkészült az előbbi bibliográfiai gyűjtés részleges elemzése (hírek, cikkek, kommentárok).

4. A vajdasági magyarok népszokásai és hiedelmei (témafelelős: Jung Károly mgr.). Terepi gyűjtés folyt Gomboson (népi legendák), valamint bibliográfiai gyűjtőmunka az anyag feldolgozásához. A témafelelős ezenkívül befejezte az ún. lakodalmi hajnali mosdatás interetnikus vizsgálatát.

A fenti négy témával kapcsolatos alprojektumi kutatások egy-egy rész-eredményét a témafelelősök bemutatták az *Élőszóval* c. intézeti előadássorozat keretében.

A *második alprojektumban* a következő témák vizsgálatára került sor:

1. Magyar–szerb irodalmi kapcsolatok a folyóiratokban, almanachokban és egyéb publikációkban: a periodika szerepe a magyarok és szerbek irodalmi és művelődési kapcsolataiban a XVIII. század végétől a XIX. század végéig (témafelelős: dr. Veselinović Šulc Magdolna). A kutatás e munkaévben a magyar periodikának a szerb irodalmi és művelődési élettel kapcsolatos információira irányult a XVIII. sz. végétől 1848-ig.

2. Herder nyelvi és művelődési koncepciójának recepciója a magyar és a szerb irodalomban (témafelelős: dr. Szeli István). A kutatás kiterjedt a reformkor, illetve a harmincas évek valamennyi jelentősebb lapjára és folyóiratára, s elkészült a témakör feldolgozásának első része (a nyelv szerepének felfogása a koraromantika időszakában).

3. A XIX. századi horvát periodika magyar és horvát–magyar témái (témafelelős: dr. Bosnyák István). Bibliográfiai gyűjtőmunka folyt a kiegészítés előtt megjelent horvát folyóiratokban (*Danica Ilirska, La Dalmazia, Neven, Naše gore list, Slavonac, Književnik*).

Az alprojektumi kutatások eredményeinek egy része könyv alakban is megjelent (Szeli István: *Történi történelem*, Forum, 1981.), másik része pedig bemutatásra került intézetünk komparatiztikai értekezletén.

II.

A *második makroprojektumban* intézetünk szintén két alprojektummal vesz részt:

1. Onomasztikai és lexikológiai kutatások Vajdaságban (alprojektum-vezető: dr. Penavin Olga);

2. A mai magyar nyelv és a magyar–szerbhorvát kétnyelvűség vizsgálata (alprojektum-vezető: dr. Mikes Melánia).

1981/82-ben az *első alprojektumban* a következő témák vizsgálatára került sor:

1. A temerini kommuna mikrotoponímiái (témavezető: dr. Penavin Olga, munkatárs: dr. Matijevics Lajos). A terepi gyűjtés, majd az anyagfeldolgozás után elkészült a Temerin és környéke földrajzi neveinek adattára c. kézirat.

2. Bácska tavai (témafelelős: dr. Matijevics Lajos). A névtani anyag történeti, morfológiai és lexikológiai elemzéssel került feldolgozásra, s elkészült a XVIII. sz. végétől 1918-ig terjedő időszak anyagát átfogó kézirat.

Az alprojektum kutatási részeredményei bemutatásra kerültek az *Élőszóval* előadásorozatában.

A *második alprojektumban* az alábbi témák vizsgálata folyt:

1. A mai magyar nyelv mondattani és mondattani-jelentéstani vizsgálata Vajdaságban (témafelelős: Molnár Csikós László mgr.). Elkészült A jelzői szerkezetek sajátos kérdései a jugoszláviai magyar nyelvben c. tanulmány.

2. Mondattani-jelentéstani, szociolingvisztikai, szótani-jelentéstani és terminológiai kutatások magyar-szerbhorvát kétnyelvű közösségekben (témavezető: dr. Mikes Melánia, munkatársak: Junger Ferenc, Keck Balázs, Reffle Gyöngyi és Papp György). A kontrasztív kutatás az ige jelentéstani vizsgálatára, a poliszemikus szavak lexikográfiai feldolgozására, a társadalmi-politikai terminológia fordítására s a beszélt nyelv szótani-jelentéstani vizsgálatára irányult; ezekről a részkérdésekről tanulmányok íródtak.

3. A magyarnak mint anyanyelvnek és környezetnyelvnek az elsajátítása (témavezető: Bagi Ferenc mgr., munkatársak: dr. Mikes Melánia és Cseh Szabó Márta). Kutatás folyt a határozószók elsajátítása, az 1–3 éves gyermekek beszédkészségének fejlődése, a fonológiai szakirodalom és az óvodai kétnyelvűség tárgykörében.

4. A magyar–szerbhorvát kétnyelvűség szociolingvisztikai vizsgálata (témavezető: dr. Mikes Melánia, munkatársak: Molnár Csikós László mgr. és Junger Ferenc). Elkészült az RO2 kérdőív, s a téma munkatársai körkérdest szerveztek néhány munkaszervezetben.

5. A magyar irodalmi szövegek felszabadulás utáni szerbhorvát fordításának kontrasztív elemzése (témavezető: dr. Mikes Melánia, munkatárs: dr. Sava Babić). A magyar prózaszövegek szerbhorváttra való fordításának módszertani kérdésköre mellett vizsgálat tárgya volt a magyar népköltészet szerbhorvát fordítása is.

Az alprojektumi kutatások eredményeinek egy részét a munkatársak és témafelelősök a következő tudományos értekezleteken és szaktanácskozásokon ismertették: Sociolingvistika i nastava jezika (Belgrád, 1981. X. 2-3.); Prevodilačke spona (Újvidék, 1981. XI. 25-26.); Az alkalmazott nyelvészet VI. nemzetközi kongresszusa (Lund, 1981. VIII. 8-15.); A nyelvek és az európai együttműködés (Urbán, 1981. IX. 16-20.); Az anyanyelvek mint a művelődés eszközei (Párizs, 1981. XI. 30-XII. 4.); Leksikografija i stručni jezici (Belgrád; 1982. IV. 9-10.); Kontakti u jugoslovenskoj zajednici (Ohrid, 1982. V. 21-23.).

III.

A *harmadik makroprojektumban* intézetünk a Magyar–szerbhorvát nagy-szótár alprojektumával szerepel (alprojektum-vezető: dr. Vajda József, belmunkatársak: Pató Imre, Reffle Gyöngyi és Cseh Szabó Márta). Az elmúlt munkaévben a terv szerint mintegy 18.600 címszó szerkesztő munkálatainak befejezése és lektorálásra való előkészítése, illetve e címszavak egy részének lektorálása folyt.

2. Kutatási terv az 1982/83-as munkaévre

A Tartományi Tudományügyi Önigazgatói Érdekközösség jóváhagyta intézetünk kutatási tervét az 1982. április elsejétől 1983. április elsejéig tartó munkaévre. A terv szerint intézetünkben a következő kutatásokra kerül sor:

I.

A jugoszláviai magyarok irodalom- és művelődéstörténete c. alprojektumban, a Jugoszláviai magyarok irodalomtörténete 1918–1929. c. kollektív téma keretében vizsgálat tárgya lesz: Csuka Zoltán szabadverse (Bori Imre); Farkas Geiza esztétikai nézetei a húszas években (Bányai János); *A Kéve* c. antológia (Utasi Csaba); Milkó Izidor egyfelvonásosai és jelenetei (Gerold László); Tamás István riportjai (Thomka Beáta); A húszas évek monografikus kiadványainak bibliográfiája (Csáky Piroska); Kurrens bibliográfiai gyűjtés az 1981. évre; A húszas évek folyóiratainak és lapjainak retrospektív bibliográfiája; Magyar Irodalmi Társaság, 1923/24 (Pastyik László); Sinkó Ervin levelezésének gyűjtése (Bosnyák István).

Ugyanezen alprojektum 2. témája keretében (Káich Katalin: *Az újvidéki magyar színi élet a kezdetektől 1918-ig*) elkészül az azonos című monográfia kézírata.

Hornyk Miklós pótkutatást végez, és feldolgozza eddigi bibliográfiai gyűjtését az újvidéki *Délbácska* c. napilappal kapcsolatban.

Jung Károly folytatja a gyűjtőmunkát és feldolgozást *A vajdasági magyarok népszokásai és hiedelmei* c. téma keretében, miközben főként az ún. szemverés problematikájával és a népi legendákkal foglalkozik.

II.

A magyar – szerb és magyar – horvát irodalmi kapcsolatok a XVIII. század végétől napjainkig c. alprojektumban Veselinović Šulc Magdolna a magyar irodalmi és művelődési élet jelenlétét vizsgálja a XIX. század második felének szerb periódikájában, Csányi Erzsébettel, az Intézet új kutató-asszisztensével pedig a Mikszáth Kálmán a szerb irodalomban c. témán dolgozik.

Szeli István a herderi nyelvi és művelődési koncepció komparatistikai vizsgálatának folytatásaként az 1838–1848. közötti évtizeddel foglalkozik, Bosnyák István pedig a kiegyezéstől 1890-ig megjelent horvát folyóiratok magyar és horvát–magyar tematikájának bibliográfiai feltárásán munkálkodik.

III.

Az Onomasztikai és lexikológiai kutatások Vajdaságban c. alprojektumban Penavin Olga és Matijevics Lajos közös témája *A becsei kommuna mikrotoponimiái*, Matijevics Lajos pedig külön témaként a bácskai patakok névtani vizsgálatával foglalkozik.

IV.

A mai magyar nyelv és a magyar—szerbhorvát kétnyelvűség vizsgálata c. alprojektum keretében Molnár Csikós László az adverbialis szintagmák alkalmazását vizsgálja a vajdasági magyar köznyelvben, Mikes Melánia, Keck Balázs, Junger Ferenc, Reffle Gyöngyi és Papp György folytatja a gyűjtőmunkát, s előkészíti a magyar és szerbhorvát nyelv kontrasztív nyelvtana c. kézikönyvnek, valamint a Kontrasztív Nyelvészeti Füzetek VII. kötetének a kéziratát. Folytatódik a gyűjtés és feldolgozás *A magyarnak mint anyanyelvnek és környezetnyelvnek az elsajátítása* c. témakörben (Bagi Ferenc, Mikes Melánia, Cseh Szabó Márta), továbbá a magyar—szerbhorvát kétnyelvűség szociolingvisztikai vizsgálata terén is (Mikes Melánia, Molnár Csikós László, Junger Ferenc). A fordítástani téma keretében (Mikes Melánia és Sava Babić) elkészül a magyar irodalmi szövegek felszabadulás utáni fordításának bibliográfiája. Új téma feldolgozására is sor kerül ebben az alprojektumban (Penavin Olga: *A szlavóniai magyar nyelv dialektológiai atlasza*).

V.

Végül, a *Magyar—szerbhorvát nagyszótár* I. kötetének munkatársai (Vajda József, Pató Imre, Reffle Gyöngyi, Cseh Szabó Márta, Veselinov Ivanka, Markovics Radmila és Szloboda János) a szokásos évi lexikográfiai anyagmennyiséget fogják elkészíteni.

3. Komparatisztikai értekezéslet

Intézetünk 1982. február 23-án és 24-én megtartotta az MTA Irodalomtudományi Intézetével közösen rendezendő hagyományos, immár VII. kapcsolattörténeti értekezésletét. A konferencia témája: *A periodika szerepe a magyar—délszláv irodalmi kapcsolatokban a XVIII. század végétől, s az alábbi előadók olvastak fel beszámolót: Veselinović Šulc Magdolna (Újvidék), Miljana Radovanović (Belgrád), Póth István (Budapest), Štefan Barbarič (Ljubljana), Fried István (Budapest), Bosnyák István (Újvidék), Szentgyörgyi István (Szabadka), Lazar Čurčić (Újvidék) és Kiss Gy. Csaba (Budapest).*

Az értekezésleten elhangzott beszámolókat folyóiratunk ez évi harmadik (52.) számában közöljük.

4. Tudományos együttműködés az MTA intézeteivel

Mint legutóbbi számunkban jeleztük, a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia és a Magyar Tudományos Akadémia 1981. december 3-án Újvidéken aláírt együttműködési megállapodásában helyet kapott intézetünknek és az MTA három intézetének az együttműködése is.

E megállapodás alapján folyó év elején az érdekelt intézetek külön együttműködési szerződést kötöttek az 1982–1985. évi tervidőszakra.

Az *MTA Irodalomtudományi Intézetével* kötött megállapodásunk az alábbiakat veszi tervbe: kiadvány- és dokumentáció-csere, illetve kölcsönös reprográfiai segítség; tudományos értekezletek szervezése a XX. századi magyar irodalom kérdésköréből, éspedig 1982-ben és 1984-ben Újvidéken, 1983-ban és 1985-ben viszont Budapesten; tudományos értekezletek szervezése a délszláv-magyar irodalmi és művelődési kapcsolatok köréből (1982-ben Újvidéken és Budapesten, 1984-ben Budapesten); évi 28–28 kutatói cserenap realizálása az Akadémiák együttműködési programjában meghatározott kérdéskörök kutatása céljából (a XX. századi magyar irodalom története; délszláv–magyar irodalom- és sajtótörténeti kapcsolatok; Sinkó Ervin életműve); egy hagyatéki Sinkó-kötet sajtó alá rendezése (1982-ben, az Irodalomtudományi Intézet Irodalom-Szocializmus című sorozata számára), az 1982–1985. közötti időszakban pedig Sinkó Ervin levelezésének begyűjtése és sajtó alá rendezése az Új Magyar Múzeum c. sorozatban.

Az *MTA Nyelvtudományi Intézetével* kötött megállapodásunk tervbe vesz: kiadvány- és dokumentáció-cserét; közös tudományos tanácskozások szervezését az Akadémiák együttműködési programjában meghatározott tárgykörökből (a magyar nyelvjárások kutatása; a regionális köznyelv vizsgálata; gyermeknyelvi kutatások; a magyarnak mint nemzetiségi nyelvnek, illetve mint környezetnyelvnek a tanítása); évi 14–14 napos munkatárs-cserét, a fent jelzett kutatásokban, illetve tudományos értekezleteken való részvétel céljából.

Az *MTA Néprajzi Kutatócsoportjával* (etnográfiai intézetével) kötött megállapodásunk tervbe vesz: kiadványcserét; évi 8–8 napos munkatárs-cserét a családi élet és az esztendő szokásainak, valamint a magyar és délszláv népköltészeti kapcsolatok kutatásának céljából; közös tudományos értekezletek szervezését (1983-ban Budapesten, A tradicionális műveltség továbbélésének lehetőségei címen, 1985-ben pedig Újvidéken, a fent jelzett kutatómunka eredményeinek összegezése céljából).

Mindhárom megállapodás záradéka tartalmazza azt a lehetőséget is, hogy az Akadémiák együttműködése keretében megvalósítandó tudományos kapcsolatok mellett a szerződő intézetek saját projektumaik keretében is tudományos együttműködést valósíthatnak meg (az Akadémiák anyagi támogatása nélkül), amiről évenként külön megállapodást kell kötni.

5. Intézetünk publikációs tervei

I.

A *Hungarológiai Közlemények* szerkesztősége, az Intézet publikációs bizottsága és Közgyűlése megvitatta és jóváhagyta Hornyik Miklós főszerkesztő alábbi munkatervét az 1982. és 1983. évre:

Alapítása óta Intézetünk 44 folyóiratszámot adott ki. Ezek a számok híven tükrözték az intézeti és a tanszéki dolgozók kutatómunkáját, az Intézet tevékenységét; a szerkesztés elvei tehát nem szorulnak lényegesebb módosításra.

Az első szám programkifejtő írásában Szeli István így írt: „...közönyünk nem kíván önmagába zárkózó belső tenyészet maradni, hanem szívesen látja munkatársainak sorában mindazokat, akik az Intézet alapítóokmányában és statútumában megjelölt célok eléréséhez hozzá tudnak és akarnak járulni, akik tehát a magyar nyelv, irodalom, művelődéstörténet, folklór (mindenekelőtt jugoszláviai) kérdéseinek tudományos feltárását, vizsgálatát munkájukkal elő tudják segíteni. Ugyancsak fontos feladatunknak tartjuk a magyar és a délszláv szellemi érintkezések és kölcsönös hatások vizsgálatát is...“

Ha végiglapozzuk a folyóiratot, s átfutjuk a szerzők névsorát, látni fogjuk, hogy a HITK és a HK következetesen tükrözte ezeket az elveket, de felfigyelhetünk arra is, hogy folyóiratunk viszonylagos tematikai gazdagsága elsősorban a külső munkatársak közreműködésének eredménye. Ez érthető is; az intézeti dolgozók több éven át, munkafeladataikból adódóan, csupán néhány téma alapos feldolgozására vállalkozhattak.

Egy tudományos igénnyel írt, nyelvészeti—néprajztudományi—irodalom-és művelődéstörténeti folyóirat nem lehet olyan értelemben „népszerű“, mint egy szépirodalmi—kritikai—társadalomtudományi kiadvány, nem is célja a „népszerűség“. Ha viszont a Hungarológiai Közlemények — szerkesztési programja ellenére is — bizonyos értelemben mégiscsak „önmagába zárkózó belső tenyészet“ maradt, ennek okát abban ismerhetjük fel, hogy folyóiratjelleget — külső, objektív okok miatt — nem sikerült kialakítanunk. A pénz- és a kézirathiány következtében utóbb már egy éves, másfél éves késéssel jelent meg, így elvesztette azt a minimális időszerepét is, amely az érdeklődő közönség számára talán vonzóvá tette volna: lehetséges olvasótábora a humán tudományok iránt érdeklődő értelmiség, tényleges olvasótábora azonban a nyelvész, irodalmár, néprajzkutató stb. szakemberekre zsugorodott. Folyóiratunk tehát szellemi hatóanyagoként vált „belső tenyészet“-té.

Legsürgetőbb teendőnk, hogy mielőbb pótoljuk ezt a lemaradást, s hogy szem előtt tartva a statútumunkban megjelölt célokat, kialakítsuk a HK folyóiratjelleget. A nyomdával megkötött új szerződésünk ezt lehetővé is teszi. Mivelhogy mindössze két hónap az átfutási idő, s az idei első két szám kéziratanyaga szinte nyomdakész, nincs is technikai akadálya annak, hogy a nyomdai lemaradást kiküszöböljük.

A Közlemények folyóiratjelleget más szempontból is szorgalmazhatnánk;

1. Az 1983-as esztendőől kezdve arra kellene törekedni, hogy többé ne adjunk ki kettősszámot. A jövőben évente mindig négy szám jelenjék meg a rendes ütemben, tehát háromhavonként, mégpedig március, június, szeptember és december 10-én. Ez pénzügyi kérdés, de ha másként nem, némileg csökkentett ívterjedelem árán megoldható.

2. Fel kellene számolni a tematikus számok szerkesztési gyakorlatát is. A tematikus számok általában nehézkesek, évkönyvszerűek, csak szűk olvasórétegre tekintők. Kivételt képezne tudományos értekezleteink anyaga, ezeket mindenkor egyazon folyóiratszámban kellene közzétenni, de ilyen esetekben is gondot kellene fordítani arra, hogy a többi írás ne legyen csupán kisreценzió, „kiegészítő közlemény“, hanem fajsúlyos, tartalmilag is változatos publikáció.

3. A HK törzanyagát alkotó tanulmányoknak tematikailag változatosnak kell lenniük; a nyelvészeti, a néprajzi, az irodalom-, a művelődés- és a kapcsolattörténeti stb. közleményeknek minden egyes számban helyet kellene

biztosítani. Itt persze a felaprózódás veszélye fenyeget; nem lehet háromharmadonként alapkutatásokra építkező tanulmányokat írni. A tematikai változatoság a külső (hazai és külföldi) munkatársak közreműködése révén érhető el.

4. Mindezek csupán szerkesztéstechnikai kérdések. Közlönyünk valóságos folyóiratjellegét az domborítaná ki, ha írásainkban nem csupán a történelmi múlt és közelmúlt, hanem (az 1969-es programcikk szavaival:) „mai életünk nyelvi és művelődési kérdéseit is” elemző módon megvilágítanánk. Az intézeti termunkák keretében erre lényegében kevés lehetőség nyílik, mivel még ma is sok a fehér folt múltbeli műveltségünk térképén. Az intézeti és a tanszéki dolgozók jelentős hányada azonban nem idegenkedik az efféle feladatvállalástól sem, s talán ezen a téren is tehetnénk valamit. Nem a minden áron való „időszerűség”, nem a Hungarológiai Közlemények publicisztikai jellegű felhívása céljából. A Tanulmányok új programja épp erre a kérdésre világít rá: „... intézeti kiadványaink nemcsak kultúránkban töltenek be sajátos szerepet, hanem kultúránk jugoszláviai, illetve külföldi megismertetésében is”. Magától értetődő követelmény, hogy egy-egy folyóiratszámunkban legalább egy, mai életünk nyelvi és művelődési kérdéseit tárgyaló tanulmány is napvilágot lásson.

5. Az elmúlt évek során szemlerovatunk meglehetősen igénytelen volt — nem a könyvismertetőik színvonala, hanem az átfogó rendszeres tájékoztatás tekintetében. A jövőben arrak ellene törekednünk, hogy minden olyan hazai kiadványról tárgyszerű és kritikai szemléletű recenziók számoljanak be, amely a néprajz, a nyelvészet, az irodalomtörténet, a művelődéstörténet, a kontaktológia, a művészetek, a történettudomány stb. témakörében alaptevékenységünkkel kapcsolatos információkat tartalmaz. Az eddigi gyakorlattól eltérően a hangsúly a hazai publikációkon legyen. Ha recenzióink kritikai hangvételűek lesznek, nem esünk az önreklámozás hibájába. A Forum és az Intézet megfelelő kiadványain kívül a szabadkai Életjel-könyvek és -miniatűrök, a vajdasági monográfia-füzetek, a horvátországi és a szlovéniai alkalmi kiadványok is ide tartoznak, a Tartományi Tankönyvkiadó Intézet publikációival egyetemben.

6. A HK hagyományos kötetbeosztásán nem kellene változtatni, a címek átfogóak, megfelelőek (Tanulmányok, Kisebb közlemények, Könyvekről, ill. Szemle, Dokumentum, Adattár, Évforduló, Tájékozódás, Bibliográfia, Az Intézet életéből).

7. Végül néhány szót a diákok szakdolgozatairól. A HF szerkesztő bizottsága felkéri a tanszéki dolgozókat, hogy a szakdolgozatok témájának kijelölésekor lehetőség szerint hazai és gazdátlan területekre irányítsák a hallgatók figyelmét. Ha a szerkesztőség évente 6—8 publikálható dolgozatot kapna, az évek során igen sok irodalomtörténeti, nyelvészeti, néprajzi, bibliográfiai stb. részletkérdés tisztázható volna. Hallgatóink eredményes közreműködése a Tanszék tanárainak szakmai útmutatása és segítsége nélkül nem is képzelhető el.

II

A publikációs bizottság és a Közgyűlés ugyancsak megvitatta és elfogadta Thomka Beátának, az intézeti évkönyv főszerkesztőjének alábbi munkatervét:

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete Tanulmányok című kiadványa évkönyvszerűen áll össze, és a tanszéki, ill. az intézeti dolgozók, továbbá a posztgraduális tanulmányokat folytató hallgatók, valamint a Tanszék egyetemi hallgatói kutatásainak eredményeit mutatja be. A Tanulmányok e több szinten folyó kutatómunka évi keresztmetszetét nyújtja. A kiadvány eddigi szerkesztési gyakorlata számos hasznos tapasztalatot alakított ki. Az egyik feltétlenül e sokrétű munkatársi gárdára való támaszkodás, melyet a továbbiakban is fenn kell tartani, sőt bővíteni kell, és rendszeresebbé kell tenni a hallgatókkal való együttműködést. Intenzívebb bevonásuk a kutatásba több intézeti munkatervben is szerepel.

A publikáció kialakított profiljától az elkövetkező időszakban sem kellene lényegesen eltérni. Néhány mozzanattal azonban bővíteni lehetne a Tanulmányok programját, olyan elemekkel gazdagítani, amelyek által az intézetben folyó munkát is befolyásoló, intézetben kívüli szakmai tevékenységek és tudományos feladatok is tükröződnének. Kutatásaink sosem voltak elszigeteltek azoktól a törekvésektől és tendenciáktól, amelyek a jugoszláviai, a magyarországi és az európai tudományos életben jelentkeztek. Hivatkozhatunk itt akár az irodalomtudományon, akár a nyelvtudományon belül jelentkező időszakos irányzatokra, módszerekre, felismerésekre, iskolákra, vagy a néprajztudomány, művelődéstörténet, összehasonlító irodalomtudomány időszakos jelenségeire, melyekre kutatómunkánk eleve reagált.

Ezek a tényezők tehát közvetlenül vagy közvetetten eddig is hatással voltak az intézetben folyó oktatás és kutatás irányvételére.

A Tanulmányok saját kutatásaink prezentálásán kívül olyan közleményeket is publikálhatna, amelyek a fentiekből következően intenzívebbé tennék kapcsolatainkat más tudományos műhelyekkel. Részben kitekintésszerű tanulmányokra, cikkekre gondolunk, másfelől viszont a nyelv-, irodalom- és folklórtudomány körébe tartozó munkák fordítására. Olyan új és jelentős értekezések megjelentetésére lenne szükség, melyek egy-egy tudományterület mai arculatát meghatározták, s melyeknek megismerését az eredeti szövegek hozzáférhetetlensége (a redszertelen publikáció- és könyvbemhozatal stb.) nehezíti. A szövegelmélet, befogadélmélet, etnopszematika, irodalomtörténet-elmélet, költészetsemantika — hogy csak a munkánkkal szorosan összefüggő területeket említsük — olyan újabb jelenségekkel és elképzelésekkel gazdagodott, melyeknek megismertetése hasznos lehetne és hozzájárulhatna saját kutatási, elméleti és módszertani gyakorlatunk perspektíváinak tágításához.

A Tanulmányok kezdettől fogva kiemelkedő helyet biztosított a jugoszláviai magyar kultúra múltja és jelene kutatásának. Irodalmunk és művelődésünk történeti kutatását, mely projektumaink elsőrangú feladata, publikációink kiegészíthetnék kultúránk közelmúltjának, elmúlt egy-két évtizedének feltérképezésével is. E feladatot azért emelnénk ki, mert intézeti kiadványaink nemcsak kultúránkban töltöttek be saját szerepet, hanem kultúránk jugoszláviai, illetve külföldi megismertetésében is. A Hungarológiai Közlemények megjelenésének rendszeresebbével és egy valamivel elevebb, rugalmasabb szerkesztői koncepció érvényesítésével nyilván e téren is csökkenni fog a hézag irodalmunk, nyelvünk, művelődésünk, kapcsolataink hagyományainak, illetve aktuális, jelenbeli problémáinak rendszeresebb vizsgálata között. Ezt az irányultságot a Tanulmányok is támogatná, s talán éppen e kiadvány biztosíthatna keretet átfogóbb elemző, értékelő, áttekintő értekezések számára.

A Tanulmányok soron következő, 1982-es és 1983-as köteteinek tematikus orientációjával kapcsolatban a következő elképzelést szeretnénk megfogalmazni:

Az 1982-es Tanulmányok témakerete a szövegelmélet lenne. Mint ismeretes, ez az aránylag fiatal tudományág nyelvészek és irodalmárok, logikusok és szemiotikusok interdiszciplináris kutatásainak eredményeképpen bontakozott ki. A nyelvi és a beszédjelenségek legkülönbébb aspektusait vizsgáló ágazatok számára nyitott új területeket. Intézeti munkatársaink írásain kívül a kötet néhány kiemelkedő német és angol tanulmány fordítását tartalmazná. A szám részletes tervét és anyagát áprilisban állítanánk össze.

Az 1983-as Tanulmányok témakerete a jugoszláviai magyar kultúra a hatvanas és hetvenes években. Irodalmunk, költészetünk, sajtónk, közművelődésünk, folyóirataink, könyvkiadásunk stb. jelenségeinek vizsgálatával, s egyúttal magukra a hungarológiai kutatásokra is reflektálva, lényegében kiegészülne, elemző áttekintéssel bővülne az a kép, melyet az elmúlt évek kulturális és tudományos életéről elszórt cikkek, adatok, referátumok, évvégi beszámolók alapján kialakíthattunk. A téma ténylegesen „keretet” képviselne, melyen belül a munkatársak nyilván egy sor megkezdett, folyamatban levő munkát folytatva járulnának hozzá e meglehetősen fontos keresztmetszet elkészítéséhez. Az egyes témákat, munkacímeket még a tavasz folyamán véglegesítenénk.

III.

Az Intézet publikációs bizottsága a folyó munka eredményeinek prezentálását szorgalmazó kiadóterv mellett elkészítette egy hosszabb távra szóló, az intézeti kutatások csaknem negyedszázados eredményét felmutató kiadványsorozat 1982-ben realizálandó ütemtervét is.

E terv szerint az idei munkaévben sajtó alá rendezzük a következő kollektív tanulmányköteteket és más kiadványokat:

1. A jugoszláviai magyar nyelvjárások
2. A jugoszláviai magyar folklór
3. A jugoszláviai magyar népköltészet
4. Magyar — délszláv irodalmi kapcsolatok
5. Penavin Olga: Válogatott néprajzi tanulmányok
6. Veselinović Šulc Magdolna: A szerbhorvát népköltészet a XIX. századi magyar irodalom tükrében
7. A kapcsolattörténeti és hungarológiai kutatások jugoszláviai bibliográfiája I.

A folyó szaktermésből viszont az alábbi kiadványokat jelentetjük meg 1982-ben:

1. *Hungarológiai Közlemények* (4 szám)
2. *Tanulmányok '82*
3. Kiss Lajos: Gombos és Doroszló népzeneje (A jugoszláviai magyar népzene tára I.)
4. Matijevics Lajos — Penavin Olga: Temerin és környéke földrajzi neveinek adattára (Vajdaság helységeinek földrajzi nevei VII.)
5. Papp György: Kanizsa és környéke földrajzi neveinek adattára (Vajdaság helységeinek földrajzi nevei VIII.)
6. Mikes Melánia — Keck Balázs — Sava Babić: A szórend (Kontrasztív Nyelvészeti Füzetek VI.)

7. Pastyik László: A jugoszláviai magyar irodalom 1980. évi bibliográfiája (Bibliográfiai Füzetek 14.)

Intézetünk Közgyűlése elfogadta e kiadói terveket, s jóváhagyta a Tartományi Tudományügyi-, illetve Művelődési Öngazgatói Érdekközösség publikációs pályázatain való részvételt a fenti 14 címszóval.

